

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Кваліфікайна наукова
праця на правах рукопису

КОВАЛЬ ІГОР СВЯТОСЛАВОВИЧ

Прим. № _____

УДК 378.1:355.588:614.8 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ
РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ
УМОВАХ

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти
(шифр і назва спеціальності)

13 Педагогічні науки
(галузь знань)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І. С. Коваль
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Руденко Лариса Анатоліївна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри практичної психології та педагогіки

Львів – 2017

АНОТАЦІЯ

Коваль І. С. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Львів, 2017.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню проблеми формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах у процесі фахової підготовки.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що вперше розроблено структурно-функціональну модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах; обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (проекування та реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі ВНЗ ДСНС України; цілеспрямоване формування та розвиток професійно важливих якостей майбутніх рятувальників; залучення курсантів до активної самоосвіти і самовиховання; психологічний супровід процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників); уточнено сутність поняття «професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах» та компоненти цієї готовності (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, нормативно-операційний, особистісно-комунікативний); конкретизовано принципи формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки; екстремальної спрямованості освітнього процесу; цілісного розвитку

особистості щодо діяльності в екстремальних умовах; нормативності та стандартизації професійної підготовки; особистісної активності та самостійності курсантів); удосконалено критерії, показники і рівні її сформованості; подальший розвиток одержала методика діагностики стану професійної готовності майбутніх рятувальників.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що розроблено та впроваджено в практику ВНЗ ДСНС України авторську методику формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, методику діагностики професійно важливих якостей фахівців цивільного захисту та вдосконалено науково-методичне забезпечення психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх рятувальників (посібник «Тренінг психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах», методичні рекомендації «Корпоративна культура працівників ДСНС України» і «Телефонне консультування як екстрена психологічна допомога») для практичних психологів, соціальних педагогів і науково-педагогічних працівників ВНЗ ДСНС України. Результати дослідження можуть бути використані в навчальних закладах і закладах післядипломної освіти ДСНС України для розроблення навчальних і методичних матеріалів, інноваційних технологій професійної підготовки майбутніх рятувальників, підвищення їхньої кваліфікації, а також для проведення психолого-педагогічних досліджень.

На основі теоретичного аналізу методологічних і психолого-педагогічних аспектів професійної підготовки майбутніх рятувальників у вищих навчальних закладах (ВНЗ) ДСНС України, а також дослідження концептуальних підходів обґрунтовано поняття професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах як інтегративної властивості особистості, що характеризує її свідоме ставлення до професії, ціннісні орієнтації, соціально та професійно важливі якості, сприяє її самореалізації у професії, є важливим

чинником швидкої адаптації та виконання службових обов'язків у надзвичайних ситуаціях.

Відповідно до сучасної парадигми освіти та з урахуванням специфіки професійної діяльності рятувальників основними методологічними підходами до формування їхньої професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах є: системний підхід вимагає розглядати процес професійної підготовки майбутніх рятувальників як єдину систему; синергетичний – дає змогу прогнозувати розвиток особистості рятувальника у професійній царині та змодельовати самоорганізацію освітнього процесу; цілісний – визначає цілісне уявлення про напрями діяльності фахівців у галузі безпеки людини в надзвичайних ситуаціях; аксіологічний – сприяє позитивному ставленню до формування готовності як особистісної цінності та становлення власної професійної позиції; діяльнісний – спонукає формувати готовність рятувальників шляхом залучення до самостійної безпосередньої діяльності в екстремальних умовах; компетентнісний – орієнтує освітній процес на формування здатності та готовності ефективно виконувати професійні обов'язки в екстремальних умовах. Реалізація сукупності цих підходів у поєднанні з положеннями психопедагогіки в освітньому процесі ВНЗ ДСНС України спрямована на підвищення його якості шляхом формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Аналіз професійної підготовки рятувальників на основі визначених методологічних підходів дав змогу виокремити специфічні принципи формування їхньої готовності до діяльності в екстремальних умовах: наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки, що полягає в науковості змісту навчальних дисциплін пожежно-рятувального спрямування, сприяє всебічному світоглядному розвитку особистості рятувальника; екстремальної спрямованості освітнього процесу – передбачає зорієнтованість на формування професійної готовності майбутніх рятувальників, скеровує

суб'єктів освітнього процесу на особливості діяльності та виконання конкретних професійних функцій; цілісного розвитку особистості щодо діяльності в екстремальних умовах – забезпечує цілеспрямоване вдосконалення розумових, фізичних і моральних якостей рятувальників; нормативності та стандартизації професійної підготовки – має на меті регулювання процесу підготовки рятувальників до професійної діяльності відповідно до галузевих стандартів освіти; особистісної активності та самостійності курсантів – реалізується через відповідну організацію професійної підготовки і самоосвіти курсантів на всіх етапах навчання.

На основі вимог запропонованих принципів обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах: проектування та реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі ВНЗ ДСНС України (дає змогу виявити й актуалізувати особистісні потреби та інтереси всіх учасників освітнього процесу щодо самовдосконалення в навчально-пізнавальній і службовій діяльності); цілеспрямоване формування та розвиток професійно важливих якостей майбутніх рятувальників (сприяє адаптації курсантів до службової діяльності та їхній ефективній взаємодії); залучення курсантів до активної самоосвіти і самовиховання (підвищує мотивацію особистості до самореалізації в освітній і професійно-практичній діяльності, формує її поведінку та позитивно впливає на саморозвиток і професійне становлення); психологічний супровід процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників (сприяє формуванню всіх компонентів професійної готовності й інтегруванню професійно-екстремальних і психологічних знань, системи потреб і мотивів особистості майбутнього рятувальника).

Для всебічного аналізу й удосконалення системи формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах створена структурно-функціональна модель, яка складається з трьох блоків. Концептуально-стратегічний блок містить методологічні та психолого-

педагогічні засади формування професійної готовності майбутніх рятувальників. Теоретичними положеннями, що покладені в основу дослідження та визначають побудову моделі, є методологічні підходи, дидактичні принципи, конкретизовані нами специфічні принципи та компоненти формування професійної готовності майбутніх фахівців цивільного захисту. Процесуально-технологічний блок охоплює науково-методичне забезпечення, що містить зміст, методи (пізнавальні, тренувальні, контролювальні), форми її організації та засоби (технічні, професійно-предметні, інформаційно-комунікаційні) психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх рятувальників. Цей блок відображає методику формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Контрольно-оцінний блок містить визначені рівні та критерії сформованості професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Розроблена методика формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах передбачає чотири етапи (усвідомлення, пізнання, інтеріоризації, активності), спрямовані на послідовний розвиток усіх її компонентів. Методика відображає напрями практичної реалізації змісту професійної освіти і розроблена з урахуванням специфіки професійної підготовки у ВНЗ ДСНС України. Вибір методів формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах здійснювався з орієнтацією на особистісний і професійний розвиток курсантів. У методиці домінують інтерактивні пізнавальні, тренувальні та контролювальні методи, що дають змогу компетентісно розвивати мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, нормативно-операційний та особистісно-комунікативний компоненти професійної готовності рятувальників.

Перевірка рівня сформованості професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах засвідчила позитивну

динаміку її формування в експериментальній групі, де впроваджувались запропоновані інновації. Рівень професійної готовності курсантів до діяльності в екстремальних умовах в експериментальній групі переважає рівень курсантів контрольної групи за всіма компонентами. Це підтвердило дієвість розробленої методики і доцільність обґрунтованих психолого-педагогічних умов.

Упроваджене в практику діяльності навчальних закладів і підрозділів ДСНС України вдосконалене науково-методичне забезпечення психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх рятувальників містить методичні рекомендації для практичних психологів і педагогічних працівників ВНЗ ДСНС України «Корпоративна культура працівників ДСНС України», «Телефонне консультування як екстрена психологічна допомога» та посібник «Тренінг психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах». Його апробація підтвердила позитивний вплив запропонованих інновацій на підвищення якості підготовки майбутніх рятувальників до професійної діяльності, зокрема в екстремальних умовах.

Ключові слова: професійна підготовка, вищі навчальні заклади ДСНС України, майбутні рятувальники, професійна готовність до діяльності в екстремальних умовах, формування професійної готовності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Коваль І. С. Теоретичні аспекти психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2014. – № 5. – С. 184–191.

2. Коваль І. С. Вплив особистісних якостей на результати тестувань з фізичного виховання перемінного складу ЛДУ БЖД / І. С. Коваль, А. М. Ковальчук, А. М. Петренко, Ю. С. Баран // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – 2015. – № 11. – С. 30–34.

3. Коваль І. С. Тренінг формування психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2015. – № 18. – С. 97–104.

4. Коваль І. С. Професійно-психологічна підготовка майбутніх рятувальників ДСНС України / І. С. Коваль // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2015. – Вип. 29. – С. 178–183.

5. Коваль І. С. Структура психологічної готовності майбутніх рятувальників ДСНС України до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. – 2015. – № 43. – С. 239–243.

6. Коваль І. С. Сучасний стан готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // Професійна освіта : проблеми і перспективи. – 2016. – Вип. 10. – С. 11–16.

7. Коваль І. С. Упровадження програмних засобів у навчально-тренувальний процес циклічних видів спорту / І. С. Коваль, А. М. Ковальчук, А. М. Петренко // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – 2016. – № 13. – С. 191–195.

8. Козяр М. М. Структурно-компонентна модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / М. М. Козяр, І. С. Коваль // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – 2017. – № 15. – С. 194–198.

9. Коваль І. С. Взаємозв'язок готовності до ризику із мотивацією обрання професійної діяльності молодих рятувальників / І. С. Коваль // Global Scientific Unity 2014 : the European Scientific and Practical Congress, Prague, the 26-27th of September 2014. – Copenhagen : Published by order of the Scientific Presidium of the Council of the International Scientific Association «Science & Genesis», 2014. – Vol. 4. – С. 83–88.

10. Коваль І. С. Психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // *Modern science – Moderní věda*. – 2017. – № 1. – С. 134–139.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

11. Коваль І. С. Тренінг психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах : посібник / І. С. Коваль. – Львів : ЛДУ БЖД, 2016. – 160 с.

12. Коваль І. С. Психологічна готовність майбутніх рятувальників : особистісний компонент / І. С. Коваль // *Knowledge is power, power is knowledge!* : International Multidisciplinary Congress ; the 27th of July 2015, Vienna. – Prague : Publishing Center of The International Scientific Association «Science & Genesis», 2015. – P. 148–150.

13. Коваль І. С. Умови формування психологічної готовності майбутніх рятувальників / І. С. Коваль // *Молодий вчений*. – 2016. – № 3 (30). – С. 592–595.

14. Koval I. S. Specific principle of formation of future in the activities in extreme conditions / I. S. Koval // *Grow up* : International scientific and practical congress ; European Association of pedagogues, psychologists and medics «Science», the 30th of November 2016, Geneva. – Geneva : Science, 2016. – P. 28–34.

15. Koval I. S. Human reactions at major emergencies / I. S. Koval // *Fiat justitia, pereat mundus* : materials of the 15-th scientific conference of cadets and students / Edited by prof. Zelenska O. P. – Lviv : LSU of IA, 2009. – P. 24–25.

16. Коваль І. С. Особливості формування особистості для діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль, Р. Л. Ткачук // *Особистість в екстремальних умовах* : зб. тез IV наук.-практ. конф. ; 29.04.2011 р., Львів. – Львів, 2011. – С. 79–81.

17. Коваль І. С. Спілкування як фактор розвитку особистості / І. С. Коваль // *Культура як феномен людського духу* : зб. тез допов. міжнар. курс.-студ. нак. конф. ; 15-16.11.2011 р., Львів. – Львів : ЛДУ БЖД, 2011. – С. 246–249.

18. Коваль І. С. Дослідження готовності до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль, А. А. Прокопчук // Особистість в екстремальних умовах : зб. тез V наук.-практ. конф. ; 20.04.2012 р., Львів, – Львів : ЛДУ БЖД, 2012. – С. 90–92.

19. Коваль І. С. Формування особистості майбутнього фахівця в умовах навчального процесу / І. С. Коваль, О. Б. Бурак // Особистість в екстремальних умовах : зб. тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю ; 7-8.11.2013 р., Львів. – Львів : ЛДУ БЖД, 2013. – С. 211–213.

20. Коваль І. С. Професійна підготовка спасателів / І. С. Коваль // Чрезвычайные ситуации : теория, практика, инновации : матер. междунар. науч.-практ. конф. ; 22-23.05.2014 г., Гомель. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2014. – С. 328.

21. Коваль І. С. Професійно-психологічна підготовка майбутніх рятувальників / І. С. Коваль // Професійна підготовка майбутніх кваліфікованих робітників : матер. звітної наук.-практ. конф. ЛНПЦ ІПТО НАПН України ; 25.02.2014 р., Львів. – Львів : СПОЛОМ, 2014. – С. 48–51.

22. Коваль І. С. Психологічна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // XIII Міжнар. виставковий форум «Технології захисту / ПожТех – 2014» : матер. 16 Всеукр. наук.-практ. конф. рятувальників ; 23-24.09.2014 р., Київ. – К. : ДСНС України, 2014. – С. 146–147.

23. Коваль І. С. Структура психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // Проблеми професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах : матер. звітної наук.-практ. конф. ЛНПЦ ІПТО НАПН України ; 04.03.2015 р., Львів. – Львів : СПОЛОМ, 2015. – С. 107–109.

24. Коваль І. С. Комунікація як складова психологічної готовності майбутніх рятувальників / І. С. Коваль // Сучасні технології у суспільно-

гуманітарній підготовці кваліфікованих робітників у ПТНЗ : матер. обл. наук.-практ. конф. ; 11.06.2015 р., Львів. – Львів : СВПУ, 2015. – С. 26–28.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

25. Коваль І. С. Діагностика спілкування в умовах соціального контролю / І. С. Коваль // Психологія особистісної та соціальної креативності : зб. тез міжвуз. наук. конф. ; 22.12.2011 р., Львів. – Львів : ЛДУ МВС, 2011. – С. 123–126.

26. Коваль І. С. Дослідження комунікативних якостей у курсантів ЛДУ БЖД / І. С. Коваль // Психологічні проблеми сучасності : зб. тез ІХ наук.-практ. конф. студ. та мол. вчених ; 29-31.03.2012 р., м. Львів. – Т. 1. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – С. 98–99.

27. Коваль І. С. Корпоративна культура працівників ДСНС України : метод. рекомендації. / І. С. Коваль, О. А. Куций, Р. І. Сірко. – Львів : ЛДУ БЖД, 2013. – 43 с.

28. Коваль І. С. Телефонне консультування як екстрена психологічна допомога : метод. реком. / І. С. Коваль, О. В. Шибрук. – Львів : ЛДУ БЖД, 2014. – 29 с.

29. Коваль І. С. Як не «згоріти» на роботі / І. С. Коваль, Д.-М. П. Шевелєв // Безпека життя на Вінниччині. – 2014. – № 1. – С. 22–24.

SUMMARY

Koval I. S. Shaping future rescuers professional readiness to work in extreme conditions. – Qualification scientific work on the rights of manuscripts.

Dissertation for the degree in Pedagogical sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methodology of Professional Education. Lviv State University of Life Safety, State Emergency Service of Ukraine, Lviv, 2017.

The dissertation is devoted to the research of the issues of shaping future rescuers professional readiness to work in extreme conditions during professional training.

Scientific novelty and theoretical value of the obtained results lies in the fact that for the first time a structural-functional model has been developed for shaping the professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions. Psychological and pedagogical prerequisites of shaping the professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions such as: designing and implementation of subject-subject interaction in the educational process of the higher educational institutions of the State Emergency Service (SES) of Ukraine; purposeful shaping and development of professionally important characteristics of future rescuers; involvement of the students in active self-education and self-development; psychological support of the process of shaping the professional readiness of future rescuers are grounded. The essence of the concept "professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions" and components of such kind of readiness (motivational-value, cognitive-intellectual, normative-operational, person-communicative) are specified.

The principles of shaping the professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions (scientific substantiation of the content of extreme and professional training, directing the educational process towards extreme conditions, holistic personality development regarding activities in extreme conditions, legislation and standardization of professional training, personal proactiveness and

independence of students) are detailed. Criteria, levels and indicators of professional readiness have been improved. Method for diagnosing the state of professional readiness of future rescuers has been elaborated.

Practical significance of the obtained results is determined by the elaboration and practical implementation in higher education institutions of the SES of Ukraine the following: original method for shaping the professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions, method for diagnosing professionally important characteristics of civil protection specialists. Scientific and methodological support of materials connected with professional psychological training of future rescuers have been improved (course book "Shaping Psychological Readiness of Future Rescuers to Work in Extreme Conditions", methodological guidelines "Corporate Culture of State Emergency Service of Ukraine", "Telephone Counseling as Emergency Psychological Assistance") for psychologists, social workers and instructors of higher educational institutions of the SES of Ukraine. The research results can be used at educational institutions and training courses of the SES of Ukraine for the development of educational and methodological materials, implementation of innovative technologies for training of future rescuers, certification training, as well as for research in psychology and pedagogy.

The concept of professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions as an integrative personality characteristic, which reflects their conscious attitude to the profession, values, socially and professionally important characteristics, promotes their self-realization in the profession and plays an important role in quick adaptation and fulfillment of official duties in emergencies, has been grounded basing on theoretical analysis of methodological, psychological and pedagogical aspects of professional training of future rescuers in higher educational institutions of the SES of Ukraine, as well as on the study of conceptual approaches.

According to the modern educational paradigm and taking into account the specifics of professional activity of rescuers, the main methodological approaches to

shaping of their professional readiness to work under extreme conditions are as follows: *systematic approach*, which requires consideration of the process of training future rescuers as a single system; *synergetic approach*, which allows to predict the development of rescuer's personality in the professional domain and to simulate self-organization of the educational process; *integral approach*, which determines the integral representation of the directions of activities of specialists in the field of human safety in emergency situations; *axiological approach*, which promotes a positive attitude towards shaping the readiness on a personal level and establishing their professional position; *activity approach*, which prompts shaping of rescuers' readiness by engaging in professional activities in extreme conditions; *competent approach*, which focuses on the educational process of shaping ability and readiness to effectively perform professional duties in extreme conditions. Implementation of the combination of these approaches in conjunction with psychological and pedagogical provisions in the educational process of the higher education institutions of the SES of Ukraine is aimed at improving the process quality by shaping the professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions.

The analysis of professional training of specialists in civil protection on the basis of certain methodological approaches has made it possible to distinguish the specific principles of forming their readiness for activities under extreme conditions: the scientific substantiation of the component of extreme-professional training, which consists in the scientific content of the disciplines of fire and rescue, contributes to the comprehensive ideological development of the rescuer's personality; the extreme orientation of the educational process presupposes a focus on the formation of the future readiness of future rescuers, directs the subjects of the educational process to the peculiarities of activity and the performance of specific professional functions; integral personality development regarding activities in extreme conditions ensures purposeful improvement of mental, physical and moral characteristics of rescuers; legislation and standardization of professional training is aimed at regulating the process of preparing rescuers for professional activities in accordance with

educational standards; personal activity and independence of cadets is implemented through appropriate organization of professional training and self-education of cadets at all stages of training.

Based on the requirements of the proposed principles, psychological and pedagogical conditions for the shaping the professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions have been substantiated: designing and realization of subject-subject interaction in the educational process of the higher educational institutions of the SES of Ukraine (enables to identify and actualize the personal needs and interests of all participants of educational process on self-improvement in educational, cognitive and service activities); purposeful shaping and development of future rescuers' professionally important characteristics (promotes adaptation of cadets to the service activities and their effective interaction); involvement of the students in active self-education and self-development (increases personal motivation for self-realization in educational and professional activity, shapes their behavior and positively influences self-development and professional formation); psychological support of the process of shaping the professional readiness of future rescuers (contributes to shaping all components of professional readiness and integration of professional and psychological knowledge, system of needs and motives of a future rescuer's personality).

For a comprehensive analysis and improvement of the system of shaping the readiness of future rescuers to work in extreme conditions, a structurally functional model, consisting of three blocks, has been created. The concept-and-strategy block contains methodological, psychological and pedagogical principles of shaping the professional readiness of future rescuers. The theoretical provisions that underlie the research and determine the construction of the model are methodological approaches, didactic principles, specific principles and components of shaping professional readiness of future civil protection specialists. The process-and-technology block covers scientific and methodological support with content, methods (cognitive, training, controlling), forms of professional readiness organization (technical,

professional, informational and communicational) and means of psychological support of professional training of future rescuers. This block reflects methodology for shaping readiness of future rescuers to work in extreme conditions. The control-and-evaluation block contains specified levels and criteria for shaping readiness of future rescuers to work in extreme conditions.

The developed method of shaping the professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions involves four stages (awareness, cognition, internalization, activity) aimed at the consistent development of all its components. The methodology reflects the directions of practical implementation of vocational education and is developed taking into account the specifics of vocational training at higher educational institutions of the SES of Ukraine. The choice of methods for shaping professional readiness of future rescuers to work in extreme conditions has been carried out orienting towards personal and professional development of cadets. Methodology is dominated by interactive cognitive, training and control methods that enable to develop competently motivational-value, cognitive-intellectual, normative-operational, personal-communicative components of rescuer's professional readiness.

Assessment of the level of the readiness of future rescuers to work in extreme conditions has shown the positive dynamics of its shaping in the experimental group, where the proposed innovations were implemented. The level of professional readiness of cadets to work in extreme conditions in the experimental group prevails the level of cadets of the control group in all components. This confirmed the effectiveness of the developed methodology and the feasibility of the substantiated psychological and pedagogical conditions.

The advanced scientific and methodological provision of psychological support for future rescuers training ("Corporate Culture of the State Emergence Service of Ukraine", "Telephone Counseling as Emergency Psychological Assistance" and manual "Shaping Psychological Readiness of Future Rescuers to Work in Extreme Conditions") implemented into practice at higher educational institutions and units of the SES of Ukraine contains methodological recommendations for practical

psychologists and instructors. Its approbation confirmed the positive impact of the proposed innovations on improving the quality of training future rescuers for professional activities, in particular in extreme conditions.

Keywords: professional education, higher educational institutions of the State Emergency Service of Ukraine, future rescuers, professional readiness to work in extreme conditions, shaping professional readiness.

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.	27
1.1. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників як соціальна та психолого-педагогічна проблема.	27
1.2. Методологічні підходи до формування професійної готовності майбутніх рятувальників.	44
1.3. Сучасний стан професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах і динаміка її формування у рятувальників ДСНС.	65
Висновки до першого розділу.	89
РОЗДІЛ 2. Психолого-педагогічні аспекти формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.	92
2.1. Структура професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.	92
2.2. Професійно-психологічна підготовка майбутніх рятувальників у процесі навчання.	108
2.3. Обґрунтування моделі та психолого-педагогічних умов формування професійної готовності.	126
Висновки до другого розділу.	150
РОЗДІЛ 3. Перевірка ефективності методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах у навчальних закладах ДСНС України.	153
3.1. Організація та методика експериментального дослідження.	153
3.2. Впровадження методики формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах у процесі навчальної та практичної діяльності рятувальників.	164
3.3. Результати формувального експерименту.	180
Висновки до третього розділу.	190
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ	235

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Загострення соціально-політичної ситуації в Україні, зростання темпів науково-технологічного прогресу, збільшення масштабів надзвичайних ситуацій різного характеру зумовлюють необхідність підвищення якості професійної підготовки майбутніх рятувальників у вищих навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ВНЗ ДСНС України). Основні професійні функції рятувальників пов'язані із запобіганням і ліквідацією надзвичайних ситуацій та їх наслідків, наданням першої допомоги потерпілим, розробленням і впровадженням заходів щодо виконання службових обов'язків, підтриманням належного рівня готовності органів і підрозділів відповідно до вимог галузевих нормативно-правових документів тощо.

Водночас професійна діяльність рятувальників передбачає виконання службових обов'язків в екстремальних (особливих) умовах, які характеризуються раптовістю виникнення, непередбачуваністю та непрогнозованістю розвитку, ризиконебезпечністю. Для ефективних дій у цих умовах фахівці цивільного захисту мають бути спроможними мобілізувати внутрішні сили, щоб успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних чинників, зберігаючи при цьому високу працездатність, адекватну та своєчасну реакцію на раптові зміни в небезпечних обставинах, здатність швидко приймати рішення за дефіциту інформації та часу, а також долати наслідки впливу фізичних і психоемоційних навантажень. Вони повинні мати належний рівень професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах, яка визначає ефективне застосування набутих компетентностей і відображає стан концентрації особистісного потенціалу рятувальника, його внутрішнє налаштування на якісне виконання професійної діяльності. З огляду на це, формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах є одним із провідних завдань їхньої підготовки.

Професійна освіта у ВНЗ ДСНС України базується на положеннях Законів України «Про освіту» [88], «Про вищу освіту» [87], Національної доктрини розвитку освіти України у XXI ст. [233], Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [234], Кодексу Цивільного захисту України [149], нормативно-правових актів ДСНС України [229; 230; 231; 257], що регламентують її діяльність. Проте практика свідчить, що якість підготовки випускників ВНЗ ДСНС України не цілком задовольняє вимоги замовників кадрів. Це зумовлено низкою суперечностей між:

- динамічними змінами у професійній діяльності фахівців цивільного захисту, постійним зростанням складності аварійно-рятувальних робіт та недостатнім урахуванням цих змін і тенденцій у підготовці майбутніх рятувальників;
- специфікою галузі безпеки життєдіяльності, екстремальними умовами діяльності працівників ризиконебезпечних професій, що характеризуються значними психофізичними навантаженнями і незадовільним рівнем психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу у ВНЗ ДСНС України;
- необхідністю цілеспрямованого формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, об'єктивною потребою забезпечення психологічної складової їхньої професійної компетентності та недостатнім відображенням цих аспектів у змісті підготовки в профільних ВНЗ;
- потребами використання під час навчання новітніх методів і технологій, які сприяють підвищенню якості професійної підготовки майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, і домінуванням традиційних методик, стандартизованих підходів у роботі науково-педагогічних працівників.

Проблемам професійної підготовки майбутніх рятувальників приділена значна увага у працях вітчизняних і зарубіжних учених (Я. Голєбевські [343], Ф. Карт-Таннер [341], М. Козяр [155], М. Коваль [145], М. Ковтунович [148],

М. Кремень [172], Є. Орлова [278], Є. Русаєв [278], О. Самонов [279], О. Столяренко [300], О. Тімченко [327] та ін.). Питання готовності фахівців до професійної діяльності, зокрема, до екстремальної, досліджують С. Батуков [14], О. Бикова [22], О. Діденко [72], М. Дьяченко [80], І. Єфанов [259], Л. Кандилович [103], Е. Кугно [174], Л. Маладика [200], В. Месников [211], В. Пономаренко [80] та ін. Проте, незважаючи на низку наукових праць, проблема формування готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах у процесі професійної підготовки ще не була предметом глибокого й вичерпного аналізу.

Соціальна значущість і актуальність проблеми, недостатня розробленість її теоретичних і практичних аспектів зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Львівського державного університету безпеки життєдіяльності з теми «Психолого-педагогічні технології підготовки фахівців до діяльності в особливих умовах та її психологічний супровід» (РК № 0116U005307).

Тему дисертації затверджено Вченою радою Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (протокол № 3 від 02.11.2016 р.) й узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 29.11.2016 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні психолого-педагогічних умов, розробленні та експериментальній перевірці моделі та методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Об'єкт дослідження: професійна підготовка майбутніх рятувальників у навчальних закладах Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Предмет дослідження: зміст, форми і методи формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах у ВНЗ ДСНС України.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що за створення відповідних психолого-педагогічних умов (проектування та реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі ВНЗ ДСНС України; цілеспрямоване формування та розвиток професійно важливих якостей майбутніх рятувальників; залучення курсантів до активної самоосвіти і самовиховання; психологічний супровід процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників) реалізація моделі та впровадження в освітній процес методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах забезпечать підвищення її рівня у випускників ВНЗ ДСНС України та якості професійної підготовки фахівців цивільного захисту в цілому.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. На основі вивчення стану проблеми в педагогічній теорії та практиці обґрунтувати структуру професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах і визначити методологічні засади її формування.

2. Теоретично побудувати й апробувати модель професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

3. Визначити й обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

4. Розробити методику формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах та експериментально перевірити її ефективність.

5. Удосконалити науково-методичне забезпечення психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх рятувальників.

У дослідженні використано такі **методи**: *теоретичні* – аналіз наукової літератури і нормативних документів, що визначають підготовку фахівців цивільного захисту, узагальнення та систематизація наукових фактів для обґрунтування теоретичних засад формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, моделювання для розроблення та реалізації моделі формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах; *емпіричні* – спостереження за особливостями вияву навчальної мотивації, опитування, самоаналіз, самооцінювання, психодіагностика для визначення критеріїв, показників, рівнів сформованості професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах; *психолого-педагогічний експеримент* – для перевірки ефективності методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах; *математичні та статистичні методи* оброблення результатів для аналізу одержаних даних і виявлення залежності між досліджуваними явищами і процесами.

Експериментальна база дослідження: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Національний університет цивільного захисту України, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, Вище професійне училище Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця), Головні управління ДСНС України у Запорізькій і Рівненській областях, Управління ДСНС України у Чернівецькій області.

Методологічна основа дослідження: положення феноменології та герменевтики як антропологічного підґрунтя сучасної освіти, теорії пізнання про активність суб'єкта в пізнавальній діяльності та діяльність як спосіб самореалізації людини, теорії самоактуалізації особистості, психолого-педагогічної теорії розвитку та саморозвитку особистості; методологічні підходи (системний, синергетичний, цілісний, аксіологічний, діяльнісний,

компетентнісний), спрямовані на вдосконалення професійної підготовки майбутніх рятувальників; сучасні дидактичні підходи до змісту та методів формування професійної готовності особистості.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці з філософії освіти (В. Андрущенко [6], О. Барабанщиков [12], Г. Васянович [34], Б. Гершунський [45], В. Загвязінський [86], І. Зязюн [97], В. Кремень [170]); педагогіки і психології професійної освіти (К. Абульханова-Славська [1], Г. Балл [11], А. Вербицький [37], Л. Виготський [41], С. Гончаренко [50], Р. Гуревич [63], Г. Дутка [78], Е. Зеєр [90], Є. Ільїн [99], М. Ковтонюк [147], М. Ковтунович [148], Н. Кузьміна [178], О. Леонт'єв [188], А. Литвин [190], Б. Ломов [192], С. Максименко [198], А. Маркова [204], М. Махмутов [208], Н. Ничкало [239], К. Платонов [251], В. Рибалка [269], С. Рубінштейн [273], Л. Руденко [275], В. Семиченко [282], С. Сисоева [286], В. Сластьонін [294], Л. Сущенко [302], В. Чайка [321], В. Ягупов [337]); психопедагогіки (Н. Вишнякова [39], Л. Дяченко [79], С. Кравець [166], В. Пилипчук [249], Е. Стоунс [301]); формування готовності особистості до професійної діяльності (Б. Анан'єв [3], О. Глушко [46], П. Горностай [54], М. Д'яченко [81], Л. Кандибович [103], Л. Кондрашова [162], О. Пелех [199], П. Скляр [291] та ін.); зокрема до діяльності в екстремальних умовах (С. Батуков [14], О. Бикова [23], С. Будник [31], О. Діденко [72], І. Єфанов [259], М. Коваль [147], М. Козяр [156], М. Кремень [172], Е. Кугно [174], М. Кулакова [181], Л. Маладика [200], М. Мар'їн [259], М. Новікова [240], М. Поляков [259], О. Самонов [279], О. Тімченко [327], В. Шапар [327] та ін.).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що *вперше розроблено* структурно-функціональну модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах; *обґрунтовано* психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (проекування та реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому

процесі ВНЗ ДСНС України; цілеспрямоване формування та розвиток професійно важливих якостей майбутніх рятувальників; залучення курсантів до активної самоосвіти і самовиховання; психологічний супровід процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників); *уточнено* сутність поняття «професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах» та компоненти цієї готовності (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, нормативно-операційний, особистісно-комунікативний); *конкретизовано* принципи формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки; екстремальної спрямованості освітнього процесу; цілісного розвитку особистості щодо діяльності в екстремальних умовах; нормативності та стандартизації професійної підготовки; особистісної активності та самостійності курсантів); *удосконалено* критерії, показники і рівні її сформованості; *подальший розвиток одержала* методика діагностики стану професійної готовності майбутніх рятувальників.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що розроблено та впроваджено в практику ВНЗ ДСНС України авторську методику формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, методику діагностики професійно важливих якостей фахівців цивільного захисту та вдосконалено науково-методичне забезпечення психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх рятувальників (посібник «Тренінг психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах», методичні рекомендації «Корпоративна культура працівників ДСНС України» і «Телефонне консультування як екстрена психологічна допомога») для практичних психологів, соціальних педагогів і науково-педагогічних працівників ВНЗ ДСНС України. Результати дослідження можуть бути використані в навчальних закладах і закладах післядипломної освіти ДСНС України для розроблення навчальних і

методичних матеріалів, інноваційних технологій професійної підготовки майбутніх рятувальників, підвищення їхньої кваліфікації, а також для проведення психолого-педагогічних досліджень.

Упровадження результатів дослідження. Наукові положення та навчально-методичні матеріали упроваджено в практику Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (акт від 08.02.2017 р.), Національного університету цивільного захисту України (довідка № 08/769 від 16.03.2017 р.), Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України (акт від 09.03.2017 р.), Вищого професійного училища Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця) (довідка № 1144/11-3250 від 28.09.2016 р.), Головного управління ДСНС України в Запорізькій області (довідка № 1/1.2-03/1205 від 09.03.2017 р.), Головного управління ДСНС України в Рівненській області (довідка № 03-1493/06/01 від 17.03.2017 р.), Управління ДСНС України в Чернівецькій області (довідка № 12/1126 від 06.04.2017 р.).

Апробація результатів дослідження здійснювалась на 18-ти науково-практичних конференціях, зокрема, *міжнародних*: «Культура як феномен людського духу» (м. Львів, 15-16.11.2011), «Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи» (м. Львів, 12-14.11.2012), «Обеспечение безопасности жизнедеятельности: проблемы и перспективы» (м. Гомель, 22-23.05.2014), «Global Scientific Unity 2014» (м. Прага, 26-27.09.2014), «Knowledge is power, power is knowledge!» (м. Відень, 27.07.2015), «Grow up», (м. Женева, 30.11.2016); *всеукраїнських*: «Fiat justitia, pereat mundus» (м. Львів, 03.04.2009), «Технології захисту / ПожТех – 2014» (м. Київ, 23-24.09.2014); «Цивільний захист» (м. Львів, 12.11.2015); *регіональних*: «Особистість в екстремальних умовах» (м. Львів, 29.04.2011, 20.04.2012, 07-08.11.2013, 20.05.2015), «Психологія особистісної та соціальної креативності» (м. Львів, 22.12.2011), «Психологічні проблеми сучасності» (м. Львів, 29-31.03.2012), «Професійна підготовка майбутніх кваліфікованих

робітників» (м. Львів, 25.02.2014), «Психолого-педагогічне забезпечення підготовки робітничих кадрів» (м. Львів, 04.03.2015); «Сучасні технології у суспільно-гуманітарній підготовці кваліфікованих робітників у ПТНЗ» (м. Львів, 11.06.2015), *семінарах, круглих столах, засіданнях* кафедри практичної психології та педагогіки ЛДУБЖД.

Публікації та особистий внесок автора. Основні результати дослідження висвітлено у 29 публікаціях, з яких 20 одноосібних, зокрема: один посібник, 14 статей (із них 8 – у вітчизняних наукових фахових виданнях, 2 – в іноземних періодичних виданнях), 12 тез і матеріалів конференцій (із них 2 – у закордонних виданнях), 2 брошури методичних рекомендацій. Загальний обсяг особистого внеску – 16,8 авт. арк.

У наукових публікаціях, підготованих у співавторстві з Ю. Бараном [141], О. Бураком [139], А. Ковальчуком [138; 141], М. Козяром [157], О. Куцим [123], А. Петренко [138; 141], А. Прокопчук [121], Р. Сірко [123], Р. Ткачуком [124], О. Шибрук [133], Д.-М. Шевелевом [140] авторськими є концептуальні ідеї, методичні положення та висновки щодо формування та розвитку професійної готовності майбутніх рятувальників. Ідеї співавторів у дисертаційній роботі не використовувалися.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 355 найменувань (з них 12 – іноземними мовами), 10 додатків. Загальний обсяг дисертації 294 сторінки. Основний текст викладено на 180 сторінках, із яких на 17,5 сторінках розміщено 25 рисунків і 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

1.1. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників як соціальна та психолого-педагогічна проблема

У нових соціокультурних та економічних умовах сучасного суспільства першочерговим завданням системи професійної освіти є формування особистості, здатної творчо сприймати інформацію та відповідати за власні рішення. Тому проблема формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, їхнього професійного саморозвитку в процесі підготовки є однією з актуальних, мало вивчених і дискусійних.

Світова спільнота вимагає від рятувальників ДСНС України не лише володіння професійними знаннями й уміннями, а й здатності мислити, структурувати інформацію та швидко приймати правильні рішення в особливих умовах. Відповідно до цього, актуалізується проблема переорієнтації їхнього мислення на усвідомлення нових вимог до фахової діяльності та формування професійної готовності до неї в екстремальних умовах.

У цьому підрозділі проаналізуємо та запропонуємо власне трактування дефініції професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, яка є основою нашого дослідження.

Як зазначив В. Вернадський, «наука невіддільна від філософії і не може розвиватися за її відсутності» [38, с. 181]. У філософії готовність особистості до діяльності визначається як певний стан свідомості: «будь-яка діяльність програмується й скеровується свідомістю, що виступає причиною людської діяльності» [314, с. 64]. На засадах християнсько-педагогічної антропології Г. Сковорода обґрунтував ідею пізнання людиною навколишнього світу і самої себе, самовдосконалення, праці на благо батьківщини. Лінь і неробство

мислитель називав соціальним злом [292, с. 94-95], переконуючи людство в тому, що кожна особистість має змалку привчатись до трудової діяльності, а батьки зобов'язані спрямувати дітей до «спорідненої праці». Г. Сковорода у працях всіляко намагався довести, що людина має бути готовою до діяльності, бо це дасть їй змогу швидше опанувати необхідні навички окремої професії та сформувати фахівця, оскільки для досягнення цієї чи іншої мети замало лише бажання вчителя.

На думку Т. Шалавіної, готовність необхідно розглядати як індивідуалізоване відображення дійсності, через котре виражається ставлення індивіда до об'єктів, які спонукають до діяльності. Ця думка передбачає створення ситуацій під час професійного навчання, що забезпечують смислотворчу діяльність, результатом якої є інтеріоризація змісту фахового навчання та високий особистісний розвиток майбутнього професіонала. Науковець визначає готовність як професійну властивість особистості, що забезпечує їй розвивальний перехід від вузівської підготовки до професійної діяльності та включає сукупність набутих знань, вмінь і навичок, а також – досвід особистості [325].

В українсько-російському психологічному тлумачному словнику готовність визначається як установка на певну поведінку, стан особистості, мобілізованість сил для виконання поставленого завдання [311, с. 57]. Поняття готовності розглянуто, здебільшого, у психологічній літературі (Додаток Л).

В. Рибалка [269] та С. Шандрук [326, с. 32-34] зазначають, що стан готовності є цілісним проявом особистості в певних умовах життя та діяльності. Науковці пояснюють психологічний стан готовності як внутрішнє налаштування, тобто, пристосування ресурсів індивіда до успішної фахової діяльності. Таким чином, готовність до певної діяльності характеризується, передусім, психологічним станом людини, котрий проявляється безпосередньо перед початком будь-якої діяльності. Цей стан залежить від індивідуальних

властивостей особистості, виникає на основі передбачення ситуації та характеризується налаштованістю психіки на досягнення успіху.

В. Даль трактував дефініцію «готовність» як стан чи ознаку готового і вважав, що підготована людина є не лише готовою до дії, а може і хоче її виконати, виявляє позитивне ставлення до тієї чи іншої діяльності. Він зазначив також, що готовність особистості до дії, передусім, залежить від психологічної установки на виконання діяльності, яка вимагає певних зусиль [66, с. 387]. У психології під установкою мається на увазі зумовлений колишнім досвідом стан готовності, тобто, схильність людини до активності чи дій у певній ситуації. Зокрема, В. Мясіщев зазначав, що установки не є вродженими, а виробляються в процесі індивідуального досвіду.

Вплив установки на результат діяльності експериментально довів Д. Узнадзе. Він трактував готовність як установку, тобто, психічний стан, в якому людина налаштована на активність відповідно від конкретної ситуації. Установка, на його думку, хоч і не є усвідомленою, але зумовлює поведінку індивіда для знаходження оптимальних способів вирішення професійних завдань [309]. У концепції Д. Узнадзе установка розглядається як готовність особистості до активності в певному напрямі та виникає на основі взаємодії першочергової потреби і зовнішнього середовища, котра впливає на особистість у даний момент.

К. Платонов трактує готовність у більш широкому значенні – як бажання виявляти власні професійні якості в процесі трудової діяльності, розуміти потребу самостверджуватися в ній. Готовність тлумачиться як потреба в діяльності, а конкретніше – це наслідок психологічної мобілізації та психологічної підготовки [252, с. 28].

Готовність як один із психічних станів особистості розглядає А. Пуні, доводячи що через психічний стан активізуються особистісні характеристики, завдяки яким розгортається динаміка психічних процесів [265, с. 12]. Як складне психологічне утворення розглядав готовність П. Рудик та

виокремлював у ній роль пізнавальних психічних процесів, що відображають найважливіші сторони діяльності, емоційних компонентів, які можуть як послаблювати, так і посилювати активність індивіда, вольових компонентів, що сприяють вчиненню ефективних дій у досягненні мети, а також мотивів поведінки [276]. Зокрема А. Резанович на основі проведених досліджень трактує готовність як внутрішню властивість особистості, що виражає власну симпатію до трудової діяльності, ступінь засвоєння соціального-значущого досвіду та можливість використати набутий досвід у майбутній фаховій діяльності [268, с. 6]. На його думку, готовність в цілому, може включати елементи готовності теоретичної, практичної чи мотиваційної.

У своїх дослідженнях екзопсихіки В. Мясищев дійшов висновку, що психологічне ставлення індивіда є цілісною системою усвідомлених зв'язків із об'єктивною дійсністю, яка визначає індивідуальний досвід, дії та переживання. Для нас важливим є те, що, за В. Мясищевим, *ставлення може розглядатись як один із показників готовності*, оскільки воно виступає як активна, інтегрована, виборча готовність, засвоєна на досвіді взаємодії особистості з різними сторонами дійсності [225]. На думку автора, фахівця можна вважати готовим до трудової діяльності лише за умови позитивного ставлення до обраної професійної діяльності [226]. Цю думку розвивала Л. Кондрашова, яка довела, що готовність до діяльності є формою особистісного утворення, котра формує бажання займатись фаховою діяльністю, а також є важливим показником становлення випускника навчального закладу. На її думку, готовність полягає в єдності моральних і психологічних якостей особистості майбутнього фахівця, до яких належать: працездатність, мислення, інтереси, спрямованість, психічна витривалість, тобто ставлення індивіда до середовища, керуючись моральними нормами суспільства [162, с. 8].

Т. Гуцан трактує поняття готовності як процес вироблення фахівцем моделі майбутньої професійної діяльності залежно від отриманих знань і

навичок у процесі навчальної діяльності, виконання завдань на практиці та сформованого рівня компетентності. Як вказує науковець, щоб сформувати готового фахівця до професійної діяльності, педагог передусім мусить створити оптимальні умови для засвоєння студентами навичок, які вони зможуть використовувати у майбутній професійній діяльності [65].

Ми дотримуємось думки В. Шадрікова, що готовність необхідно розглядати крізь призму професіоналізму індивіда. В основу свого тлумачення цього поняття дослідник поклав досвід і практику навчання, в результаті чого виробляється готовність до трудової діяльності як вияв особистісного потенціалу індивіда [323, 324]. На думку вченого, готовність є складною цілісною характеристикою особистості та передбачає такі складові: впевненість у власних силах, здатність доволіно керувати власними діями, почуттями, поведінкою в особливих умовах, високий ступінь психологічної стійкості щодо негативних чинників. У контексті підготовки майбутніх рятувальників зазначимо, що лише після отримання професійних знань вони стають готовими працювати в екстремальних умовах.

С. Шишов у своїх працях співставляє поняття «готовність» із «компетентністю», яку розглядає як загальну здатність та готовність індивіда до трудової діяльності, котра ґрунтується на знаннях і досвіді, що їх отримують у процесі професійного навчання, орієнтуються на самостійну участь особистості в навчально-пізнавальному процесі та спрямовані на продуктивне включення індивіда в професійну діяльність [332, с. 34].

Цікавим є дослідження Е. Борисової та К. Гуревича, які виокремлюють поняття розумової готовності, що передбачає достатню зрілість пізнавальних процесів (відчуття, мислення, уяву, пам'ять) та вміння володіти знаннями і навичками в процесі виховання та навчання. На їхню думку соціальна готовність – це зрілість рівня самосвідомості, комунікативна зрілість мотивів діяльності, достатній рівень вольового та емоційного розвитку психіки людини [60]. М. Левітов виділяє короткочасну готовність, розглядаючи її як передстартовий

стан. Він виокремлює три види готовності: знижену (при сильній емотивності особистості, що виявляється у порушеннях уваги, помилкових діях), звичайну (перед повсякденною людською діяльністю) та підвищену (перед новою діяльністю, яка передбачає готовність до творчості) [186].

Заслуговує на увагу думка В. Князевої, яка ввела в науковий обіг поняття виховної готовності як наслідок виховання та навчання, від якої залежить весь процес формування особистості. Вона зазначила, що готовність як феномен виховання включає в себе два аспекти: внутрішній (процеси, що протікають всередині суб'єкта, єдність теоретичного та творчого) та зовнішній (дії, знання, навички, відображення зовнішнього світу) [113, с. 23].

Важливим для нашого дослідження є також поняття професійної готовності, яка є однією із найважливіших ланок підготовки майбутнього фахівця. У визначенні цього поняття, запропонованому А. Деркачем, акцентується на тому, що готовність випускників навчальних закладів до фахової діяльності потрібно розглядати через діяльнісні вияви індивіда, коли студент розвиває власні можливості, розширює систему професійних вмінь і навичок та опановує нові, спрощені способи вирішення фахових завдань у процесі професійної підготовки [69, с. 45]. П. Скляр трактує професійну готовність через професійну компетентність, майстерність, що є професійно-важливою якістю, яка передбачає наявність психологічних знань, навичок, якостей особистості, які характеризують спрямованість фахівця на продуктивну взаємодію із колегами в процесі майбутньої професійної діяльності [291, с. 56]. У дисертаційному дослідженні П. Горностай професійна готовність розглядається як загальна готовність особистості до фахової діяльності (як фізична, так і психологічна); вона буває тривалою (професійна підготованість) та короткочасною [54]. Під тривалою готовністю маються на увазі знання, досвід, соціальна відповідальність, установки на актуалізацію отриманих знань в процесі фахової підготовки. Короткочасна, своєю чергою – це особливий психічний стан, який включає установки на усвідомлення завдання, визначення

спеціальних засобів діяльності та потреба досягнення позитивного кінцевого результату. За І. Дичківською, професійна готовність особистості до фахової діяльності як психологічний стан, що контролює діяльність та сприяє її ефективному виконанню, виявляється в результаті спеціальної підготовки, спрямованості, самовизначення, виховання і самовиховання [70, с. 207].

У контексті нашого дослідження одним із ключових є поняття «готовності до діяльності», оскільки вона виявляється у кожного фахівця-рятувальника, ще задовго до початку професійного шляху. Проте в кожній особистості вона має різний вияв: у творчості, знаннях, кмітливості, сміливості, тобто, у всіх якостях, яких вимагає професійна діяльність.

Одним з перших почав досліджувати поняття готовності до високопродуктивної діяльності у психології Б. Ананьєв і визначав його як прояв здібностей особистості [2, с. 115]. Поділяючи погляди Б. Ананьєва, Л. Битехтина пропонує називати готовністю увесь спектр властивостей індивіда [24, с. 41], що включає не лише здібності, а й усі особливості особистості, оскільки дитина ще до початку навчання психологічно й фізично підготована до цього виду діяльності.

В. Сластьонін, також розглядаючи готовність як прояв здібностей особистості, виокремив у її структурі три компоненти: психічний, практичний та науково-теоретичний. Готовність до діяльності вчений визначав як здатність особистості до правильного виконання професійної діяльності, яка містить в собі настанови та спонукає особистість ретельно і практично безпомилково виконувати поставлені перед нею завдання [295, с. 78].

У педагогічних дослідженнях готовність тлумачать як цілісний всебічний вияв особистості, що сприяє ефективному виконанню нею діяльності, використанню своїх професійних функцій. Її набувають у процесі моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки, вона є результатом всебічного розвитку особистості з урахуванням вимог професійної діяльності» [193] сукупність стійких якостей особистості, складне інтегральне явище, що

формується на основі зовнішніх (оточення, в якому здійснюється діяльність) і внутрішніх (стійкі психічні особливості, притаманні особистості) умов [222, с. 34].

Щодо характеристики поняття «готовність до діяльності» заслуговують на особливу увагу дослідження Е. Зеєра та Е. Семанюка. Вони розглядають готовність як складне особистісне утворення та розглядають її на двох рівнях: на першому – як бажання, прагнення оволодіти професійними навичками, на другому – як здатність, підготованість до фахової діяльності, тобто, сформованість вмінь, навичок і знань, яких вимагає конкретна діяльність [90].

У дослідженнях І. Гавриш готовність до фахової діяльності розуміється як інтегративне особистісне утворення, що є умовою та регулятором продуктивної професійної діяльності. Визначаючи її структурні компоненти, дослідниця виокремлює два рівні аналізу: *загальнотеоретичний* – містить складові, що є універсальними для всіх видів професійної діяльності, та *професіографічний* – включає структурні компоненти, виведені із професіограми [43].

Близькими до цих є погляди Р. Лученко: «готовність до трудової діяльності» трактується як інтегральна освіта, тобто знання, вміння, навички, спеціально-професійні знання, індивідуальні нахили і комплекс психологічних особливостей, які забезпечують високу ефективність фахового функціонування особистості [194].

К. Дурай-Новакова дотримується думки, що готовність до діяльності потрібно розглядати як цілісне вираження усіх підструктур особистості, орієнтованих на продуктивне виконання професійних функцій. Вона вважає, що професійна готовність є складним структурним утворенням, яке базується на позитивних установках, мотивах, набутому досвіді використання знань і навичок на практиці, та, найголовніше – передбачає засвоєння цінностей професійної діяльності. На думку вченої, професійна готовність постійно перебуває в єдності зі спрямованістю на фахову діяльність і стійкими позитивними установками на працю [77, с. 11].

На думку Г. Ковальова, готовність до діяльності потрібно розглядати як властивість особистості, котра включає її позитивне ставлення до діяльності та здатність до її виконання на високому професійному рівні. Він вважав, що формування готовності особистості до фахової діяльності становить моральну проблему формування ставлення до неї як особистого визнання та суспільного обов'язку [117]. Готовність до конкретного виду діяльності, за дослідженнями Л. Бахмат, є специфічною настановою, що ґрунтується на мотивах, переконаннях, почуттях, інтелектуальних здібностях, знаннях, уміннях, високому рівні фахової самосвідомості та налаштованості на певну поведінку [17].

У педагогічному аспекті професійну готовність майбутніх фахівців розглядають як вищу форму професійної зрілості та здатність самостійно діяти [203]. С. Максименко спільно з О. Пелех розглядають готовність до конкретної діяльності як цілеспрямоване вираження особистості, що характеризує її переконання, погляди, мотиви, почуття, знання, вміння та навички [199, с. 70]. Ця думка має вагомим значення, оскільки кожен професійний рятувальник повинен мати не лише знання, а й компетентності, необхідні для виконання фахових завдань. В. Камаєва дотримується поглядів С. Максименка і доходить подібного висновку, що готовність до того чи іншого виду діяльності потрібно розуміти як цілеспрямований вияв особистості, що охоплює її переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, волю та інтелектуальні здібності, знання, навички, вміння й настанови. Готовність є результатом всебічного розвитку індивіда з урахуванням вимог, зумовлених особливостями майбутньої діяльності, і досягається в процесі моральної, психологічної, професійної та фізичної підготовки [102]. За дослідженнями О. Глушко, готовність випускника вищого навчального закладу до професійної діяльності складається із чотирьох блоків: професійна орієнтація (готовність до професійного навчання), безпосередній процес оволодіння знаннями і вміннями в межах певної професії (професійна готовність), наявність необхідних для діяльності якостей

особистості (особистісна готовність), адаптація після завершення навчання до професійних функцій (професійна адаптація) [46].

Узагальнюючи викладене, можемо зробити висновок, що готовність до діяльності розглядається в науковій літературі в широкому значенні як готовність до життєвої практики, діяльності в нових умовах, які постійно змінюються, адекватної самооцінки, а у вузькому – як сукупність властивостей особистості, можливість для подальшого професійного вдосконалення. Це поняття включає як професійну готовність майбутнього фахівця до засвоєння знань і навичок, так і його особистісну готовність, що становить підґрунтя для опанування специфіки професії рятувальника. Отже, готовність фахівця до діяльності розглядається, з одного боку, як наявність професійно важливих якостей, володіння знаннями, уміннями і навиками, що абсорбують досягненням у обраній професійній діяльності, а з іншого – як стан концентрації потенцій індивіда, що передуює певним діям, внутрішнє налаштування на виконання професійної діяльності, стан мобілізації психофізіологічних систем для її ефективного виконання.

Робота рятувальника відзначається постійною бойовою готовністю в непередбаченому режимі очікування екстремальних ситуацій, яка поєднується з певною монотонністю у зв'язку з виконанням регламентних робіт відповідно до розпорядку дня і має різнобічний, багатогранний характер та є практично весь час непрогнозована, непередбачувана й небезпечна для життя.

У науковій літературі надзвичайні ситуації – це, як правило ситуації «складні», «тяжкі», «особливі», «критичні», «небезпечні», «аварійні», «емоціогенні», «надзвичайні», «екстремальні», «надекстремальні» тощо. О. Столяренко зазначає: що «Екстремальними називаються ситуації, що ставлять перед людиною великі об'єктивні і психологічні труднощі, зобов'язують її до повного напруження сил і найкращого використання особистісних можливостей для досягнення успіху та безпеки» [165; 185; 202; 300; 303].

Однак екстремальною ситуацію робить не лише реальна, об'єктивно існуюча загроза життю для самого себе або своїх близьких, а й наше ставлення до подій. Сприйняття однієї й тієї ж ситуації кожною конкретною людиною індивідуальне, в зв'язку з чим критерій «екстремальності» визначається найчастіше внутрішнім, психологічним станом особистості.

За визначенням В. Синявського, екстремальна ситуація – це несподівана, незапланована, нештатна ситуація, що різко порушує й ускладнює виконання професійних завдань і загрожує життю чи успішному виконанню діяльності [242, с. 128]. Загалом екстремальні ситуації поділяють на чотири види: природні (паводки, лісові пожежі, землетруси), техногенні (аварії, катастрофи), епідеміологічні (епідемії, спалахи епідеміологічних захворювань) та соціальні (тероризм, соціальні конфлікти, громадянська непоко́ра); ці види можуть також накладатися один на одного й проявлятися в різних формах суспільної напруженості.

М. Кремень, спільно із А. Герасимчик порівнюючи екстремальні ситуації з нормальними, зазначили відмінність перших у незапланованості та включенні в інформаційний потік стрес-фактору невизначеності інформації, що призводить до двох негативних наслідків. Перший з яких, полягає у важкості передбачування й управління подіями, що виникли, оскільки особистість залишається поза ситуацією, яка керує нею, отже, їй потрібен час для включення оперативного мислення щоб обрати правильне рішення. Інший – помилковість у використанні відпрацьованих операцій, що є ефективним в умовах стереотипних дій, оскільки спочатку необхідно звертати увагу на визначення причин виникнення екстремальної ситуації [172, с. 40].

Під час ліквідації екстремальних ситуацій діяльність працівників ДСНС України пов'язана зі значними фізичними навантаженнями і нервово-емоційною напругою. Під час добового чергування вони повинні постійно підтримувати інтенсивність і концентрацію уваги, тобто, бути постійно готовим до виконання дій в екстремальних умовах. Зростання емоційної напруги та

мобілізація психофізіологічних функцій організму забезпечує внутрішню готовність до виконання безпосередніх обов'язків. Основними стресогенними чинниками рятувальників є: [327, с. 5-9].

Жорсткий дефіцит часу і невизначеність ситуації на підготовчому етапі (немає цілісної інформації про надзвичайну ситуацію). Працівник аварійно-рятувальної служби відчуває нервово-психічну напругу ще до прибуття до місця виклику пов'язану з тим, що немає чіткого плану дій.

Безперервна нервово-психічна напруга, викликана систематичною роботою в незвичному середовищі (висока температура, сильна концентрація продуктів згоряння, обмежена видимість тощо), постійною загрозою для життя і здоров'я (можливі обвали конструкцій, вибухи, отруєння шкідливими хімічними речовинами), негативними емоційними діями (винесення травмованих і обпечених людей, обгорілих тіл).

Великі фізичні навантаження, пов'язані з демонтажем конструкцій та устаткування, прокладанням рукавних ліній, подолання труднощів щодо необхідності постійно і тривалий час підтримувати інтенсивність та концентрацію уваги, щоб стежити за довкіллям, тримати в полі зору стан численних конструкцій, а також технологічних агрегатів та установок у процесі виконання оперативного завдання на об'єкті;

Труднощі, зумовлені необхідністю роботи в обмеженому просторі (підвали, тунелі, підземні галереї, газопровідні й кабельні комунікації). Це викликає ускладнення дій, порушує звичні способи пересування. Наявність перешкод, які несподівано і раптово виникають, теж утруднюють роботу.

Робота в апаратах захисту органів дихання, які обмежують рух, утруднюють дихання і спілкування.

Беручи до уваги те, що в кожній трудовій діяльності є ризик, цим питанням займаються чимало наук: медичні, військові, економічні, соціальні, психологічні, фінансові та інші. Кожна з них розглядала поняття «ризик» у

власній системі координат (втрати здоров'я, статусу, фінансів в результаті стихійних лих) [327, с. 393].

У контексті дослідження, нас цікавить, передусім професійно-екстремальний ризик пов'язаний із діяльністю фахівців цивільного захису, їх знаннями, навичками та вміннями, здатністю швидко приймати оптимальні рішення, кваліфіковано виконувати необхідні види робіт, а також з індивідуально-психологічними та соціально-психологічними чинниками.

Характерною рисою екстремально-професійної діяльності, як зазначає М. Козяр, є її постійна робоча напруженість, інтенсивний чи тривалий вплив, якої призводить до розвитку функціональних порушень та виникнення певних психічних станів [155, с. 48]. Часто причиною цього є втома та перевтома. Тому рятувальник – це підготований та атестований спеціаліст, який готовий здійснювати аварійно-рятувальні роботи в екстремальних умовах.

Тож переходячи до розгляду професійної діяльності фахівців, що працюють в екстремальних умовах, звернемо увагу на праці А. Вирщікова, де готовність до військової служби розглядається як система особистісних якостей, військово-технічних, морально-психологічних та ідейно-політичних властивостей і станів особистості, завдяки яким індивід здатний ефективно виконувати обов'язки щодо захисту батьківщини [40]. Готовність до військової служби як стан особистості та результат формування готовності до служби у Збройних силах, у своїх працях досліджували В. Бачевський [18] та Н. Белоусов [20]. Вчені готовність характеризували як систему психологічних, морально-політичних, військово-технічних та фізичних особливостей особистості, потрібних для підготовки військових. Безумовно, зазначені якості необхідно формувати в майбутніх рятувальників у процесі їхньої професійно-психологічної вузівської підготовки до діяльності в екстремальних умовах.

У психологічному словнику В. Шапар дав цікаве для нашого дослідження визначення: «Готовність до екстрених дій – здатність швидкого дієвого реагування на негайно виникаючі непередбачені ситуації: здатність швидкого

включення в нестандартні ситуації, а також довільної зміни свого стану відповідно до їхніх вимог» [328, с. 79]. Це визначення важливе, оскільки, на нашу думку, потрібно брати до уваги психолого-педагогічні умови, необхідні для формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Під готовністю до діяльності в надзвичайних ситуаціях Е. Русаєв розуміє здатність рятувальників професійно виконувати аварійно-рятувальні роботи на високому морально-психологічному рівні в будь-яких екстремальних умовах, готовність до рішучої діяльності, навіть до самопожертви заради порятунку людей, які опинилися в зоні ризику [278, с. 54].

У нашому дослідженні ми користуватимемося таким визначенням: ***професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах*** – це інтегративна властивість особистості, що характеризує її свідоме ставлення до професії, ціннісні орієнтації, соціально та професійно важливі якості, сприяє самореалізації у професії, є важливим чинником швидкої адаптації та виконання службових обов'язків у надзвичайних ситуаціях. Професійна готовність майбутнього рятувальника ДСНС України до діяльності в екстремальних умовах є психолого-педагогічним чинником швидкої орієнтації в надзвичайних умовах і визначає ефективне застосування набутих компетентностей у професійній сфері.

Провідним етапом у становленні кожного професіонала є процес формування професійної готовності до діяльності. Практична спрямованість досліджень готовності майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій спонукає педагогів та психологів приділяти особливу увагу проблемі формування готовності до фахової діяльності. У цьому контексті Г. Кравчук доходить висновку, що вона формується в процесі засвоєння загальних і професійних знань, вироблення необхідних вмінь і навичок, удосконалення набутих і розвинутих індивідуальних якостей особистості [167, с. 33]. Формування готовності до професійної діяльності, згідно з тлумаченням Е. Шипілова, відбувається за умови впровадження та використання

інтерактивних форм і евристичних методів навчання в спеціально організованому освітньому середовищі [330; 331].

Так, М. Новикова стверджує, що формування готовності майбутніх офіцерів до використання природничих знань у процесі вивчення військово-професійних дисциплін буде ефективнішим, якщо вивчатимуться спеціальні дисципліни, засвоєння яких курсанти будуть розуміти як умову успішного опанування фахових знань. Треба також враховувати фактори, що забезпечують формування готовності в процесі вивчення фахових дисциплін, та проводити моніторинг, який дозволить оцінювати результати сформованості цієї готовності на всіх етапах професійної підготовки майбутніх фахівців [240, с. 5].

Формування, наприклад, професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення завдань управлінської діяльності, як вказує С. Будник можливе за умови засвоєння знань, необхідних для вирішення завдань управлінської діяльності на особистісному рівні шляхом проведення дискусій, семінарів, активізації мотивації до самовдосконалення, покращення професійної спрямованості навчально-виховного процесу [31, с. 4].

М. Кулакова вважає, що формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців у вищих морських навчальних закладах буде на порядок ефективнішою при реалізації педагогічних умов таких, як: створення особистісно-орієнтованих взаємовідносин, використання комп'ютерного моделювання ситуацій професійної діяльності та організація навчально-виховного процесу з урахуванням функцій педагогічного управління [180].

Заслуговують уваги погляди Л. Балагур та О. Діденка, які розглядають готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону як професійну властивість індивіда, за допомогою якої здійснюється управління силами і засобами з охорони кордону та організовується морально-психологічна підготовка. Ними доведено, що від рівня її сформованості залежить успішність результату оперативно-службової діяльності [72, с. 17].

Е. Кугно вважає, що формування особистісної готовності до діяльності в екстремальних умовах включає в себе сукупність компонентів, критеріїв та рівнів, принципів, етапів, функцій і дозволяє робити висновки про її динаміку. Ним доведено, що педагогічними детермінантами формування готовності військових є особистісна (врахування рівня сформованості системи моральних норм та цінностей військовослужбовців: адекватна самооцінка, рівень розвитку емоційно-вольової сфери, специфіка розвитку психічних функцій), організаційно-педагогічна (розробка програм підготовки, спрямованої не лише на формування їхньої фізичної та морально-психологічної, але й особистісної готовності, єдність системно-діяльнісного та ситуативного підходів), персоніфікована підтримка військовослужбовців у процесі їхньої підготовки (корекція особистісних проблем, збагачення досвіду за допомогою тренінгів, рівень компетентності офіцерів) [174, с. 9-10].

Формування готовності молодих рятувальників до професійної діяльності в надзвичайних ситуаціях розглядав С. Батуков. Він уважав, що вона формується на основі фахової підготовки рятувальників поетапно і забезпечує професійний вибір курсантів, мотивацію в оволодінні професією, активне навчання, послідовне оволодіння професійними навичками діяльності в особливих умовах [14].

О. Бикова пояснює навчально-виховну роботу щодо формування готовності до професійної діяльності рятувальників як феномен, який зумовлюється сукупністю комунікативної, авторитарної, командирської та морально-психологічної готовності. Вона вважає, що для формування готовності до діяльності в особливих умовах у курсантів необхідно сформувати на останньому році навчання риси, які в подальшому стануть професійними якостями особистості. Дослідниця доходить висновку, що формування готовності до конкретної діяльності є пріоритетом у виявленні придатності курсантів до фахової діяльності в особливих умовах [22, с. 4-5]. Підготовка майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах в системі

професійно-психологічної освіти спрямована на розвиток та оволодіння необхідними для цього фаховими знаннями, вміннями та професійно-важливими якостями. Ця підготовка може здійснюватися лише в спеціалізованих навчальних закладах ДСНС України, а її результатом є сформована професійна готовність майбутнього рятувальника до діяльності в екстремальних умовах, котрий професійно володіє теорією, практичними навичками цієї роботи та ефективно її здійснює.

Формування професійної готовності до трудової діяльності включає в себе не лише фахову та технічну підготовку, отримання певного роду знань, вмінь та навичок, але й формування готовності до виконання завдань цілою групою рятувальників, оскільки часто зустрічаються люди, які виявляють бажання працювати, обізнані в особливостях фахової діяльності, проте не вміють співпрацювати в команді. У таких ситуаціях результати діяльності можуть неадекватно оцінюватись оточуючими, і тоді йдеться про готовність до трудової діяльності як про певний рівень розвитку особистості. Тому для того, щоб досягти успіху в трудовій діяльності, необхідно не лише знати особливості професійної діяльності та мати певні практичні вміння, навички, але й вміти організувати співпрацю з колегами.

Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах передбачає формування впевненості в собі та у набутих фахових вміннях, цілеспрямованості, комунікативності, самостійності в прийнятті рішень, вміння керувати власними емоційними станами, зацікавленості особливостями професійної діяльності. У процесі професійно-психологічної підготовки, майбутні фахівці цивільного захисту засвоюють знання про можливі варіанти розвитку ситуацій ризику й адекватні варіанти реагування, отримують необхідні знання та компетентності. Стан професійної готовності майбутнього рятувальника визначається знаннями щодо несення служби та розуміння власних дій і обов'язків, оскільки одним із основних завдань фахівців ДСНС України є прогнозування ймовірності

негативного впливу на особистість екстремальних ситуацій, а саме: неочікуваність, непрогнозованість, ризик, зумовлений небезпекою для життя та здоров'я особистості, страх помилки та покарання за неї.

1.2. Методологічні підходи до формування професійної готовності майбутніх рятувальників

Проблема наукової методології є вкрай важливою для всіх галузей науки, у тому числі, психолого-педагогічної. Від підходу, яким користується дослідник, вивчаючи об'єкт пізнання, величезною мірою залежить отримання нових результатів, знань і визначається система методичних засад і принципів.

Аналіз науково-методичних праць останніх років ХХ-ХХІ століття із екстремальної проблематики, свідчать, що вони, здебільшого присвячені наслідкам ліквідації надзвичайних ситуацій. Проте цікаві методологічні засади знаходимо в роботах О. Барабанщикова [12], О. Бикової [23], Я. Голебевські [343], М. Дяченка, Л. Кандибовича [80], Ф. Карт-Таннер [341], М. Ковалю [145], М. Козяра [154], О. Самонова [279], О. Столяренка [300]. Г. Васянович зазначає, що педагогіка, яка безпосередньо впливає на формування, розвиток і саморозвиток особистості, може бути ефективним джерелом знань, дієвим чинником створення міжособистісних відносин за умов чіткого і послідовного визначення та дотримання методологічних основ її функціонування [33, с. 9].

Грунтуючись на цих працях і враховуючи досягнення новітньої теорії та методики професійної освіти, ми визначили методологічні підходи до фахової підготовки, що забезпечать оптимізацію процесу становлення фахівця цивільного захисту шляхом формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах. Відповідно до філософського, психологічного та педагогічного змісту поняття професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (див. підрозд. 1.1), її формування базується на комплексі методологічних підходів, при цьому вони виступають як кожен окремо, так і в своїй єдності й взаємодії.

У нашому дослідженні як загальнонаукові методологічні підходи визначено системний та синергетичний, підходами конкретно-наукового рівня психолого-педагогічної науки використано цілісний, аксіологічний, діяльнісний, компетентнісний. Розглянемо їх детальніше.

Для розуміння професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах важливим є системний підхід, який вимагає цілісно розглядати суб'єкт діяльності у взаємодії всіх його елементів. Науковці М. Блауберг, Е. Юдін [26], В. Кузьмін [177], О. Маліновський [201], Є. Голубков, Л. Пекарський, Б. Райзберг [267] у своїх працях при зазначеному підході виокремлюють діалектний принцип всебічності, орієнтований на вивчення предметів у різноманітності їх зв'язків та відносин. При цьому цілісність розглядається ними як інтегрований результат, який отримується за сприянням елементів системи. При використанні системного підходу як методологічної орієнтації для вивчення об'єктів та управління ними необхідно знати закони функціонування та формування системи. Система складається з певних елементів, які зберігають свою специфіку, взаємодіючи із іншими елементами, та які об'єднуються в блоки, підсистеми. Так, Л. Конторович та В. Плиско [163] у своїх працях розкрили подібну взаємодію, яка утворює не лише структуру системи, а й її цілісність.

При системному підході до професійної готовності майбутнього рятувальника в екстремальних умовах необхідно зауважити, що кожна система перебуває в навколишній системі і є частиною чи підсистемою іншої, більш поширеної. Отже, утворюються ієрархічні системи, тобто складні системи з певними рівнями. Системи однакового рівня знаходяться у відношеннях координації, а різного рівня – у відношеннях субординації. Ю. Шрейдер [334] зауважив, що в разі послаблення внутрішніх зв'язків об'єкт роздроблюється на незв'язані частини та перестає існувати як система. Тобто система лишається цілісною, поки зв'язки між елементами сильніші, ніж зв'язки цих елементів з системою вищого рівня.

Компоненти системи можуть досліджуватися також як самостійні, оскільки кожен з них є підсистемою іншої, ширшої системи. Необхідно зазначити, що розгляд об'єкта через систему має на меті декомпозицію об'єкта на елементи, що доводять Л. Конторович і В. Плиско [163], та допускає різні членування, як зазначає Ю. Шрейдер [334]. М. Блауберг та Е. Юдін [26] роблять акцент на тому, що про елемент можна говорити лише у фіксованих рамках, оскільки інше членування системи може пов'язуватися з утворенням нового первинного елемента. Це положення є актуальним при вивченні структури якої-небудь системи, зокрема – професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Б. Ломов доводив, що коли явище розглядається як система, то головним завданням є виявлення складових цього явища і способу їхньої організації [192, с. 92]. Системний підхід зумовлює необхідність вивчення професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах як явища системи, що утворюється внаслідок виконання професійних завдань в надзвичайних ситуаціях, а саме: організації, контролю, планування, коригування, досягнення позитивного результату діяльності. М. Козяр зазначає, що «системний підхід у вивченні та забезпеченні екстремально-професійної підготовки фахівців з надзвичайних ситуацій визначає положення про взаємозв'язок шляхів і методів досягнення необхідного рівня підготовленості ...» [155, с. 124]. Тобто, системний підхід сприяє формуванню професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах за допомогою методів, психолого-педагогічних технологій та методик формування фахівців ДСНС України.

Водночас кожна надзвичайна ситуація відрізняється від попередньої, своєю чергою вимагаючи від фахівців цивільного захисту саморозвитку, самоорганізації та самореалізації в екстремальних умовах. Тому наступним підходом нашого дослідження є синергетичний. Вчені В. Вейдліх [352], І. Добронравова [74], А. Івахненко, І. Мюллер [98], Є. Князева [115],

М. Ковтонюк [147] та Г. Хакен [317] використовували його у поясненнях прогнозів розвитку людини в природі та суспільстві й моделюванні її особистісної самоорганізації. В освіті синергетичний підхід полягає у стимулюючому навчанні як самовідкритті або співпраці з самим собою та з оточуючими [171, с. 9].

У межах напряму наукових досліджень синергетики вивчаються загальні закономірності взаємних процесів переходу хаосу і порядку у відкриті нелінійні системи педагогічної, психологічної, соціальної та іншої природи [313, с. 745]. В. Кремень зазначив, що перспективність синергетики, полягає в тому, що вона не обмежується загальними теоретичними моделями й виходить за межі вузькоспеціалізованих застосувань. Опираючись на її принципи особистість моделює своє життя, оскільки синергетичне знання може бути зрозумілим й розгорнутим як синергетика життя й може стати частиною її світогляду [171, с.8]. Водночас С. Гончаренко зазначив, що у педагогічному процесі існують взаємодії, які вивчає синергетика з її ключовим положенням про відкритий характер будь-якої системи – сучасною теорією спільної дії. Залежно від ступеня відкритості системи взаємодіють між собою, не лише у формі протистояння протилежностей, а й співпраці [50, с. 76].

Цікавими є праці І. Кудрявцева і С. Лебедева, де вказується на те, що синергетична система характеризується здатністю формувати множинність структур, що виникають, параметри яких визначаються взаємодією з навколишнім середовищем і властивостями самої системи. На думку вчених, це визначає здатність систем до зміни структур у процесі їхнього розвитку [175, с. 61]. Ця теза є вкрай важливою та актуальною для нашого дослідження, оскільки майбутні рятувальники працюють в екстремальних умовах, які відрізняються алгоритмом їх ліквідації, тобто фахівці цивільного захисту повинні самоорганізувати свою діяльність, враховуючи набутий особистісний саморозвиток. Своєю чергою Ю. Козловський зазначив, що залежно від впливу багатьох факторів та умов, теорія синергетики акцентує

увагу на нерівноважності, нестабільності, багато-варіантності і невизначеності шляхів розвитку системи. Вчений доводив, що відкритій системі не можливо нав'язати доведений наукою зразок поведінки або розвитку, проте можливо вибирати й стимулювати один із варіантів, передбачених конкретними умовами, акцентуючи увагу, при цьому на синергетичному, самокерованому процесі та несильних впливах, що співпадають з можливим варіантом розвитку [152, с. 128].

Професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах характеризується як поступовий, лінійний процес, такий що супроводжується суперечностями які зумовлюють самопізнавальну активність особистості. З позицій синергетичного підходу професійна діяльність фахівців цивільного захисту забезпечується не лише теоретичними знаннями, сформованими вміннями та навичками, а й через розуміння та потреби в саморозвитку, самоорганізації та вмінні співпрацювати з колегами.

Не менш важливим у нашому дослідженні є цілісний підхід. У цьому розрізі, академік І. Зязюн зазначав, що цей підхід аналізує цілісність досліджуваного феномену якості людини, його фрагменту, особистості в цілому, педагогічного процесу, шляхів забезпечення і підвищення цілісності [96, с. 44]. Б. Гершунський, цілісний підхід розглядав як невід'ємну складову прогностичного обґрунтування всіх компонентів системи освіти в єдиному технологічному циклі педагогічного прогнозування [45, с. 220]. Вивчаючи методологію освіти М. Боритко дотримується позиції, що цілісний підхід супроводжується принципом доповнюваності, опираючись на який, різні наукові погляди не виправдовують один одного, а характеризують різні грані цілого» [33, с. 65]. У трактуванні В. Смирнова цей підхід забезпечує цілісність об'єкта унеможливаючи розгляд цілого як сукупність його частин [297, с. 52].

В цьому розрізі, цікавими є трактування В. Сластьоніна, де зазначається, що цілісний підхід орієнтований на: виділення в процесі розвитку особистості всіх інтегративних, інваріантних і системо-твірних зв'язків та відношень;

вивчення й формування головного та другорядного [295, с. 85]. На думку вченого, цілісність є «синтетичною якістю педагогічного процесу» та характеризує його рівень розвитку, констатує результат, що стимулює, функціонуючих у ньому суб'єктів, до усвідомлення своїх дій [295, с. 141].

Вивчаючи методологію виховання О. Бондаревська, акцентує увагу, на доцільності способів конструювання цілісності педагогічного процесу, виховної системи як загальної картини досліджуваної педагогічної дійсності [30, с. 7].

У науковому доробку А. Литвина й Л. Руденко – зазначено, що категорія цілого охоплює весь педагогічний процес, не виключаючи навчальних предметів. Цілісний підхід, на їхню думку, вимагає зорієнтованості на особистість, яку потрібно розуміти як складну психічну систему із певними функціями, структурою та внутрішню будовою. Ними доведено, що цілісність педагогічного процесу характеризується реалізацією системи освіти, забезпечуючи становлення цілісної особистості на основі професійної підготовки й мотивуючи суб'єктів навчання до всебічної взаємодії у розв'язанні освітніх завдань [191, с. 23].

Нам імпонує погляд на цілісний підхід І. Зязюна, де пояснюється його спрямування на формування «метакомпетентності» [91, с. 22] – цілісної характеристики професіонала, здатного вирішувати завдання, що покладає на нього фахова діяльність. У майбутніх рятувальників такою «метакомпетентністю» є їхнє цілісне уявлення про професійну діяльність в надзвичайних ситуаціях і формується в розрізі фахової підготовки у ВНЗ ДСНС України. Тому, в освітньому процесі рятувальників потрібно цілісно звертати увагу не лише на знання, вміння та навички, а й на особистісні якості, що є основою їхньої професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Фахова підготовка до майбутньої професійної діяльності залежить від сьогоденної соціально-економічної ситуації, яка впливає на життєві та професійні цінності. Отже, шляхом аксіологічного підходу (В. Сластьонін,

А. Ярошенко) [294, 339] відбувається формування в майбутніх рятувальників сукупності професійних та життєво-необхідних цінностей (те, що є важливим для людини й відповідає її актуальним потребам, ідеалам, особистісному баченню) [55, с. 146] і ціннісних орієнтацій (схильність надавати перевагу одним цінностям над іншими в різних життєвих ситуаціях, спосіб диференціації особистісних об'єктів і явищ за їх значущістю) [55, с. 145], які є основою регуляції професійної діяльності, поведінки, прийняття рішень в екстремальних умовах життєдіяльності. Опираючись на подібний підхід, можемо аналізувати процес формування професійної готовності майбутнього рятувальника до діяльності в екстремальних умовах через детермінацію ціннісного ставлення до професійних ролей, позицій, змісту та результатів фахової діяльності.

У психолого-педагогічних дослідженнях аксіологічний підхід нерозривно пов'язаний із ідеями гуманізму, задоволенням професійних потреб [321, с. 29]. Втім погляди західних науковців спонукають нас на розгляд професійної готовності до діяльності, насамперед, через гуманістичну психологію [206, 312, 349]. Так центром досліджень гуманізму були мотиваційні процеси та становлення особистості як «справжнього фахівця». Цей підхід має на меті ціннісне ставлення до індивіда та визнання провідним завданням навчання й виховання – розвиток особистості. Отже, А. Маслоу [205] протиставляє індивіда як мотивоване активне начало його фізіологічному «розчленуванню». Аксіологічний підхід створює умови для формування фізичних, психічних, моральних потенцій суб'єктів навчального процесу, взаємодії викладача та майбутнього рятувальника в процесі їхнього саморозвитку. Теорія росту А. Маслоу [348] та К. Роджерса [349] підкреслює прагнення індивіда до досконалості, самовираження. Розроблена А. Маслоу ієрархія потреб допомагає краще зрозуміти прагнення кожного працівника та спрямовувати їх у потрібне русло продуктивної діяльності. Основоположники гуманістичної теорії розглядають індивіда не з позицій зовнішнього спостерігача, а виходячи із вражень суб'єкта, інакше кажучи, з того як особистість сприймає себе самого,

який вплив на її поведінку мають почуття, цінності та переконання. Поведінка людини, в свою чергу, залежить від зайнятої ролі, яка прояснює набутий досвід за допомогою сприймання.

У контексті нашого дослідження аксіологічний підхід аналізує процес формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах через детермінацію їхнього ставлення до змісту та процесу діяльності, професійних ролей та позицій. Засвоєння фахових цінностей та потреб визначається ступенем розвитку професійного мислення й свідчить про становлення фахівця цивільного захисту, готового до діяльності в умовах ризику.

Для розуміння змісту проблеми формування професійної готовності важливе значення займає діяльнісний підхід, який характеризує функцію індивіда в його взаємодії із навколишнім світом. У працях К. Альбуханової-Славської [1], Л. Виготського [41], Н. Кузьміної [179], О. Леонтьєва [187], С. Рубінштейна [273] та ін. відображено теорію діяльності, яка ґрунтується на уявленні про діяльність як соціальну за своєю природою систему, в якій людина чи колектив людей є активним системотвірним елементом. Сама ж діяльність є складовою частиною більш загальної ієрархічної системи «люди – об'єкти – середовище», що організовує світ діяльностей, включаючи в себе різноманітність професій, пізнання, та інші соціальні процеси [107]. Розробляючи теорію діяльності О. Леонтьєв та С. Рубінштейн, дійшли до спільного пояснення, сутність якого полягає в тому, що не діяльність визначає свідомість, а свідомість визначає діяльність [187; 188; 272; 273].

Діяльнісний підхід у педагогіці тісно переплетений із розвитком ідей цього ж підходу в психологічних напрямках. Так, О. Леонтьєв запропонував розглядати зовнішню та внутрішню діяльність. Зовнішня вирізняється характерними діями людини із використанням різних предметів та відбувається завдяки рухам рук, ніг, тіла людини, внутрішня – здійснюється за допомогою розумових дій, використовуючи моделі, образи предметів та інше. Цікавою є

думка науковця про те, що внутрішня діяльність, будучи другорядною щодо зовнішньої, формується в процесі «інтеріоризації» (переходу зовнішньої діяльності у внутрішню), перехід від внутрішньої до зовнішньої діяльності назвав «екстеріоризацією» [187]. С. Рубінштейн [272] вважав, що людину і її психіку треба вивчати через їх прояв в основних видах діяльності, оскільки вони формуються та проявляються саме в практичній діяльності. Діяльність людини в такий спосіб набуває змісту самостійності, творчості, а суб'єкт стає основоположником власної професійної майстерності. Діяльнісний підхід ґрунтується на тому, що психіка людини нерозривно пов'язана з її діяльністю і нею ж зумовлена. Тобто, діяльність розуміється як активна взаємодія з середовищем, в якому людина виступає суб'єктом, що цілеспрямовано чинить вплив на об'єкт, задовольняючи при цьому власні потреби [213, с. 84].

Основним елементом формування професійної готовності майбутніх рятувальників при діяльнісному підході до навчання є освоєння професійної діяльності в екстремальних умовах, за яких набуті знання стають результатом праці над професійними завданнями, що організовуються для набуття навичок професіонала цивільного захисту.

Таким чином, в процесі навчання у фахівців цивільного захисту повинен сформуватися алгоритм дій в незвичайних ситуаціях, тобто, вміння організовувати виконання певних завдань, вирішувати їх і в цілому виконувати професійну діяльність в екстремальних умовах. З одного боку, працівник як особистість формується, розвивається та є фахівцем у процесі повсякденної, кропіткої діяльності та професійного навчання, а з іншого – особистісні та фахові якості фахівця як суб'єкта праці суттєво впливають на організацію та результат трудової діяльності. Виконання професійної діяльності сприяє розвитку певних нових рис індивіда, впливає та водночас змінює його систему ставлень, інтересів, настанов на фахову діяльність й світогляду в цілому. Сьогодні бачимо, що з розвитком науки та техніки діялісна теорія зазнає змін, посилюється увага до особистісних якостей суб'єктів діяльності, їхньої внутрішньої активності.

У нашому дослідженні має місце компетентнісний підхід, оскільки сучасні вимоги до професійної діяльності підрозділів ДСНС України вимагають новітніх підходів, які змогли б забезпечити становлення висококомпетентних фахівців. На основі цього підходу (Н. Бібік, О. Діденко, В. Семиченко, С. Сисоєва, І. Якиманська) [25; 71; 282; 286; 338] становлення особистості фахівця має відбуватись із врахуванням принципів, які відповідають особистісно-орієнтованій парадигмі освіти. Цей підхід допомагає знайти відповіді на актуальні потреби сучасного суспільства, що сприяє набуттю людиною потрібних життєвих компетентностей. У соціально-педагогічному контексті компетентність розглядав І. Зязюн, який вважав її екзистенціальною властивістю людини та продуктом активності впродовж життя [96], що забезпечує суб'єкта перспективою вирішення проблемних питань, характерних для певної галузі діяльності, не враховуючи зовнішніх обставин. Міжнародний департамент стандартів для навчання, досягнення та освіти (International Board of Training, Performans and Instruction) компетентності розглядає як «спроможність кваліфіковано провадити діяльність, виконувати завдання або роботу» [236, с. 18]. Так, сам зміст поняття «компетентність» поєднує в собі мотиваційні, поведінкові, когнітивні, соціальні й технологічні елементи. У цьому розрізі компетентнісний підхід сприяє підвищенню конкурентоспроможності майбутніх фахівців, особливо в ситуації постійного зростання конкурентності на ринку праці.

Цей підхід забезпечує активізацію механізмів загального і професійного саморозвитку фахівця з урахуванням мотивації та її динаміки у процесі професійної підготовки та, головне для нас, визначає високий рівень готовності майбутнього професіонала до конкретної професійної діяльності [321, с. 32]. Упровадження цього підходу в процес професійної підготовки передбачає спрямування освітнього процесу на формування професійної компетентності, що в кінцевому результаті сприятиме творчому підходу фахівця до професійної діяльності [275, с. 77].

Компетентнісний підхід більш широко активізує практичну зорієнтованість освіти, висуваючи на перший план не лише теоретичну основу, а й уміння вирішувати життєві та професійні труднощі, акцентуючи увагу на результатах освіти. Сам результат розглядається не як сукупність засвоєної інформації, а як вміння здійснювати діяльність у ситуаціях життєдіяльності залежно від специфіки навчального закладу. Н. Ничкало стверджує, що стандарт професійної освіти забезпечує конкурентоспроможність, професійну мобільність, соціальні гарантії для фахівця в ринкових умовах праці. Враховуючи регіональні особливості країни, цей підхід, визначає еквівалентність професійної освіти та є ефективним інструментом підготовки кадрів [239, с. 62].

У навчальних закладах ДСНС України методична реалізація компетентнісного підходу пов'язується з використанням та впровадженням засобів педагогіки, за допомогою яких можна моделювати екстремальні ситуації, під час яких майбутні рятувальники зможуть синтезувати набуті знання, навички та практично вдосконалювати професійну майстерність. Для цього необхідно в повному обсязі, використовувати особливості їхньої професійно-пізнавальної діяльності, що в фаховій діяльності оберігатиме від травматизму та професійних помилок.

Охарактеризовані підходи є методологічними орієнтирами дослідження проблеми формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Комплексне врахування положень названих методологічних підходів сприятиме розумінню сутності, структури й змісту професійної готовності майбутніх рятувальників, дасть змогу обґрунтувати умови її формування з допомогою новітніх технологій психолого-педагогічної науки.

Оскільки формування професійної готовності фахівців цивільного захисту відбувається в процесі фахової підготовки, навчання та під час проходження різноманітних практик у структурних підрозділах ДСНС України,

то в нашому дослідженні обрано дидактичні принципи [289, с. 120], які розглядаються як теоретичні засади. Л. Моторна зазначає, що: «ефективне впровадження в навчальний процес професійної спрямованості навчання полягає в налагодженні взаємозв'язку між загальноосвітніми і спеціальними дисциплінами» [223, с. 112-113]. Враховуючи те, що рятувальник повсякденно зіштовхується з незвичайними ситуаціями, основою навчання та становлення фахівця повинні стати дисципліни екстремального спрямування. Проблематика нашого дослідження вимагає застосування дидактичних принципів, спільних для організації освітнього процесу навчальних закладів та структурних підрозділів ДСНС України, з метою формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Педагогічний процес, спрямований на формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах ґрунтується на загальнодидактичних принципах, що відображають провідні підходи до його організації (науковість, систематичність і послідовність навчання, доступність викладання, зв'язок теорії з практикою, індивідуалізація, емоційність). Розглянемо їх детальніше.

На думку Г. Ващенко, *принцип науковості* визначається для формування механізму логічного мислення і любові до наукової правди [35, с. 85]. В основу принципу педагог радить покласти вимогу щодо відповідності знань об'єктивній дійсності, рівню розвитку суспільних знань науки сьогодення і техніки. Відповідно до цього, знання та факти, що вивчаються, мають бути науково-правильними.

Реалізація принципу науковості передбачає вивчення наукових положень і використання та впровадження методів екстремальної діяльності у навчальний процес. Цей принцип у підготовці майбутніх рятувальників виявляється в доборі навчального матеріалу і в методах навчання рятувального профілю. А. Литвин зазначає, що принцип науковості передбачає методичне та дидактичне опрацювання літератури, результатом якого є нова дидактична

система – навчальний процес [189, с. 220]. Цей принцип реалізується через розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, орієнтацію на міждисциплінарні наукові зв'язки, демонстрацію могутності у досягненні знань і науки.

Щодо професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах принцип науковості базується на теорії діяльності фахівців цивільного захисту в екстремальних умовах і виявляється в обґрунтуванні цього процесу при використанні комплексу загальнонаукових та педагогічних закономірностей.

Принцип систематичності й послідовності навчання науковцями розглядається як похідний від принципу науковості через те, що зумовлений логікою певного порядку і черговості викладання в дидактичному процесі та особливостями пізнавальної діяльності, що залежать від вікових особливостей розвитку людини [336, с. 297]. Цей принцип сприяє розвитку системності мислення через встановлення асоціативних зв'язків між предметами й явищами, які вивчаються, а також показує окремі закономірності мисленнєвої діяльності в процесі навчання. Систематичність у навчанні має на меті засвоєння знань, вмінь та навичок, у роботі вона поділяється на педагогічну (робота педагога над собою, продумування системи занять, логічний аналіз міжпредметних зв'язків, розгляд нового матеріалу) і праксеологічну (відвідування занять, несення нарядів, виконання домашніх завдань, постійне повторення пройденого навчального матеріалу). Головним завданням організації роботи відповідно до цього принципу, як наголошував С. Гончаренко, є введення нових знань в існуючу систему з метою формування нових понять, властивостей та закономірностей [49, с. 35].

Принцип системності та послідовності в професійно-технічній освіті відбивається у змісті навчальних програм тієї чи іншої дисципліни відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівця конкретного профілю. Навчання за цими програмами повинно сформувати фахівця, готового до

фахової діяльності [275, с. 167]. Щодо формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах принцип систематичності та послідовності передбачає забезпечення взаємозв'язку відповідальності, комунікативності, цілеспрямованості та фахових умінь з метою професійного становлення фахівців цивільного захисту.

Принцип доступності викладання активізує дієвість принципу системності й послідовності в навчанні. Основною передумовою цього принципу є відповідність навчального матеріалу, форм і методів віковим особливостям. При реалізації принципу доступності викладання потрібно звертати увагу на рівень розвитку індивідуальних та вікових особливостей людини з дотриманням правила викладання від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького до далекого.

Доступність у навчальних закладах ДСНС України полягає в тому, що майбутні рятувальники повинні розуміти, сприймати і засвоювати матеріал, що пояснюється. Доступно організоване навчання полягає в тому, що навчальні плани складаються так, щоб на перших курсах отримати загальні теоретичні знання, а на старших – мати змогу перевірити їх на практиці в штучно створених або реальних екстремальних умовах.

Принцип зв'язку теорії з практикою базується на наукових положеннях філософії, педагогіки та психології про те, що ефективність навчання перевіряється практичним застосуванням набутих знань, вмінь і навичок. Він ґрунтується на зв'язках об'єктивності між наукою і результатом, теорією і практикою. Теорія сьогодні є основою продуктивної діяльності, яка сприяє свідомому засвоєнню знань, проте реалізація принципу зв'язку теорії з практикою вимагає від навчальних програм та практик використання життєвого досвіду, розкриття практичної значущості знань та участь у фаховій діяльності. Відповідно до цього принципу, формування фахівця потребує залучення до професійної діяльності, оскільки там він отримає «власний багаж практики».

Як наголошу О. Столяренко, помилковим є твердження, що готувати особистість до життєвих труднощів – це означає безупинно свідомо генерувати їй духовні муки, страждання, страхи, щоб людина звикала до них [300, с. 218]. Тобто фахівець цивільного захисту добре засвоює знання, вміння та навички набуті на практичних заняттях (де вони мають навчитись ефективно діяти в ситуаціях невизначеності, швидкодії та ризику), що супроводжуються сильним фізичним та психологічним виснаженням, як занотовано у крилатому вислові «тяжко в науці – легко в бою».

У контексті нашого дослідження принцип зв'язку теорії з практикою вимагає від педагогів постановки та узгодження завдань екстремально-професійного навчання, виховання, розвитку і формування беручи, до уваги технології, методи та прийоми наукового прогресу. Заняття, своєю чергою, мають надавати знання про відповідальність, врівноваженість, комунікативність, цілеспрямованість, взаєморозуміння пожежної команди та про особливості поведінки в процесі її виконання.

Водночас, важливим є *принцип індивідуалізації*, який сприяє в умовах колективної навчальної діяльності кожному фахівцю оволодіти навчальним матеріалом відповідно до рівня розумового розвитку, знань, вмінь, навичок та інтересів. Як зазначають педагогічні джерела, цей принцип повинен звернути увагу на педагогічно планомірну індивідуалізацію навчання [84, с. 58], тобто використання організаційних форм навчання має спрямовуватись на формування професійно-індивідуальних якостей майбутнього фахівця. Влучно зазначив Б. Теплов, що в процесі професійної діяльності, досягнення успіху зводиться не лише до наявності відповідних навичок і вмінь, а значною мірою залежить від індивідуальних властивостей особистості – того, що визначає її індивідуальність [305].

Індивідуалізація вимагає врахування індивідуальних особливостей особистості, які навчаються в певних групах, тому тут доцільно розглядати диференціацію, яка трактується як розподіл індивідуальних якостей за певними

ознаками, розвиток творчих сил кожної людини, розширення інтересів, вивчення необхідного наукового матеріалу [80, с. 101]. Індивідуальний підхід, опираючись на погляди П. Сікорського, має на меті паралельне використання індивідуалізації та диференціації, оскільки перша спрямована на врахування особистості всередині групи, а інша – врахування подібних типових особливостей груп фахівців [290, с. 186].

Реалізація цього принципу в навчальних закладах сприяє формуванню у майбутніх рятувальників ініціативності, відповідальності, згуртованості, самостійності в прийнятті важливих рішень, усвідомленні своїх сильних та слабких сторін [189, с. 221]. Організація освітнього процесу майбутніх рятувальників покликана формувати не лише індивідуальну підготованість особистості, але й групову: злагоджені дії, взаєморозуміння, взаємопідтримку, взаємодопомогу та інше, що сприятиме їм у подальшій професійній діяльності [155, с. 137].

Влучно зауважує Л. Гримак, що людство занадто повірило в силу знань, не розуміючи, що совість, а не знання в багатьох ситуаціях може утримати їх від поганих учинків [58, с. 19], тому наступним обрано *принцип емоційності*, мета якого полягає у формуванні позитивних емоцій, що активізують навчально-пізнавальну діяльність. У професійній діяльності рятувальники, фактично, кожен день стикаються із природними та техногенними катастрофами, помилками, позитивним чи негативним досвідом, що залишають відбитки в їхній підсвідомості. Передусім, цей принцип вимагає підготованості в педагогічному і психологічному планах педагога (володіння своїм настроєм, емоціями та переживаннями), який проводить освітню діяльність, оскільки від його емоційного стану залежить атмосфера в аудиторії.

Особливості професійного навчання рятувальників потребують підкріплення акценту на ті принципи, які висвітлюють закономірності формування особистості майбутнього конкурентоздатного фахівця під час одержання професійної освіти, утворюють систему та забезпечують

взаємозв'язок загальної та професійної освіти [208, с. 15-16]. Їх обґрунтував С. Батишев, який розглянув наукові підходи до організації освітнього процесу в закладах професійної освіти, висвітлив шляхи вдосконалення планування навчального процесу, методичної роботи й управління [16]. Щоб здолати труднощі освітнього процесу, вчений пропонував аналізувати нововведення й на цій основі розробляти раціональні та найдосконаліші засоби його організації [16, с. 14]. Він зазначав, що фахівці Міжнародної організації праці вважають блоково-модульну технологію найбільш гнучкою з існуючих систем професійного навчання; з її допомогою можна швидко підготувати фахівців, здійснювати підвищення їх кваліфікації та перепідготовку [15, с. 45]. У процесі підготовки майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах важливо враховувати принципи професійної спрямованості навчання, випереджального розвитку, фундаменталізації, інформатизації, неперервності й наступності.

Одним із основних принципів професійної освіти є *принцип професійної спрямованості навчання*, який виконує функцію стратегічного орієнтира [61, с. 50], дотримання якого є підґрунтям зв'язку загальних знань і способів їх використання та конкретних знань і прийомів їх вживання на рівні визначеної професії [75, с. 34].

Р. Гуревич та А. Коломієць зауважують, що сутність цього принципу полягає в оригінальному використанні педагогічних засобів, коли забезпечується засвоєння фахівцями знань, умінь, навичок та в той же час формується інтерес до обраного фаху [61, с. 52]. М. Козяр зазначає, що для формування екстремально-професійної спрямованості «у підрозділах з надзвичайних ситуацій мають бути створені умови, щоб зробити фахівця зацікавленим учасником свого екстремально-професійного росту» [155, с. 135]. Принцип професійно спрямованого навчання, як наголошує А. Литвин, поєднує в собі всебічний розвиток особистості наповнення спецпідготовки індивідуальним змістом та врахування специфіки професії [189, с. 217-218].

Тобто, навчальний процес, передусім, має бути зорієнтованим на специфіку професії, це, своєю чергою, вимагає створення нових навчальних планів, програм, що враховують цілісність навчання для професійної діяльності в екстремальних умовах.

Реалізація цього принципу в професійній підготовці майбутніх рятувальників і формуванні їхньої професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах полягає в розвитку інтересу до процесу професійного становлення та майбутньої діяльності. Тобто, професійна спрямованість навчання диктує стиль життя фахівця цивільного захисту, розподіл часу згідно з установленим розпорядком дня, набуття професійно важливих знань, вмінь і навичок, а головне – це вибір спеціалізації майбутньої трудової діяльності в структурних підрозділах ДСНС України.

Система навчання сьогодні вимагає значної модернізації; з цього приводу В. Кремень зазначає, що «потреби сьогодення диктують необхідність не просто механічно передавати учням суму знань, а навчити їх здобувати інформацію, набувати знання, і головне, виробляти вміння і потребу їх застосовувати» [170, с. 68]. Так, *принцип випереджального розвитку* покликаний забезпечити відповідність рівня та якості кваліфікації й компетентностей вимогам технічного прогресу. Метою навчання, відповідно до цього принципу, є інтелектуальний розвиток фахівця, а не лише опанування фахової діяльності. Забезпечення майбутніх рятувальників випереджальними знаннями можливе при використанні в процесі підготовки моделювання екстремальних ситуацій. Тобто, кожен фахівець цивільного захисту в навчальному закладі ДСНС України має змогу створити власний алгоритм безпомилкових дій, яким зможе користуватися в процесі професійної діяльності, оскільки результат діяльності в екстремальних умовах залежить від спроможності керівника випередити стихію лиха.

Сутність *принципу фундаменталізації* полягає в трансформації освіти на підвалини духовно-моральної та практичної діяльності фахівців у процесі самопізнання та саморозвитку. Потреба у фундаменталізації змісту освіти

викликана бажанням досягнути гармонії між людиною і суспільством, що дасть змогу їй успішно пристосуватися до постійних суспільних, професійних та економічних змін, що супроводжують її життя [62, с. 53]. Для формування цілісної картини світу фундаментальність освіти передбачає багатогранну гуманітарну і природничу підготовку, сприяє осмисленню законів природи і суспільства, яких дотримується людство та якими не можна нехтувати [275, с. 171]. У працях С. Гончаренка, Г. Дутки, М. Ковтонюк доведено, що фундаментальність в освіті зумовлюється науково-технічним прогресом й вимагає від індивіда дослідного складу мислення та уміння безперервно поповнювати свої знання [51; 78; 147]. Фундаменталізація освіти є важливою передумовою та основою становлення компетентності фахівців [110, с. 10], оскільки вимагає оптимального співвідношення їх теоретичної та практичної складових, проектування цих знань на буденні ситуації життя та діяльності людини.

Вчені вважають, що фундаментальні знання мають властивість старіти повільніше, ніж конкретні, і апелюють не стільки до пам'яті, скільки до мислення людини.

Упровадження принципу фундаменталізації в процес формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах передбачає організацію навчання таким чином, щоб забезпечити метаморфозу навчально-пізнавальної діяльності в професійну. Необхідно також дотримуватися балансу між фундаментальною освітою й отриманням фахових знань, вмінь та навичок, що є показником компетентності фахівця.

Для підтримки належного фахового рівня, обміну передовим досвідом, інформацією, постійним прогресуванням інформаційної складової виникла необхідність врахувати *принцип інформатизації* в педагогічному процесі підготовки майбутніх рятувальників. На універсальності цього принципу наголошує А. Литвин і доводить, що він представляє наукове розуміння освітнього процесу, який базується на використанні потенцій інформаційно-

телекомунікаційних технологій, що є універсальним прийомом наукового пізнання [189, с. 215-217]. Л. Руденко зазначає, що практична сутність принципу інформатизації полягає у формуванні потрібних для професійної діяльності в інформаційному суспільстві компетенцій, які допоможуть навчити майбутніх професіоналів працювати в інформатизованому суспільстві [275, с. 174]. У наукових колах виокремлюють такі цілі інформатизації суспільства: забезпечення доступу до інформації для кожної людини; забезпечення випереджального навчання спеціалістів; підвищення якості освіти через упровадження та використання новітніх інформаційних технологій у навчальний процес; розвиток інтелектуальних і творчих здібностей на базі індивідуалізації освіти. Сама ж інформатизація освіти – це система методів, процесів, програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою опрацювання, зберігання, акумуляції, розповсюдження та використання інформації в інтересах її користувачів [274, с. 42], тобто необхідною умовою досягнення її цілей є використання комп'ютерних технологій у навчанні [83, с. 707]. Щодо цього Р. Гуревич зазначив, що використання інформаційно-телекомунікаційних технологій в освіті дає можливість педагогам трансформувати вивчення навчального матеріалу більш наочно, проблемно-орієнтовано та виокремити зв'язки між навчальними дисциплінами й галузями науки [63, с. 18].

Нам імпонує думка М. Козяра, що інформатизація в освітніх закладах вимагає не лише встановлення комп'ютерів та навчання грамотності на них – вона потребує чіткої заміни навчальних програм із використанням та впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, діяльності науково-педагогічного складу та майбутніх фахівців в умовах доступу до необмеженого світу інформації [153, с. 102].

Враховуючи процес формування готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, то не можна обминути поза увагою інформаційні технології, оскільки це дає змогу цілком індивідуалізувати освітній процес та забезпечити його високу інформативність.

Щодо професійної діяльності в екстремальних умовах, то інформативність займає одну з ключових позицій, бо ще до виїзду на ліквідацію надзвичайної ситуації, з штатного підрозділу ДСНС України фахівці цивільного захисту повинні, в першу чергу, одягнути спеціальний одяг, взяти з собою необхідний реманент для її ліквідації, а також отримати повну інформацію про район, до якого виїжджають, та небезпечні об'єкти місцевості.

Беззаперечно, актуальним принципом, який підкріплює принцип інформатизації, є *принцип неперервності й наступності*. Вперше Концепція неперервної освіти розглядалась у 1965 році на конференції ЮНЕСКО [237, с. 156-159]. Що ж до неперервної професійної освіти України, то тут ми віддаємо належне академіку Н. Ничкало, під керівництвом якої обґрунтовано та прийнято Концепцію державного стандарту професійно-технічної освіти [238, с. 70-71], в якій пояснено принципи, загальні засади, зміст та прогнозування неперервності освіти. В свою чергу, А. Литвин розглядає принцип наступності, наводить концептуальні засади наступності знань у ступеневій професійній освіті, що включають ступеневу структуру професійної освіти, використання комплексу напрямів здійснення наступності та дотримання її педагогічних умов [190].

Неперервність – це постійне опанування нових знань, технологій та формування професійно значущих особистісних якостей. У цьому випадку внутрішнім механізмом неперервності професійної підготовки виступає наступність, що забезпечує збереження на кожному новому етапі базових знань, вмінь та навичок [155, с. 135]. Тобто, кожен майбутній рятувальник повинен отримувати знання відповідно до його практичного досвіду та сукупності професійних знань, вмінь і навичок. Фахівець цивільного захисту змушений постійно підвищувати свій рівень професійної готовності, оскільки новітні технології допомагають виконувати поставлені завдання з меншими затратами сил та меншим ризиком для життя й здоров'я самого рятувальника, незважаючи на вік та посаду вони змушені самовдосконалюватись не лише в побуті, а й у професійно-екстремальній діяльності.

Обґрунтовані методологічні підходи, дидактичні принципи та принципи професійної освіти становлять основу для визначення специфічних принципів формування професійної готовності майбутніх рятувальників до фахової діяльності в екстремальних умовах. Для цього потрібно з'ясувати сучасний стан їхньої професійної готовності, про що йде мова в наступному підрозділі.

1.3. Сучасний стан професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах і динаміка її формування у рятувальників ДСНС

Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах сьогодні, як ніколи, є вкрай необхідним для прийняття правильних рішень, орієнтування в незвичайних ситуаціях та виконання професійних обов'язків. Тому для обґрунтування технології формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в галузі безпеки життєдіяльності ми дослідили реальний стан професійної готовності курсантів ЛДУ БЖД ДСНС України, що передбачено завданнями констатувального етапу експерименту.

Відповідно до висунутих гіпотез, метою експерименту є визначення якостей, умінь і навичок, які характеризують професійну готовність майбутніх рятувальників вищих навчальних закладів ДСНС України в контексті спецпідготовки й самопідготовки за професійним фахом діяльності в екстремальних умовах.

У процесі опрацювання мети дослідження вирішувалися такі завдання:

1. Скласти комплекс методик, відповідних до мети дослідження, що дають змогу діагностувати рівень професійної готовності майбутніх рятувальників в цілому та її окремих складових (мотивація, впевненість, самоконтроль, відповідальність, рішучість, самостійність та інші).

2. Встановити та порівняти рівень професійної готовності майбутніх рятувальників в цілому та її окремих складових (мотивація, впевненість, самоконтроль, відповідальність, рішучість, самостійність та інші).

3. Виявити чинники, що перешкоджають професійній готовності рятувальників в екстремальних умовах та їхньому фаховому становленню.

4. Виявити та пояснити взаємозв'язки між окремими складовими професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, на цій основі розробити оптимальну модель її розвитку.

5. Визначити фактори та умови формування професійної готовності для розробки та апробації комплексної методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах у контексті підготовки та самопідготовки за фахом.

У ході емпіричного дослідження ми визначали реальний стан професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах за допомогою комплексу валідних методик.

Дослідження проводилося з курсантами 1-2-го курсів Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, котрі, перед скеруванням на навчання до ВНЗ, проходили діагностику за комплексом спеціальних методик у Головних і територіальних управліннях ДСНС України (ця вимога затверджена відповідно до наказу МНС України від 23.02.2004 року № 89 «Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб»). Результати цієї діагностики перевіряли психологи і були надіслані до Університету. Метою дослідження, яке тривало протягом 2013-2014 р.р., було виявлення стану формування професійної готовності курсантів. У ньому брали участь 151 курсант і 19 практичних психологів головних та територіальних управлінь ДСНС України. На наш погляд, зафіксований сучасний стан професійної готовності майбутніх рятувальників до роботи в екстремальних умовах дасть можливість співставити особливості їхньої підготовки в різних регіонах України, глибше зрозуміти

процес формування професійної готовності курсантів під час фахової підготовки та проаналізувати умови вдосконалення процесу професійного становлення фахівця цивільного захисту в навчальних закладах ДСНС України.

Виходячи із мети експерименту, визначено комплекс методик для діагностики професійної готовності майбутніх фахівців ДСНС України. Відповідно до цього, підібрано діагностичний інструментарій із урахуванням виокремлених у теоретико-методологічному аналізі якостей професійної готовності майбутніх рятувальників [64; 173; 195; 212; 217; 224; 263; 266] (див. Додаток Б):

1. Методика дослідження особистості FPI (модифікована форма В);
2. Методика вивчення вольової організації особистості М. Гуткіна, Г. Михальченко;
3. Визначення структури темпераменту (методика В. Русалова);
4. Теппінг тест;
5. Мотивація успіху та страх перед невдачами (опитувальник А. Реана);
6. Рівень суб'єктивного контролю;
7. Методика В. Моросанова (ССПМ) (стиль саморегуляції поведінки);
8. Закономірності числового ряду;
9. Копінг-тест Р. Лазаруса;
10. Сформованість професійних знань, умінь та навичок (середній бал).

Таким чином, ми сформували операційну модель готовності рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, яку відображено в табл. 1.1

Зазначені методики є валідними та перевіреними, що дозволяє цілісно та диференційовано дослідити якості і компетенції майбутніх рятувальників, що є складовими професійної готовності фахівця ДСНС України, та відстежити в подальшому динаміку їх формування.

Таблиця 1.1

Операційна модель дослідження готовності

№	Методика	Змінні	Показники
1.	Соціально-демографічні дані	Вік Стать	П0 П1
2	Методика дослідження особистості FPI (модифікована форма В)	Невротичність Спонтанна агресивність Депресивність Дратівливість Товариськість Врівноваженість Реактивна агресивність Сором'язливість Відвертість Екставерсія – інтроверсія Емоційна лабільність Маскулінізм – фемінізм	П2 П3 П4 П5 П6 П7 П8 П9 П10 П11 П12 П13
3	Мотивація успіху Реана	мотивація невдач мотивація успіху	П14 П15
4	Опитувальник Русалова	Ергічність (Ер) Соціальна ергічність (СЕр) Пластичність(П) Соціальна пластичність (СП) Темп (Т) Соціальний темп (СТ) Емоційність (Ем) Соціальна емоційність (Сем)	П16 П17 П18 П19 П20 П21 П22 П23
5	Методика В. Моросанова (ССПМ) (стиль саморегуляції поведінки)	Планування Моделювання Програмування Оцінка результатів Гнучкість Самостійність Загальний рівень	П24 П25 П26 П27 П28 П29 П30
6	Методика вивчення вольової організації особистості	Ціннісно-смилова організація особистості Організація діяльності	П31 П32

	М. Гуткіна, Г. Міхальченко	Рішучість Наполегливість Самовладання Самостійність Загальний показник, що характеризує вольову організацію особистості	П33 П34 П35 П36 П37
7	Опитувальник Р. Лазаруса	Конфронтаційний копінг Дистанціювання Самоконтроль Пошук соціальної підтримки Відповідальність Втеча-уникнення Планування вирішення проблеми Позитивна переоцінка	П38 П39 П40 П41 П42 П43 П44 П45
8	РСК	Загальна інтернальність Інтернальність у сфері досягнень Інтернальність у сфері невдач Інтернальність у сфері сімейних стосунків Інтернальність у сфері виробничих стосунків Інтернальність у сфері міжособистісних стосунків Інтернальність по відношенню до здоров'я та захворювань	П46 П47 П48 П49 П50 П51 П52
9	Теплінг тест	Сильна нервова система: <i>випуклий тип кривої</i> – максимальний темп зростає в перші 10-15 секунд, а потім може падати, навіть знижуватись до вихідного рівня. Середня сила нервової системи: рівний тип кривої – максимальний темп утримується приблизно на одному рівні протягом усього часу роботи. Середньо-сильна нервова система: проміжний тип – перші 10-15 секунд темп підтримується на початковому рівні, а потім знижується. Середньо-слабка нервова система: вигнутий тип кривої – початкове	П53 П54 П55 П56

		зниження максимального темпу змінюється нетривалим зростанням до вихідного рівня внаслідок короткочасної мобілізації.. <i>Слабка нервова система: спадаючий тип кривої</i> – максимальний темп знижується вже з другого 5-секундного відрізка й залишається таким протягом усього терміну роботи.	П57
10	Закономірності числового ряду (дослідження логічності мислення)		П58
11	Сформованість професійних знань, умінь та навичок		П59

Для опрацювання емпіричного матеріалу, отриманого в результаті анкетування, використовувалися такі способи:

- використання показників описової статистики;
- кореляційний аналіз на основі рангового коефіцієнта кореляції Пірсона;
- факторний аналіз.

Математичне опрацювання результатів проводилось за допомогою статистичного пакету SPSS.

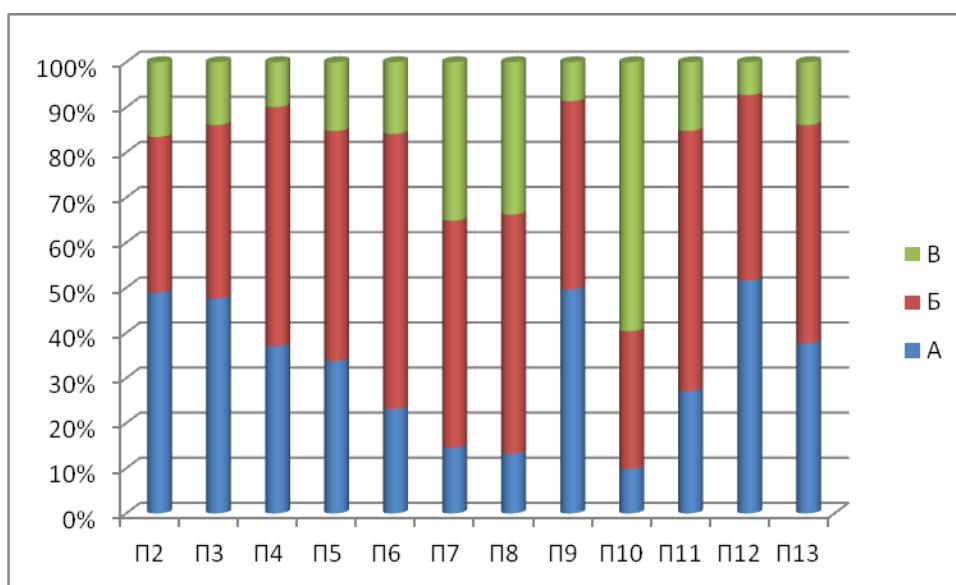
У процесі навчання в ЛДУ БЖД майбутні рятувальники формуються як активні суб'єкти фахової діяльності в екстремальних умовах та як досвідчені особистості з розвиненими професійно-значущими якостями й компетентностями. Починаючи з першого курсу, курсанти набувають досвіду роботи в незвичайних умовах (служать в добових нарядах, вивчають спецкурси пожежної безпеки). Проте вирішальне усвідомлення рятувальником майбутньої професійної діяльності відбувається на старших курсах, у процесі інтеріоризації зовнішніх детермінант (наслідування кумирів, адаптація до умов служби і наказів, отримання практичних навичок).

Тому за допомогою батареї діагностичних методик виявлено закономірності якостей та компетентностей професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Для початку варто звернути увагу на загальні результати дослідження професійної готовності, що опрацьовані за допомогою методів математичної та описової статистики.

Емпіричні дані дослідження, отримані в результаті психодіагностики курсантів Львівського державного університету безпеки життєдіяльності з використанням вищезазначених методик, наведено в Додатку В. Якісний і кількісний аналіз отриманих даних дав змогу виявити характерологічні особливості респондентів вибірки. Розглянемо їх детальніше.

Отримані результати, за методикою FPI наведено на рис. 1.1.

Рисисунок 1.1 Розподіл рівня готовності за шкалами методики FPI
невротичність – П2, спонтанна агресивність – П3, депресивність – П4, дратівливість – П5, товарицькість – П6, врівноваженість – П7, реактивна агресивність – П8, сором'язливість – П9, відвертість – П10, екставерсія -інтроверсія – П11, емоційна лабільність – П12, маскулінізм-фемінізм – П13.

З діаграми видно, що домінантними показниками шкал: невротичності, спонтанної агресивності, соромливості та емоційної лабільності є рівень «А» (високий); депресивності, дратівливості, товарицькості, врівноваженості, реактивної агресивності, екставерсії-інтроверсії та маскулінізму-фемінізму – рівень «Б» (середній); відвертості – рівень «В» (низький). Зважаючи на загальні

показники методики, то рівень «А» отримали 6,58% вибірки, рівень «Б» – 86,84%, рівень «В» – 6,58%. Це свідчить про те, що більшості курсантів вибірки необхідно підвищувати рівень професійної готовності до службової діяльності в структурних підрозділах ДСНС України.

Отримані дані можна пояснити тим, що майбутня професійна діяльність вкрай непередбачувана та зумовлює необхідність постійного саморозвитку. Високі показники свідчать про постійну професійну готовність особового складу до виконання поставлених завдань, оскільки кожен з них служить у добових нарядах та чергових підрозділах, що, в свою чергу, формує у них світоглядне бачення професійної діяльності.

Можна беззаперечно стверджувати, що професія рятувальника є вкрай важкою, небезпечною, стресогенною та потребує від рятувальників докладання постійних фізичних зусиль.

Розглядаючи середні показники із методики FPI, на рис. 1.2. бачимо:

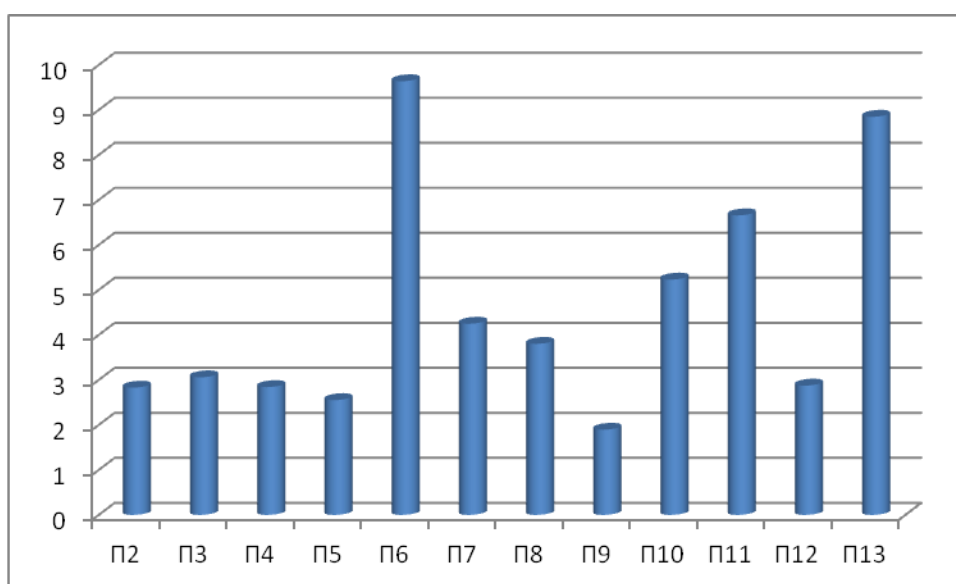

Рисунок 1.2 Середні значення за шкалами методики FPI

невротичність – П2, спонтанна агресивність – П3, депресивність – П4, дратівливість – П5, товарищескість – П6, врівноваженість – П7, реактивна агресивність – П8, сором'язливість – П9, відвертість – П10, екстраверсія -інтроверсія – П11, емоційна лабільність – П12, маскулінізм -фемінізм П13.

Результати свідчать, що високі показники отримано по шкалах товарищескості, відвертості, екстра-інтроверсії та маскулінізму-фемінізму; це

говорить про те, що майбутні рятувальники є соціально-активними, оскільки обрана професія вимагає командного духу і результат ліквідації надзвичайної ситуації залежить від спільної діяльності. Пожежні-рятувальники повинні вміти також взаємодіяти із населенням, контролюючи при цьому власні психоемоційні стани, оскільки оточуючі надають першу інформацію про небезпеку та розповідають про особливості об'єкта чи території де особовий склад ДСНС України проводить операції. В свою чергу, виконуючи службові обов'язки, рятувальники стикаються із емоційним напруженням, що виявляється в частих коливаннях їхнього настрою. Високий показник останньої шкали показує, що професія «рятувальник» відноситься до «чоловічих професій» та вимагає психічної діяльності за чоловічим типом (сильна воля, здатність до змагань, стресостійкість, енергійність).

Для подальшого дослідження розглянемо опитувальник А. Реана для визначення мотивації успіху та страху перед невдачею (див. рис. 1.3.):

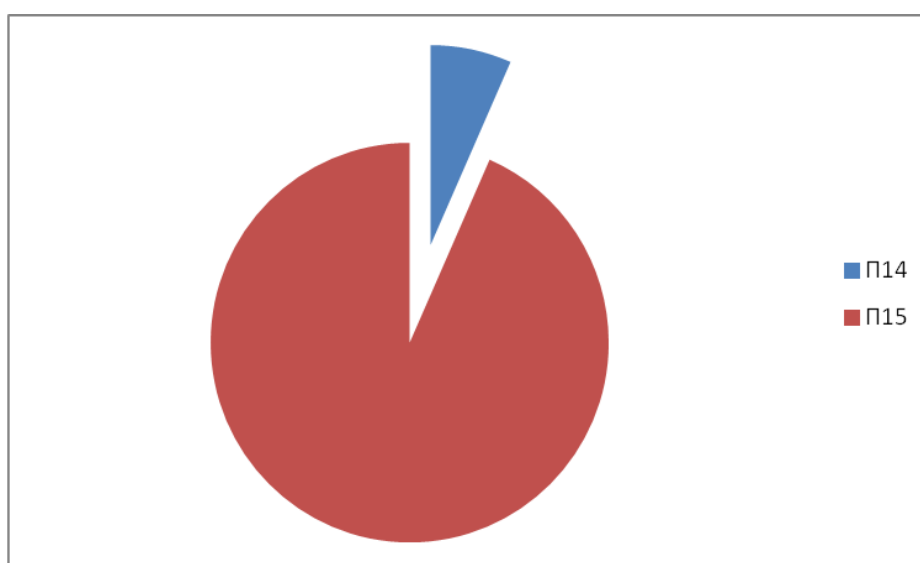

Рисунок 1.3 Мотивація успіху та боязні невдач
П14 – мотивація страху перед невдачею, П15 – мотивація успіху

Результати засвідчують, що мотивація на успіх притаманна 93,42% респондентів; це свідчить про те, що, починаючи будь-яку справу, вони намагаються досягнути позитивного результату та переважно є впевненими в собі, відповідальними, активними й ініціативними. Рятувальники з цією мотивацією

наполегливо виконують функціональні обов'язки та цілеспрямовано беруть на себе відповідальність за особовий склад.

Проте 6,58% опитаних рятувальників вибірки притаманна мотивація страху перед невдачею, а це засвідчує, що вони стараються уникнути помилок у професійній діяльності, осуду оточуючих, покарання. Їхньою помилкою є страх перед можливою невдачею та роздуми про можливі шляхи її уникнення, а не про варіанти досягнення успіху. Однак мотивація страху перед невдачею в ситуаціях ризику може поєднуватися з відповідальним ставленням до діяльності в екстремальних умовах.

Для визначення властивостей темпераменту майбутніх рятувальників та виявлення аспектів взаємодії з предметним і соціальним світом, використано методику В. Русалова «Визначення структури темпераменту» (див. рис. 1.4.):

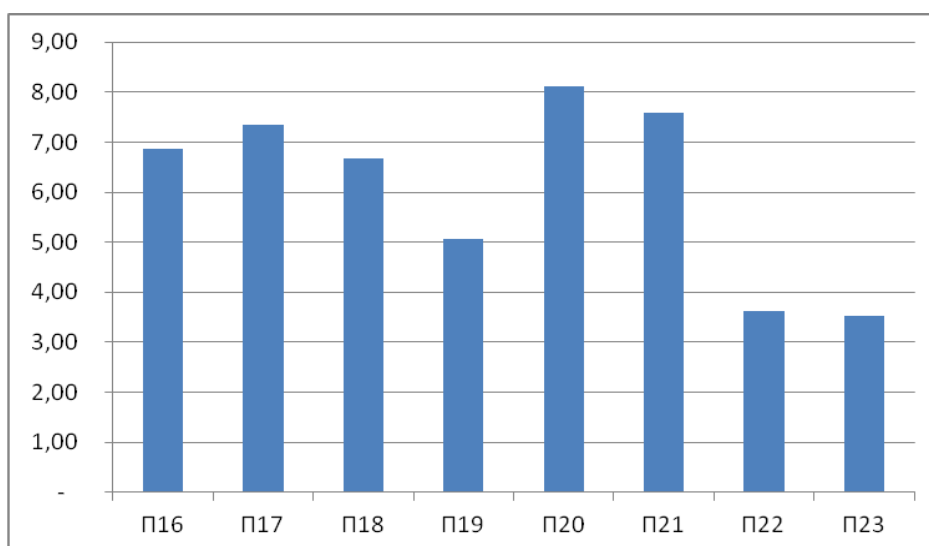

Рисунок 1.4 Порівняння середніх значень опитувальника Русалова *ергічність – П16, соціальна ергічність – П17, пластичність – П18, соціальна пластичність – П19, темп – П20, соціальний темп – П21, емоційність – П22, соціальна емоційність – П23*

Проаналізуємо більш детально результати методики щодо виявлення властивостей темпераменту курсантів. На рис. 1.4. бачимо, що шкали П22 та П23 є нижче середнього, це вказує на те що опитаним майбутнім рятувальникам не притаманний нейротизм, інтенсивне переживання тривоги, тобто вони можуть працювати в емоційно-напружених екстремальних ситуаціях, що вимагають відповідальності й роботи в обмеженому часі та

просторі. Суб'єкти вміють також налагоджувати контакти з оточуючими та швидко приймати рішення в складних непрогнозованих ситуаціях.

Найвищі результати отримано зі шкал П20 та П21, і можна зробити висновок, що професія рятувальника вимагає швидкодії, вміння ефективно виконувати різноманітні професійні рухові акти та вести за собою особовий склад.

Решта шкал свідчать про високу працездатність, стійку зосередженість уваги при взаємодії із предметним світом, наполегливість в досягненні мети, бажання бути лідером-начальником, а також про те, що майбутні рятувальники повинні вміти концентрувати увагу, пристосовуватись до зовнішніх впливів у процесі діяльності та швидко переключатись з однієї людини на іншу, контактувати з ними тобто, знати різні комунікативні прийоми, щоб ефективно здійснювати управлінську діяльність в структурних підрозділах ДСНС України.

Для діагностики розвитку профілю саморегуляції поведінки майбутніх рятувальників обрано методика В. Морсонова ССПМ, що визначає показники планування, моделювання, програмування, оцінки результатів, а також дані розвитку регуляторно-особистісних властивостей – гнучкості й самостійності (див. рис. 1.5.):

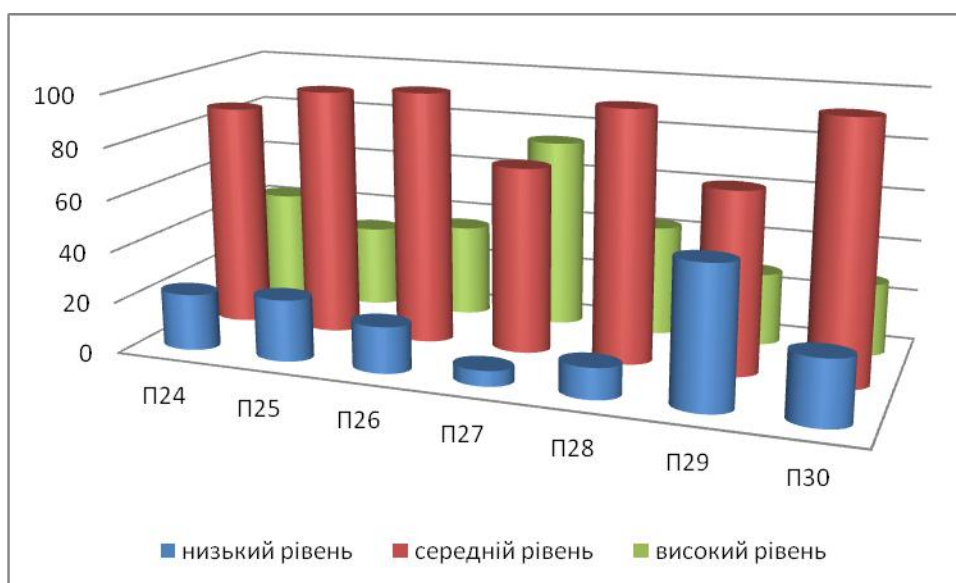

Рисунок 1.5 Стиль саморегуляції поведінки В. Морсонова (ССПМ)
 планування – П24, моделювання – П25, програмування – П26, оцінка результатів – П27, гнучкість – П28, самостійність – П29, загальний рівень – П30

Розглядаючи загальний результат методики, бачимо, що 18,42% вибірки мають високий рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності особистості, 65,13% – середній та 16,45% – низький. Відповідно до цього, можна вважати, що рятувальники повинні адекватно й гнучко реагувати на зміну умов, бути самостійними, вмотивованими, що сприятиме формуванню індивідуального стилю саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних характерологічних особливостей. Результати свідчать про те, що респонденти із високими показниками легко опановують нові види активності, впевнено почуваються в ситуаціях невизначеності, результатом чого виступає успішне завершення фахової діяльності.

Як бачимо, по шкалі П27 переважає високий рівень, оскільки курсанти адекватно оцінюють власні потенції, правильно та фахово адаптовуючись до незвичайних умов професійної діяльності, і, головне, виявляють причини власних помилок, тобто, правильно оцінюють результативність виконання службових обов'язків. Решта показників свідчать про наявність у майбутніх рятувальників сформованості усвідомленого планування й моделювання роботи в екстремальних умовах. Плани досягнення цілей, є деталізованими, реалістичними, розробляються і впроваджуються самостійно та є стійкими в ситуаціях, які супроводжуються перешкодами; при помилковості пунктів плану, вони коригуються допоки не отримається прийнятний результат. За несприятливих обставин респонденти без зусиль перебудовують плани, щоб адекватно зреагувати на швидку зміну подій та успішно виконати рятувальні роботи в умовах ризику. Майбутні рятувальники повинні бути також автономними у власній діяльності, оскільки контактують із безліччю служб при виконанні функціональних обов'язків, тобто, змушені самостійно планувати роботу, контролюючи хід виконання та аналізуючи кінцеві результати діяльності.

Для визначення слабких та сильних якостей характеру майбутніх рятувальників, використано методику вивчення вольової організації особистості М. Гуткіна, Г. Михальченко (див. рис. 1.6.):

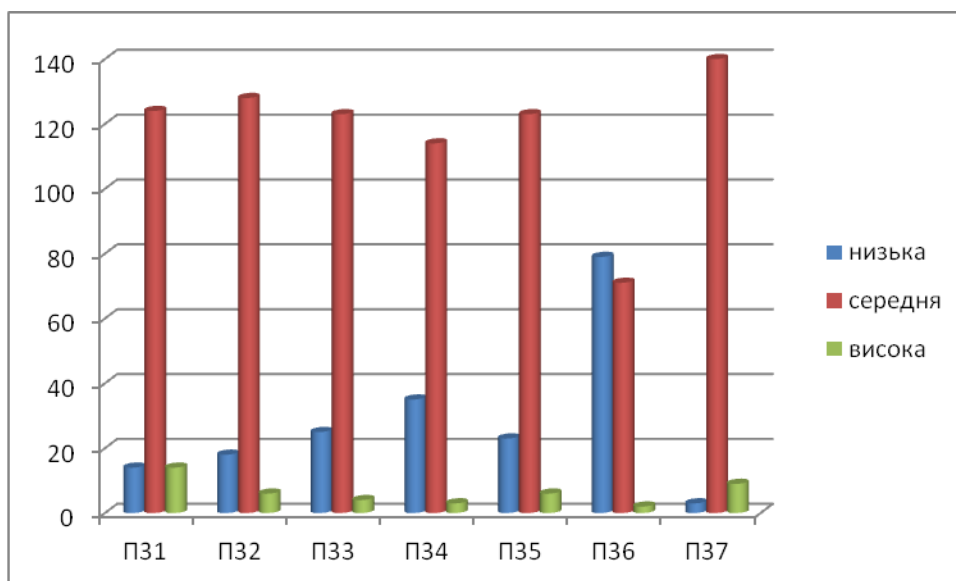

Рисунок 1.6 Вольова організація особистості ціннісно-смилова організація особистості – П31, організація діяльності – П32, рішучість – П33, наполегливість – П34, самовладання – П35, самотійність – П36, загальний показник, що характеризує вольову організацію особистості – П37

Аналізуючи результати, можна сказати, що 5,92% респондентів вибірки отримали високий рівень вольової організації, 92,11% – середній та 1,97% – низький. Це пояснюється тим, що рятувальники адекватно усвідомлюють й визначають для себе способи та варіанти досягнення мети, в цьому випадку, локалізації та ліквідації нестандартної ситуації.

Із рис. 1.6. видно, що самотійність переважає з низьким рівнем і підтверджує те, що рятувальники працюють в команді й головні рішення повинен приймати лише керівник рятувальних робіт. Кожен фахівець цивільного захисту мусить також дотримуватися вимог статутів та наказів ДСНС України, що, в свою чергу, регламентує виконання ними службових обов'язків та не допускає робочого хаосу, тобто професійна діяльність розподіляється між усіма особами колективу. На решті показників переважає середній рівень, що свідчить про наявність у фахівців ДСНС України наполегливості, рішучості, вміння організувати роботу та, головне, вміння

контролювати власні психоемоційні стани, оскільки рятувальники повсякденно стикаються із ситуаціями невизначеності, що весь час відрізняються одна від одної й від попередніх.

Для визначення особливостей поведінки у складних (стресових) ситуаціях розглянемо копінг-тест Р. Лазаруса (див. рис. 1.7.):

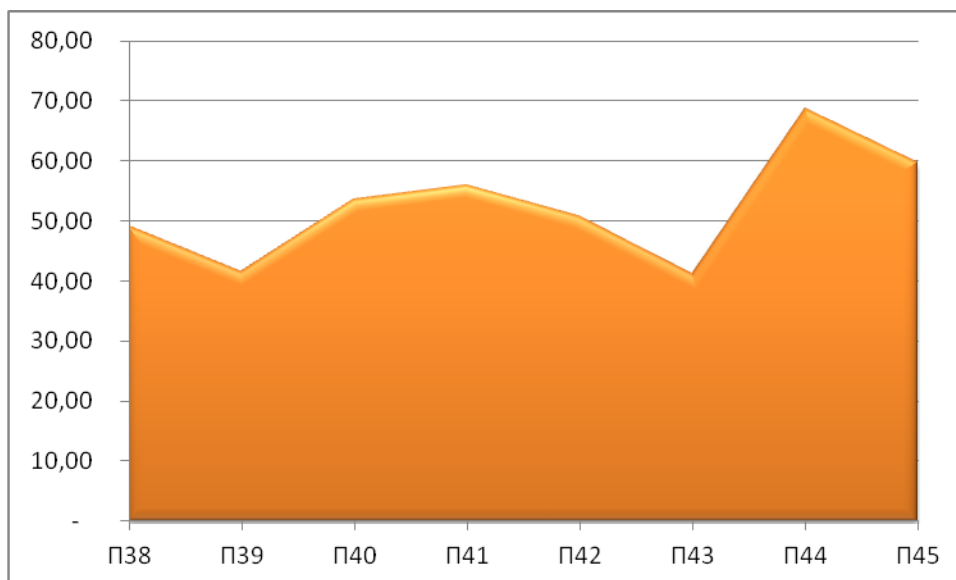

Рисунок 1.7 Копінг-стратегії поведінки у складних ситуаціях
конфронтаційний копінг – П38, дистанціювання – П39, самоконтроль – П40, пошук соціальної підтримки – П41, відповідальність – П42, втеча-уникнення – П43, планування вирішення проблеми – П44, позитивна переоцінка – П45

Результати показують, що найвищий показник виявлено на шкалах П44 та П45; це пояснюється розробкою майбутніми фахівцями планів діяльності із врахуванням наявних ресурсів та минулого досвіду, тобто, проблема вирішується за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації, а також через позитивне її переосмислення долаються негативні переживання. Проте найнижчі результати отримано із шкал П39 та П43, вони свідчать про заперечення, неприйняття проблеми, відволікання, використання інтелектуальних прийомів раціоналізації, переключення уваги, що спричинене неочікуваним відхиленням від прийнятого плану трудової діяльності.

Решта показників знаходяться на середньому рівні та вказують на енергійність рятувальників при вирішенні проблеми, вміння відстояти власну думку, високий контроль поведінки, прагнення до самовладання, навички

інформаційної й емоційно-дієвої підтримки, а головне, суб'єкти визнають власні потенції діяльності в екстремальних умовах та беруть на себе відповідальність за виконання функціональних обов'язків.

Однією з важливих інтегральних характеристик самосвідомості, яка поєднує відчуття відповідальності, готовність до активності і переживання власного «Я», є локус контролю, який визначаємо за допомогою методики рівня суб'єктивного контролю (див. рис. 1.8.):

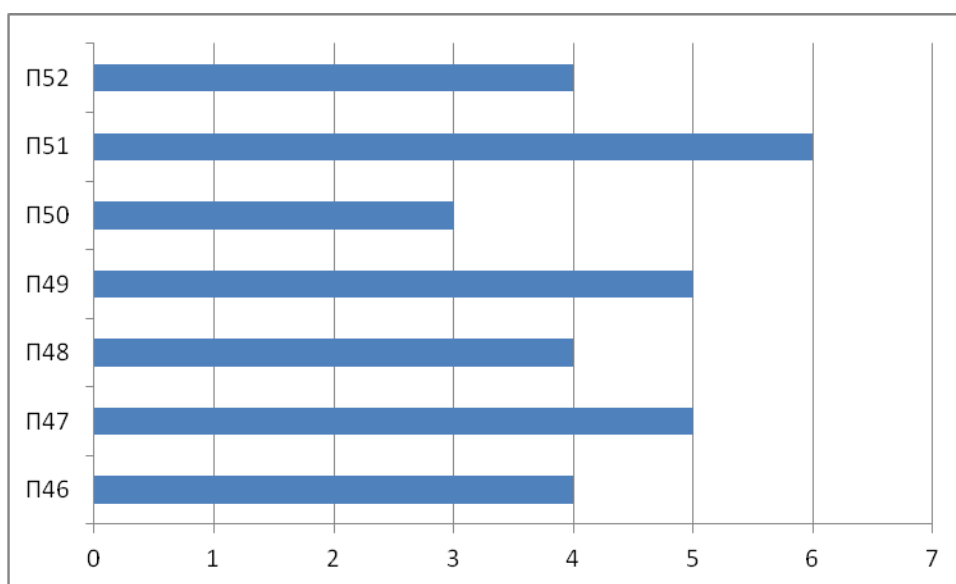

Рисунок 1.8 Середні показники рівня суб'єктивного контролю
загальна інтернальність – П46, інтернальність у сфері досягнень – П47, інтернальність у сфері невдач – П48, інтернальність у сфері сімейних стосунків – П49, інтернальність у сфері виробничих стосунків – П50, інтернальність у сфері міжособистісних стосунків – П51, інтернальність по відношенню до здоров'я та захворювань – П52

Як бачимо, шкала П51 має найвищий показник, це свідчить про контроль відносин з оточуючими та відчуття поваги до власної індивідуальності, оскільки рятувальники, виконуючи важку буденну роботу, хочуть щоб їх визнавали та підтримували, оскільки тоді вони відчують себе «окриленими», тобто намагаються із ще більшим захопленням виконувати службові завдання. Показник П50 є найнижчим, адже рятувальники надають більшого значення товаришам по службі, не беручи до уваги власних зусиль у діяльності.

Інші шкали знаходяться на середньому рівні та вказують на те, що професіонали ДСНС України вважають більшість досягнень у роботі

результатом докладених зусиль, переконані, що мають змогу їх контролювати. Кожен рятувальник бажає досягати лише успіху, бо це веде за собою мотивацію до успіху і таким чином, фахівці стараються показати результативність діяльності в екстремальних видах професійної діяльності. Фахівці цивільного захисту змушені постійно цілеспрямовано розвиватись та брати до уваги отриманий досвід виконання тих чи інших завдань.

Опираючись на результати (див. Додаток В) показники стандартного відхилення курсантів мають незначну різницю, це свідчить про те, що їхні відповіді коливаються рівномірно. Показники середнього арифметичного значення виявились задовільними, оскільки майбутні фахівці ДСНС України протягом тривалого часу перебувають в умовах соціального контролю, чим і підтвердили, те що в них середні значення на високому рівні. Ми отримали, також, практично, однакові показники моди та медіани; це пояснюється тим, що більшість відповідей належить до показників вище середнього, що свідчить про необхідність вдосконалення професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Перш ніж приступити до кореляційного аналізу, проведено перевірку нульової гіпотези H_0 для визначення існування кореляційних зв'язків між шкалами досліджуваних методик.

За допомогою програми SPSS виявлено факт відхилення нульової гіпотези H_0 , тому це дало нам змогу перейти до пошуку зв'язків кореляції між змінними проведених методик.

Цікаві результати кореляційного аналізу, за якими виявлено 3481 зв'язок. Проте для нашого дослідження це величезна кількість; деякі зв'язки повторювались та співпадали, таким чином застосовано метод комбінаторики для визначення різноманітності зв'язків кореляції і використано таку формулу:

$$x = n! / (k! * (n-k)!);$$

де, n – це кількість шкал дослідження;

k – число комбінування (у нашому випадку $k=2$, оскільки знаходимо кореляцію між двома змінними);

! – факторіал.

Переходячи до наших даних, маємо:

$$x = 59! / (2! * (59-2)!) = 57! * 58 * 59 / (2! * 57!) = 58 * 59 / 2 = 1416$$

Тобто, в нашому дослідженні отримано 1416 зв'язків кореляції, що не співпадають та не повторюються за критеріями. Оскільки це велике число, то до уваги не брались кореляційні зв'язки шкал, що входять у сукупність однієї методики, бо між шкалами стандартизованої методики обов'язково повинні отримуватись позитивні зв'язки. Для складання кореляційної матриці відкинуто шкали, де виявлено низькі показники та які є тотожними з іншими. Таким чином, для опису ми відібрали 120 кореляційних зв'язків, кількість яких обчислюємо за вищезазначеною формулою.

Таблиця 1.2.

Кореляційні зв'язки дослідження

	П2	П3	П4	П9	П12	П22	П23	П31	П32	П34	П35	П36	П39	П41	П43	П45
П2	1	,572	,668	,517	,490	,139	,325	,319	,262	,327	,309	,398	,367	,365	,441	,315
П3	,572	1	,574	,601	,561	,279	,337	,189	,243	,421	,409	,429	,404	,313	,474	,277
П4	,668	,574	1	,610	,732	,314	,416	,281	,213	,334	,300	,376	,463	,301	,440	,284
П9	,517	,601	,610	1	,619	,432	,470	,226	,144	,206	,299	,386	,371	,197	,401	,184
П12	,490	,561	,732	,619	1	,413	,427	,157	,201	,301	,275	,384	,411	,256	,396	,176
П22	,139	,279	,314	,432	,413	1	,574	,175	,201	,236	,295	,324	,337	,225	,365	,171
П23	,325	,337	,416	,470	,427	,574	1	,173	,170	,202	,345	,294	,330	,229	,352	,222
П31	,319	,189	,281	,226	,157	,175	,173	1	,372	,444	,309	,330	,213	,409	,182	,399
П32	,262	,243	,213	,144	,201	,201	,170	,372	1	,373	,422	,317	,360	,307	,392	,295
П34	,327	,421	,334	,206	,301	,236	,202	,444	,373	1	,524	,497	,303	,418	,306	,298
П35	,309	,409	,300	,299	,275	,295	,345	,309	,422	,524	1	,443	,377	,381	,393	,289
П36	,398	,429	,376	,386	,384	,324	,294	,330	,317	,497	,443	1	,388	,389	,424	,232
П39	,367	,404	,463	,371	,411	,337	,330	,213	,360	,303	,377	,388	1	,492	,664	,358
П41	,365	,313	,301	,197	,256	,225	,229	,409	,307	,418	,381	,389	,492	1	,455	,601
П43	,441	,474	,440	,401	,396	,365	,352	,182	,392	,306	,393	,424	,664	,455	1	,448
П45	,315	,277	,284	,184	,176	,171	,222	,399	,295	,298	,289	,232	,358	,601	,448	1

Отже, схематично відобразимо значущі для цього дослідження зв'язки:

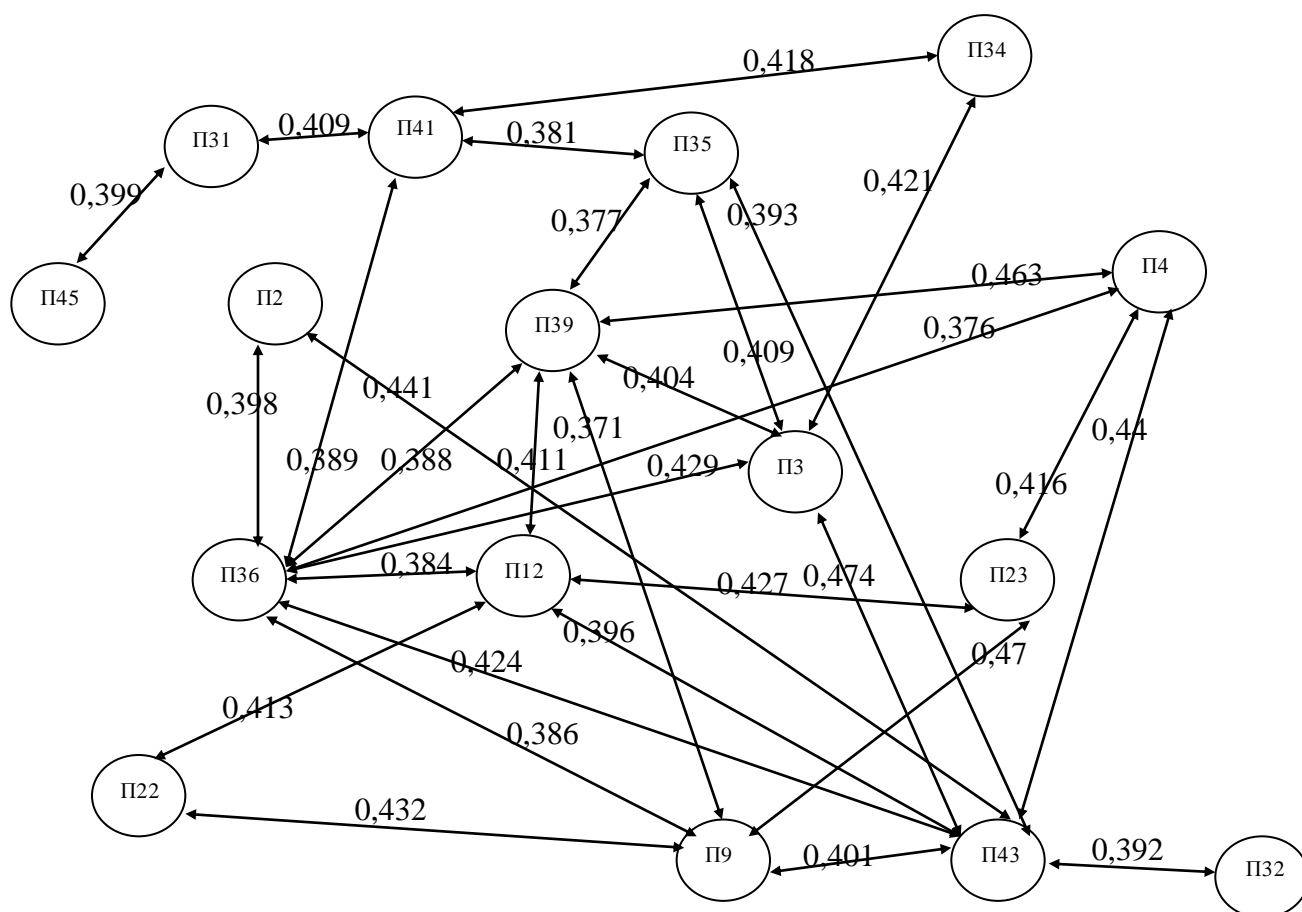

Рисунок 1.9 Плеяда кореляційних зв'язків

Так, виявлено наступні кореляційні зв'язки на рівні значущості $p < 0,05$, ціннісно-сислової організації (П31) із такою позитивною переоцінкою (П45) $r = 0,399$, пошуком соціальної підтримки (П41) $r = 0,409$; самостійності (П36) із невротичністю (П2) $r = 0,398$, спонтанною агресивністю (П3) $r = 0,429$, депресивністю (П4) $r = 0,376$, сором'язливістю (П9) $r = 0,386$, емоційною лабільністю (П12) $r = 0,384$, дистанціюванням (П39) $r = 0,386$, пошуком соціальної підтримки (П41) $r = 0,389$, втечею-уникненням (П43) $r = 0,424$; втеча-уникнення (П43) із невротичністю (П2) $r = 0,441$, спонтанною агресивністю (П3) $r = 0,474$, депресивністю (П4) $r = 0,44$, сором'язливістю (П9) $r = 0,401$, емоційною лабільністю (П12) $r = 0,396$, організацією діяльності (П32) $r = 0,392$, самовладанням (П35) $r = 0,393$; наполегливістю (П34) із спонтанною агресивністю (П3) $r = 0,421$, пошуком соціальної підтримки (П41) $r = 0,418$;

самовладання (П35) із спонтанною агресивністю (П3) $r=0,409$, дистанціюванням (П39) $r=0,377$, пошуком соціальної підтримки (П41) $r=0,381$; дистанціювання (П39) із спонтанною агресивністю (П3) $r=0,404$, депресивністю (П4) $r=0,463$, сором'язливістю (П9) $r=0,371$, емоційною лабільністю (П12) $r=0,411$; емоційність (П22) із сором'язливістю (П9) $r=0,432$, емоційною лабільністю (П12) $r=0,413$; соціальна емоційність (П23) із депресивністю (П4) $r=0,416$, сором'язливістю (П9) $r=0,47$, емоційною лабільністю (П12) $r=0,427$.

У результаті кореляційного аналізу виявлено, що особливе місце в формуванні професійної готовності майбутніх рятувальників відводиться самостійності, втечі-уникненню, дистанціюванню, емоційній лабільності, сором'язливості, самовладанню, пошуку соціальної підтримки, спонтанній агресивності, наполегливості; вони є взаємозалежними та мають помірні кореляційні зв'язки зі змінними.

Зазначені кореляційні зв'язки виступають підтвердженням якостей, які необхідно формувати та коригувати в сторону досконалості, щоб отримати більш підготованих фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Опрацьовуючи окремо кожну змінну, слід зазначити, що професійний рятувальник повинен вміти самостійно приймати рішення в екстремальних ситуаціях, наполегливо брати ініціативу, контролювати емоційну сферу, щоб не провокувати оточуючих (особливо населення), знаходити дистанцію як співпраці, так і спілкування, що допоможе уникнути конфліктних ситуацій в умовах швидкодії та ризику.

Факторний аналіз. Більш чітку та цілісну картину взаємозв'язків між основними характеристиками дослідження дає факторний аналіз, мета якого полягає в з'ясуванні окремих аспектів окресленої вище проблеми, зменшенні кількості вихідних даних і базується на уявленні про цілісність характеру досліджуваного явища, врахуванні взаємозв'язків між окремими ознаками. Зазначений аналіз проводиться для визначення якнайбільшої кількості ознак через якомога меншу кількість характеристик, оскільки це дає можливість

описувати сукупність ознак як одне ціле, що є перевагою над кореляційним аналізом.

Проаналізуємо більш детально результати факторного аналізу (див. рис. 1.10.).

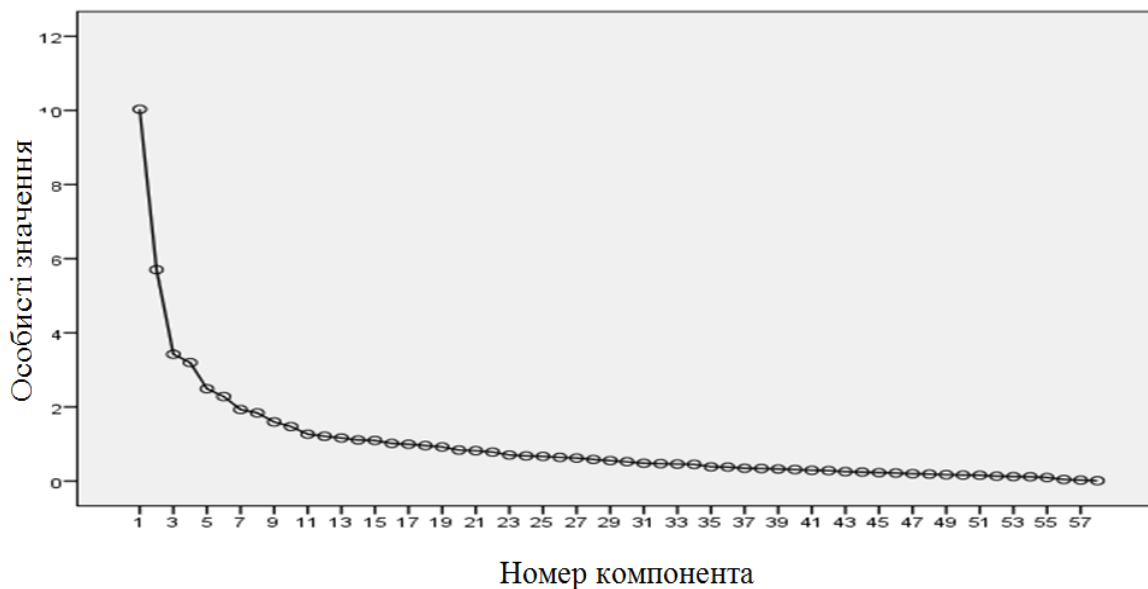

Рисунок 1.10 Факторні навантаження за всіма шкалами

Пояснюючи отриманий рисунок 1.10, можна сказати, що при використанні всіх шкал отримано 16 факторів, які важко виокремити та описати. Кількість факторів відповідає кількості точок, що роблять отриману гіперболу несиметрично ламаною лінією. Проте, беручи до уваги здійснений кореляційний аналіз, врахуємо шкали, на яких отримано значущі зв'язки, та наново будемо таблицю 1.3 та рисунок 1.11.

Таблиця 1.3.

Компоненти	Початкові значення			Суми квадратів нагрузок		
	Всього	% дисперсії	Спільний %	Всього	% дисперсії	Спільний %
П2	6,429	40,179	40,179	6,429	40,179	40,179
П3	1,798	11,237	51,416	1,798	11,237	51,416
П4	1,149	7,181	58,597	1,149	7,181	58,597
П9	1,073	6,705	65,302	1,073	6,705	65,302
П12	0,894	5,588	70,890			
П22	0,714	4,463	75,353			

П23	0,612	3,823	79,177			
П31	0,533	3,330	82,507			
П32	0,490	3,062	85,568			
П34	0,457	2,858	88,426			
П35	0,413	2,579	91,005			
П36	0,369	2,304	93,309			
П39	0,336	2,100	95,409			
П41	0,272	1,701	97,110			
П43	0,267	1,671	98,781			
П45	0,195	1,219	100,000			

Налічується чотири власні значення більші ніж одиниця, що означало б відбір чотирьох факторів (див. Таблиця 1.3., рис. 1.11).

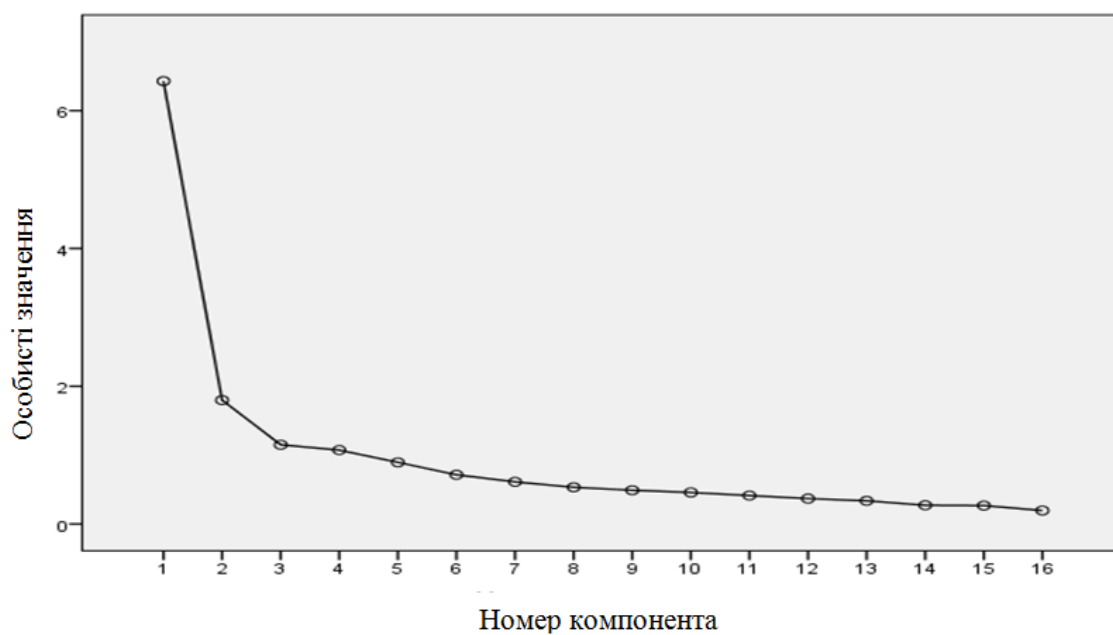

Рисунок 1.11 Основні факторні навантаження

Таблиця 1.4.

Таблиця факторів

Шкали	Факторні навантаження			
	1	2	3	4
невротичність	0,762	0,239	0,274	-0,099
спонтанна агресивність	0,725	0,273	0,172	0,133
деприсивність	0,830	0,144	0,211	0,141
соромязливість	0,743	0,090	0,063	0,369

емоційна лабільність	0,764	0,102	0,094	0,324
емоційність	0,144	0,161	0,112	0,846
соціальна емоційність	0,305	0,114	0,135	0,725
ціннісно-смилова організація особистості	0,123	0,668	0,223	-0,085
організація діяльності	0,017	0,574	0,324	0,139
наполегливість	0,219	0,799	0,098	0,059
самовладання	0,155	0,661	0,175	0,312
самостійність	0,347	0,580	0,132	0,239
дистанціювання	0,308	0,132	0,655	0,323
пошук соціальної підтримки	0,126	0,378	0,721	0,026
втеча-уникнення	0,336	0,137	0,674	0,325
позитивна переоцінка	0,095	0,244	0,770	-0,035

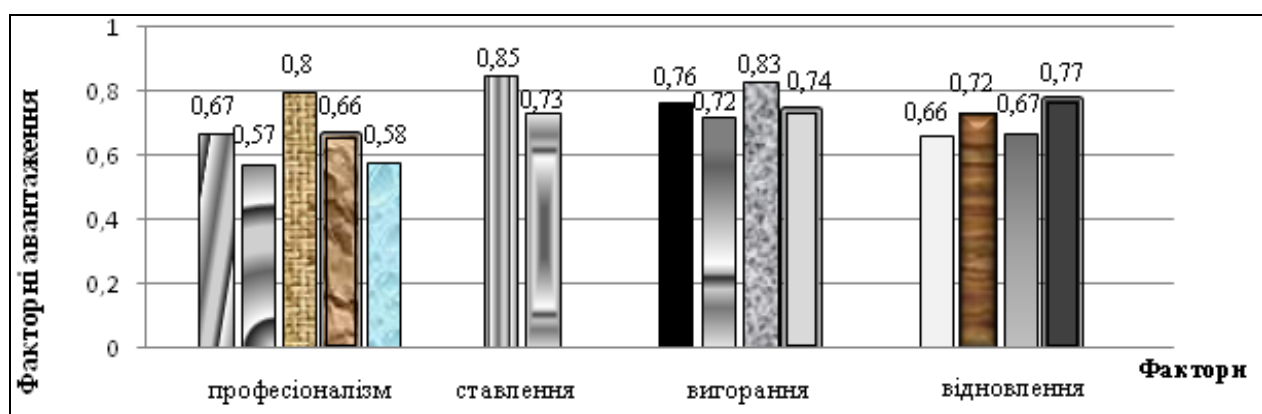

Рисунок 1.12 Фактори професійної готовності майбутніх рятувальників

За допомогою програми SPSS у констатувальному експерименті виявлено 4 фактори (див. Таблиця 1.4. рис. 1.12), що необхідно враховувати при прийомі на навчання та перепідготовку до навчальних закладів, які готують фахівців цивільного захисту. Перший фактор – «професіоналізм»; включає в себе ціннісно-смилову організацію особистості (0,668), організацію діяльності (0,574), наполегливість (0,799), самовладання (0,661) та самостійність (0,580). Цей фактор охопив критерії, що сприяють виконанню діяльності, тобто, кожен рятувальник повинен не лише бути налаштованим виконувати ту чи іншу

роботу в ситуаціях ризику, а й самостійно та наполегливо, контролюючи власні емоційні стани, організувати процес ліквідації надзвичайної ситуації.

Другий фактор – «ставлення», куди увійшли такі шкали емоційності (0,846) та соціальна емоційність (0,725). Фактор є важливим при професійній діяльності, оскільки опирається на емоційну складову, що сприяє професійному виконанню діяльності, самі ж негативні емоційні стани заважають виконувати діяльність, ставлячи перед фахівцем певного роду професійні бар'єри. Емоційність також враховується в повсякденній діяльності, тобто, при позитивній атмосфері в колективі діяльність виконується легко із задоволенням.

Третій фактор – включає в себе такі шкали: невротичність (0,762), спонтанна агресивність (0,725), депресивність (0,830), сором'язливість (0,743) та емоційна лабільність (0,764), тому його назвемо «вигорання», тобто, в професійній діяльності майбутні рятувальники повинні мати низькі показники по цьому фактору, оскільки він заважає виконанню професійної діяльності в екстремальних умовах.

Четвертий фактор – «відновлення», що об'єднав у собі такі шкали дистанціювання (0,655), пошук соціальної підтримки (0,721), втеча-уникнення (0,674), позитивна переоцінка (0,770). Результати свідчать про те, що людина є гнучкою в поведінці, оскільки травмуючі події залишають негативний «відбиток» у підсвідомості особистості, що пізніше проявляється у різних страхах, уникненні ситуацій ризику, переоцінці власних фізичних та психологічних можливостей. Саме ж позбавлення негативізму, осуду, незадоволеність собою та діяльністю долається в балінтових групах, де проводяться тренінгові заняття які включають в себе супервізійну та терапевтичну роботу. Такі заняття характеризуються глибиною опрацьованості проблеми при цьому зберігається м'якість і захист особистості фахівця.

Таким чином, беручи до уваги специфіку діяльності рятувальних служб, можна сказати, що вона пов'язана з постійними стресогенними ситуаціями, відповідальністю, напругою, наполегливістю.

Результати статистичного аналізу свідчать про те, що одержано не лише високі, а й низькі результати окремих показників кожної методики дослідження, які необхідно розвивати для того, щоб працівник цивільного захисту не допускав помилок, проводячи роботи з ліквідації надзвичайних ситуацій. Зв'язки кореляції підтвердили, що обрані методики є валідними для цього дослідження та є основою факторного аналізу, оскільки виявлено 120 зв'язків. Факторний аналіз дав змогу згрупувати дані статистики, виокремивши чотири незалежні чинники, що є основою професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Результати аналізу дали підстави для висновку про необхідність формування у майбутніх рятувальників системи професійних цінностей, когнітивно-інтелектуальних умінь, здатності до ефективної практичної діяльності в екстремальних умовах, розвитку соціально та професійно важливих якостей особистості курсантів.

Таким чином, проведене дослідження свідчить, що для формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах необхідно визначити психолого-педагогічні умови, які сприятимуть позитивному ставленню до обраної фахової діяльності, емоційній злагоді та комфорту, самоконтролю, впевненості, цілеспрямованості. Важливим також є момент психологічного відновлення, оскільки, навчившись самостійно відновлюватись та відкидати травмуючі спогади, майбутній рятувальник зможе працювати та проходити службу в структурних підрозділах ДСНС України, без професійно-емоційного вигорання, адже рятувальники практично кожного дня зустрічаються з ситуаціями ризику, втратами людських та матеріальних цінностей.

Отже, ми отримали дані, що дають підстави констатувати про необхідність створення методики формування професійної готовності майбутніх

рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, в якій за основу беремо отримані фактори. Для цього передусім необхідно визначити структурні компоненти та психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Висновки до першого розділу

Специфіка професійної діяльності фахівців цивільного захисту зумовлена низкою чинників, а саме: невизначеністю діяльності в екстремальних умовах, роботою в приміщеннях із поганою видимістю, роботою із засобами захисту, необхідністю швидкого прийняття рішень, великими фізичними та психологічними навантаженнями. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що, незважаючи на знання теоретичного матеріалу та освоєність із практичними навиками, перш ніж приступити до виконання трудової діяльності рятувальники повинні стати професійно-готовими до діяльності в екстремальних умовах, оскільки це полегшить їхню буденну роботу та допоможе краще адаптуватись до умов службової діяльності.

Теоретичний аналіз ключових понять дослідження дозволив конкретизувати їх зміст у контексті формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. На основі з'ясування психолого-педагогічної сутності понять «готовність», «професійна готовність», «готовність до діяльності», «готовність до військової служби», «готовність до екстрених дій», «готовність до діяльності в надзвичайних ситуаціях», сформульовано авторське визначення *професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах*. Вона трактується як інтегративна властивість особистості, що характеризує свідоме ставлення до професії, ціннісні орієнтації, соціально та професійно важливі якості, сприяє її самореалізації у професії, є важливим чинником швидкої адаптації та виконання службових обов'язків у надзвичайних ситуаціях.

Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах базується на сукупності методологічних підходів: системного, синергетичного, цілісного, аксіологічного, діяльнісного та компетентнісного, які в єдності та взаємодії забезпечують оптимізацію процесу професійної підготовки фахівців цивільного захисту.

Обґрунтовані методологічні підходи дозволили визначити систему принципів: загальнодидактичні (науковості, систематичності й послідовності навчання, доступності викладання, зв'язку теорії з практикою, індивідуалізації, емоційності) та професійної освіти (професійної спрямованості навчання, випереджувального розвитку, фундаменталізації, інформатизації, неперервності й наступності), на основі яких будуть сформульовані специфічні принципи формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Співпраця з психологічними службами ДСНС України підтвердила необхідність формування професійної готовності фахівців-рятувальників, які виявляють бажання продовжувати службу в структурних підрозділах Державної служби України з надзвичайних ситуацій, до трудової діяльності. Для виявлення стану її формування у майбутніх рятувальників підібрано комплекс методик та проведене емпіричне дослідження професійно важливих якостей фахівців ДСНС України. Факторний аналіз дав змогу згрупувати дані статистики й виокремити чотири незалежні фактори, що впливають на формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах: «професіоналізм», «ставлення», «вигорання» та «відновлення».

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах потребує вдосконалення шляхом визначення психолого-педагогічних умов, розроблення і впровадження методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах на основі

визначених факторів, спрямованої на формування професійно важливих якостей та компетентностей.

Основні положення та результати першого розділу відображено в таких публікаціях автора [119; 120; 121; 122; 124; 130; 132; 134; 143; 345].

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ.

2.1. Структура професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах

Професійна діяльність працівників цивільного захисту висуває високі вимоги до фахівців пожежно-рятувальних підрозділів, спонукаючи їх до постійного саморозвитку і самовдосконалення, оскільки своєрідні умови праці характеризуються високим рівнем відповідальності та обмеженням у часі при прийнятті управлінських рішень. Враховуючи те, що практична діяльність рятувальників відбувається в екстремальних умовах, що тісно пов'язані із ризиком для їхнього життя, тому вона вимагає від них мобілізації всіх внутрішніх сил, емоційно-вольової стійкості та раціонального використання власних потенцій.

У діяльності фахівців цивільного захисту необхідно застосовувати спеціальні методики та програми для формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах внаслідок наявності постійних загрозливих факторів. Це й зумовлює потребу вивчення структури професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Професійна готовність з'являється в результаті досвіду особистості, що базується на формуванні позитивного ставлення до фахової діяльності, усвідомленні потреб та мотивів. Конкретним виявом професійної готовності є вольові, емоційні та інтелектуальні характеристики поведінки особистості.

Український вчений В. Моляко, досліджуючи психологічну готовність до діяльності, виокремив основні компоненти, серед яких знання, вміння, навички та мотиви діяльності. Вчений зазначає, що структуру готовності потрібно

розглядати залежно від того, яку діяльність буде виконувати особистість – творчу чи виконавчу [220, с. 21–22].

Так, структуру готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців вищих морських навчальних закладів М. Кулакова визначає шляхом конкретизації її компонентів, поділивши її на дві групи:

- до першої групи увійшли компоненти, які визначають професійні характеристики готовності (планово-змістовий, мотиваційний, контрольний, оцінний, управлінський);
- друга група компонентів характеризує особистісні якості фахівця (адаптаційний, емоційно-вольовий, мобілізаційний, комунікаційний) [180, с. 7].

Таким чином, стан професійної готовності містить складну динамічну структуру, до якої входять мотиваційні, вольові, пізнавальні, емоційні, операційні компоненти, властивості та стани людської психіки в співвідношенні з професійними завданнями та зовнішніми обставинами, що склалися.

Враховуючи психолого-педагогічну сутність понять «готовність», «професійна готовність», «готовність до діяльності», «готовність до військової служби», «готовність до екстрених дій», «готовність до діяльності в надзвичайних ситуаціях» та спираючись на дослідження Е. Борисової, К. Гуревича, Т. Гуцана, В. Даля, В. Князевої, М. Козяра, М. Кременя, М. Левітова, В. Мясичева, В. Рибалки, К. Платонова, А. Пуні, П. Рудика, О. Столяренка, Д. Узнадзе та інших (див. підрозділ 1.1), пропонуємо таку структуру професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (рис. 2.1), яка містить пов'язані між собою та взаємообумовлені наступні компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, нормативно-операційний та особистісно-комунікативний.

Структура професійної готовності, на нашу думку, розкриває головні аспекти цього феномена, оскільки здатність людини до екстремальної діяльності не може розглядатися ізольовано від діяльності та ставлення

особистості до обраної професії. Саме ж формування професійної готовності відбувається в процесі навчальної діяльності, яка спрямована на формування й розвиток особистості. В. Андрущенко визначає поняття «діяльність» як форму активного ставлення людини до оточуючого її світу з метою перетворення і тому до неї входять мета, засіб, результат і форма самого процесу діяльності [6, с. 255]. Отже, професійна готовність не може не включати морфологічні складові діяльності.

Рисунок 2.1 Структура професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах

Змістовий аналіз структурних компонентів професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах логічно розпочати з *мотиваційно-ціннісного*, оскільки у мотиваційній сфері виявляються найбільш значущі характеристики готовності до професійної діяльності. З іншого боку, вона є складним механізмом співвідношення зовнішніх та внутрішніх чинників поведінки індивіда, у процесі цієї діяльності суб'єкт дії та ситуація взаємно впливають один на одного, а результатом цього є поведінка людини. В структурі особистості мотивація посідає визначальне місце, вона є процесом передавання зовнішніх подразників об'єктивної дійсності до внутрішніх спонукальних сил поведінки індивіда. А. Леонтьєв доводив, що мотиваційна готовність є основою освіти, оскільки без мотиву та сенсу не можлива жодна трудова діяльність, не втілюються набуті знання та

сформовані вміння [187, с. 277]. На думку Р. Санжеева, мотивація визначає напрям та способи здійснення конкретної діяльності [106]. Т. Бережинська, М. Дьяченко, Л. Кандилович, Є. Кокшенєва, Р. Лученко та Ю. Бойко розглядали мотивацію через позитивне ставлення, інтерес до обраної фахової діяльності [21, с. 137; 28, с. 22; 77, с. 20; 158; 194, с. 21]. Мотиви, які формуються в процесі життєдіяльності людини, стають основними та звичними й справляють загальне враження людини на оточуючих, тобто, характеризують її в цілому.

Для ефективного виконання професійної діяльності, враховуючи всі норми та вимоги регуляції, сумлінність виступає основним критерієм. Тому в нашому дослідженні ми розглядаємо мотивацію як сукупність сил, що змушують майбутнього рятувальника сумлінно, з наполегливістю виконувати професійний обов'язок в екстремальних умовах, для ефективного вирішення поставленого завдання. Сила мотиву впливає як на активність особистості, так і на успішність та продуктивність прояву цієї активності, скажімо, на ефективність фахової діяльності майбутнього рятувальника в особливих умовах.

Таким чином, пусковим механізмом фахової діяльності майбутнього рятувальника виступає мотиваційно-ціннісний компонент, який сприяє необхідному рівню активності фахівця, контролює зміст активності майбутнього рятувальника та зокрема використання ним засобів при виконанні функціональних обов'язків для досягнення продуктивного кінцевого результату.

Наукові дослідження в галузі психології та педагогіки доводять, що факторами високопродуктивної діяльності виступають такі: ієрархія мотивів, розвиненість мотивів діяльності, яка забезпечує позитивне ставлення до неї, стійкість мотивів, сила мотивів [7]. Незважаючи на це, мотивація через власну динамічність може бути як позитивною, так і негативною, успішність обраної

діяльності, виявляється в зміні окремих мотивів та мотивації в цілому, що відображено в теорії А. Маслоу.

Підсумовуючи викладене, необхідно виокремити основні типи мотивації [198], які ми враховуватимемо оцінюючи професіоналізм майбутніх рятувальників та їхню готовність до діяльності в екстремальних умовах:

1. Адекватний тип – при якому, ціннісні орієнтації та пов'язані з ними мотиви трудової діяльності майбутніх рятувальників повністю узгоджуються з властивою їм поведінкою, що відповідає вимогам етичного, фізичного та професійного характеру, які висуваються перед рятувальниками. Ця спрямованість поєднується із високою ерудицією, загальною культурою, інтелектом, чітким уявленням цілей фахової діяльності. Адекватний тип мотивації сприяє позитивній адаптації майбутніх рятувальників до фахової діяльності, тобто, професійній готовності до діяльності в екстремальних умовах.

2. Ситуативний тип – в ньому вагоме значення приділяється зовнішнім факторам діяльності: визнання, матеріальні блага, авторитетність фаху в суспільстві без вираженого інтересу до роботи. При цьому типі мотивації рятувальники формально ставляться до виконання функціональних обов'язків, проявляють незадоволеність та розчарування обраною професією, що, своєю чергою, знижує рівень їхньої професійної готовності.

3. Конформістський тип – при якому майбутні фахівці цивільного захисту обирають професію під впливом значущої, референтної групи та дотримуються їхніх норм та принципів поведінки. Особи такого типу мотивації «випадково» отримали освіту рятувальника, оскільки вони, здебільшого, не враховують власних здібностей, особливостей характеру та спрямованості на діяльність.

4. Компенсаторний тип – характерний для майбутніх рятувальників, які надають перевагу пожежній справі для того, щоб перебороти слабкі сторони власної індивідуальності: тривожність, боягузтво, страхи, невпевненість, і т.п.. Цей тип мотивації, з одного боку, призводить до гіперкомпенсації слабких

сторін особистості працівників ДСНС України, результатом якої є прагнення бути кращими, лідерами, спостерігається гіпертрофована тенденція до домінування, прояви холодності та жорстокості до співробітників і колективу в цілому, а з іншого боку, вони не досягають бажаного результату, причому, виникає комплекс неповноцінності, неспроможності, бувають емоційні зриви, тому люди почуваються, «наче не в своїй тарілці». При компенсаторному типі майбутні рятувальники допускають значні помилки в діяльності, що негативно відображається на їхньому емоційному стані.

Пояснюючи поведінку й розкриваючи причини діяльності майбутніх рятувальників в екстремальних умовах, завжди необхідно звертати увагу на мотивацію, що включає стимулювання, управління, активізацію та цілеспрямовану поведінку. Кожен керівник структурних підрозділів ДСНС України повинен розуміти, що, педагогічно правильно мотивуючи працівника, отримуватимемо висококваліфіковане виконання будь-якого завдання, що супроводжуватиметься взаєморозумінням, взаємопідтримкою та взаємоповагою.

Мотивація майбутнього рятувальника – це, свого роду, спонукання до професійної діяльності в екстремальних умовах, тобто, якщо фахівець буде зацікавленим у позитивному виконанні тієї чи іншої роботи, він виконуватиме її швидше та якісніше, при цьому, отримуватиме масу позитивних емоцій. Мотивація майбутнього рятувальника до діяльності в екстремальних умовах може бути різною, а саме: грамоти, подяки, нагрудні значки, премії, вихідні, позачергове звання, посада чи просто людська похвала.

Таким чином, мотивація до діяльності майбутніх рятувальників впливає на досягнення позитивного результату, старанність, цілеспрямованість, почуття обов'язку та впевненість у власних силах, тобто, професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах в певній мірі залежить від типу мотивації та спрямованості на виконання фахових завдань.

Наступним є *когнітивно-інтелектуальний* компонент професійної готовності, який становить собою сукупність спеціальних знань, необхідних для продуктивної діяльності, характер професійної «картини світу», високу здатність до навчання та спрямованість на оволодіння специфікою діяльності. Знання є основним елементом освіти й як результат процесу пізнання, мають дуже важливий аспект, пов'язаний із соціальним оптимізмом, що виявляється у впевненості у майбутній професійній діяльності та усвідомленні себе як вагомого елемента її досягнення [4, с. 193-194; 146]. Цей компонент поєднує весь спектр знань необхідних майбутнім рятувальникам для ефективної професійної діяльності в екстремальних умовах.

У фаховій діяльності, когнітивні процеси виступають у ролі внутрішніх регуляторів, за допомогою яких особистість отримує, інтерпретує, зберігає та відтворює необхідну інформацію. Вчені В. Бехтерев, Б. Ломов, С. Рубінштейн вивчали процес інтеріоризації, що є засобом наочності суб'єкта діяльності й за допомогою якого відбувається засвоєння досвіду. Професійні знання фахівця цивільного захисту об'єктивно-необхідні для ефективної діяльності в зоні лиха, охоплюють інформацію про технології виконання функціональних обов'язків та про всі детермінанти, які визначають продуктивність у досягненні поставлених цілей.

Своєю чергою, Н. Андрієвська, Н. Іполітова, О. Керницький, О. Коберник, М. Колесніков, Е. Соколова у структурі готовності виокремлювали когнітивний компонент, розглядаючи його як інтеграцію, яка відображає інформованість працівника про зміст трудової діяльності, рівень методичних та спеціально предметних знань професійної діяльності [5, с. 14; 100; 108, с. 8; 116, с. 107;]

Обізнаність майбутнього рятувальника зі специфікою та конкретикою своєї професійної діяльності, її структурою та змістом є ваговою умовою готовності до фахового функціонування. Рятувальник також повинен знати власні індивідуальні особливості характеру, сильні та слабкі сторони.

З метою підвищення професійної майстерності та продуктивної діяльності при ліквідації наслідків лиха, як зазначають М. Ковтунович, Н. Рожков, С. Єніколопов, Є. Орлова, майбутні рятувальники повинні [148, с. 14]:

- постійно бути готовими до участі в проведенні робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій, удосконалювати свою фізичну, спеціальну, медичну, психологічну підготовку;

- удосконалювати навички дій у складі аварійно-рятувальних формувань;
- неухильно дотримуватись технології проведення аварійно рятувальних робіт;

- активно вести пошук потерпілих, вживати заходи щодо їх порятунку, надавати першу медичну та інші види допомоги;

- неухильно виконувати накази, що віддаються в ході проведення робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій керівниками аварійно-рятувальних служб, аварійно-рятувальних формувань, у складі яких вони виконують професійні завдання;

- пояснювати громадянам правила безпечної поведінки для недопущення надзвичайних ситуацій і порядок дій у разі їх виникнення.

Тому акумулювання вміннями та навичками, отриманими в процесі підготовки вимагає від фахівців цивільного захисту постійного, цілеспрямованого модернізування та вдосконалення набутої бази знань, конкретних результатів залежно від своїх слабких та сильних сторін особистості. Розвиваючи думку науковців, зазначимо, що фахові знання становлять основу формування психологічної культури майбутнього рятувальника та визначають професійну готовність до діяльності в екстремальних умовах.

Екстремальні ситуації стресогенного характеру в свідомості майбутніх фахівців цивільного захисту різко ділять життя на «до» та «після» катастрофи. Важко однозначно стверджувати, які надзвичайні ситуації мають фатальніший вплив на психічний стан працівників ДСНС України, а які переживаються

легше – природного чи техногенного характеру. Як свідчить практика, стихійні лиха природного походження людство сприймає легше, ніж антропогенного, оскільки вони розцінюються, як «воля Бога», при якій неможливо нічого змінити. Проте техногенні катастрофи є настільки нищівними, що дезорганізують поведінку особистості, тобто руйнується напрацьована система ліквідації екстремальних ситуацій.

Таким чином, когнітивно-інтелектуальний компонент професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах передбачає наявність знань, досвіду, навичок, разом з умінням використати їх у взаємодії. Цей компонент визначається обсягом знань (системністю, глибиною та широтою), стилем мислення працівника ДСНС України та, в цілому, є орієнтовною базою майбутньої фахової діяльності в екстремальних умовах. Обізнаність майбутніх фахівців про функціонування ДСНС України, щодо функціональних обов'язків рятувальника характеризується рівнем знань у галузі екстремальної діяльності. Знання тут, необхідно розглядати як основу найоптимальнішого вибору майбутньої спеціальності в структурному підрозділі ДСНС України, після завершення навчання у ВНЗ, що є позитивним кроком становлення професіонала цивільного захисту.

Характеризуючи *нормативно-операційний* компонент професійної готовності, спираємось на те, що фахові вміння майбутніх рятувальників ДСНС України є вихідними елементами цілісної технології роботи пожежника. Цей компонент є комплексом умінь та навичок, які забезпечують результативність процесу прийняття рішень в надзвичайних ситуаціях.

Весь багаж вмінь та навичок фахівців цивільного захисту доцільно розділити на дві групи: психолого-педагогічні та загальноуправлінські.

Психолого-педагогічні вміння та навички пов'язані із забезпеченням прийняття правильних та результативних рішень в екстремальних ситуаціях. До них відносимо такі: створення сприятливого мікроклімату в колективі, визначення оптимального стилю спілкування, заохочення до позитивної

комунікації між учасниками взаємодії, постійний аналіз та оцінка результативності власної діяльності, вміння контролювати себе, перебуваючи в зоні лиха, аналізуючи досягнення та недоліки, розробка та прийняття рішень, беручи до уваги психолого-педагогічні особливості надзвичайної ситуації, стимулювання особистісно-професійного потенціалу фахівця.

Загальноуправлінськими вважаються вміння та навички, які сприяють підвищенню ефективності керівної діяльності, щодо процесу прийняття управлінських рішень. До них належать такі: вміння ретельно аналізувати ситуацію, ставити конкретні цілі (стратегічні й тактичні) і визначати шляхи їх реалізації, вміння ефективно проконтролювати виконання завдань, визначати конкретну чисельність виконавців діяльності, розробляти структуру та основні елементи управління, використовувати творчі елементи діяльності, складати нормативну базу.

М. Дьяченко та Л. Кандибович у структурі готовності до діяльності в напружених ситуаціях виокремлювали «операційний компонент», що включає в себе оволодіння та використання на практиці способів та прийомів професійної діяльності, знань, умінь, навичок, процесів аналізу й узагальнення [80, с. 20]. Український педагог О. Коберник, розвиваючи вищезазначену думку, в структурі готовності до педагогічної діяльності виокремлював цей компонент як інтегровані якості, що їх набувають студенти в процесі опанування психолого-педагогічних та фахових дисциплін, а також під час самостійної діяльності в період спеціальних практик [116, с. 107]. І. Єрмакова, Г. Несен, Л. Сохань, узагальнивши висновки попередників, акцентують увагу на операційному компоненті, який представляє собою володіння необхідними ключовими компетентностями, способами і прийомами діяльності [298]. У своїх дослідженнях Є. Кокшенєва розкрила зміст структури готовності майбутнього фахівця з соціальної роботи до професійної діяльності, виокремивши операційно-діяльнісний компонент, який свідчить про наявність умінь і навичок, що дозволяють вирішувати професійні завдання фахівця [158].

Ю. Бойко, досліджуючи готовність майбутніх юристів, та О. Керницький, вивчаючи формування психологічної готовності курсантів до льотної діяльності, виокремлювали операційний компонент як систему регуляції професійної діяльності [28, с. 22; 108, с. 8].

Підтримує та узагальнює думки попередників А. Грачов, який визначив структуру готовності рятувальників до професійної діяльності, до якої включив операційний компонент як володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, вміннями, навичками, а також процесами аналізу, синтезу, порівняння та узагальнення [57].

Нормативно-операційний компонент професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах характеризується системою вмінь, що зумовлюють досягнення відповідного до вимог фахової діяльності результату за рахунок високого рівня нормативно-правової обізнаності фахівців цивільного захисту. Уміння майбутніх рятувальників оперувати законодавчою й нормативною базами сприятимуть становленню не лише особистості фахівця, а й цілих пожежних команд структурних підрозділів ДСНС України. Також цей компонент сприяє вирішенню професійних завдань в умовах ризику.

Важливою складовою професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах є *особистісно-комунікативний* компонент, що характеризує сукупність професійно-значущих особистісних якостей майбутніх фахівців цивільного захисту. Цей компонент має стійкий особистісний характер, оскільки перші три компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, нормативно-операційний) – це функціональні характеристики працівника ДСНС України.

Так, Н. Андрієвська в структурі психологічної готовності, на прикладі вчителя музики, виокремила особистісний компонент як сукупність якостей особистості, необхідних для виконання фахової діяльності [5, с. 14]. Дещо іншого трактування компоненту дотримується Н. Іпполітова, яка в структурі

готовності майбутнього вчителя до професійної діяльності пропонує розглядати його через ціннісні орієнтації, інтерес до професії, рівень розвитку мотивації трудової діяльності [100]. У своїй праці О. Тарновська на прикладі педагогічної діяльності запропонувала психологічну готовність до діяльності розуміти як інтегративне утворення, куди включає особистісний компонент, і, водночас, розглядає його як професійно важливі якості особистості [304].

Структуру готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців вищих морських навчальних закладів М. Кулакова визначає шляхом конкретизації її компонентів, виділяючи групу компонентів, що характеризують особистісні якості фахівця (адаптаційний, емоційно-вольовий, мобілізаційний, комунікаційний) [180, с. 7].

Цікавими є погляди Ю. Бойко, оскільки в структурі психологічної готовності майбутніх юристів вона виокремлює особистісний компонент і трактує його як систему ставлень особистості до себе та прийняття себе як суб'єкта професійної діяльності [28, с. 22]. Зазначений компонент є системоутворювальним елементом підготовки майбутніх рятувальників, який займає позицію базової складової процесу становлення індивіда як професіонала та передбачає сукупність особистісних якостей, необхідних для правильного і ретельного виконання фахової діяльності в екстремальних умовах.

Особистісно-комунікативний компонент відображає важливі індивідуальні характеристики майбутніх рятувальників, які впливають на трудову діяльність у зоні лиха. Усі характеристики компонента можна поділити на три групи, залежно від ставлення працівника ДСНС України до трудової діяльності:

- до екстремальної ситуації (інтелектуальний рівень, готовність до ризику, організаторські здібності, професіоналізм, винахідливість, гнучкість);
- до пожежної команди, яка ліквідує екстремальну ситуацію (гуманність, справедливість, комунікативність, вимогливість, колективізм,

доброзичливість, взаємодопомога, демократизм, взаємопідтримка, працездатність);

- до самого себе (рішучість, впевненість у власних силах, працездатність, принциповість, самоконтроль, самокритика, самонавіювання).

Аналізуючи наукові джерела, де розкриваються якості особистості, потрібні професійно готовому рятувальнику для виконання фахової діяльності, впритул підійдемо до розробки компонентної моделі професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, тобто маємо на увазі динамічну модель, тому що кожен конкретний спеціаліст може її доповнити.

Розглянемо особистісні якості пожежних-рятувальників на основі психограми співробітників протипожежної служби І. Єфанова, М. Мар'їна, М. Полякова, які складають основу цієї моделі. До неї включено наступні психологічні якості:

- сміливість;
- спроможність брати на себе відповідальність у складних ситуаціях;
- впевненість у собі;
- здатність приймати правильне рішення при недостатчі необхідної інформації, коли немає часу на її осмислення;
- вміння об'єктивно оцінювати власні сили й можливості;
- спроможність до тривалого збереження високої активності;
- вміння розподіляти увагу при виконанні кількох дій, функцій, завдань;
- врівноваженість, самовладання при конфліктах;
- хист до швидкого встановлення контактів з незнайомими людьми, потерпілими;
- вміння підпорядковувати людей, викликати в них довіру;
- схильність до ризику;

- здатність знаходити потрібний тон, доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовника.

Ці якості виявляються залежно від специфіки трудової діяльності рятувальників та пов'язані з її успішним виконанням [259]. Особистісно-комунікативний компонент професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах сприяє усвідомленому вибору трудової діяльності та успішній самореалізації фахівця. Цей компонент передбачає наявність у працівників цивільного захисту якостей особистості, необхідних для діяльності в умовах ризику. Кожен рятувальник прагне використовувати власний потенціал у професійній діяльності для становлення себе як фахівця. Цей компонент включає також врівноваженість, впевненість, взаєморозуміння, комунікативні навички, тобто, особистісні якості рятувальників, необхідні для професійного виконання службових обов'язків в екстремальних умовах.

Рисунок 2.2 Компонентна модель професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах

Отже, аналіз спеціальної наукової літератури, конкретизував визначені нами компоненти професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах у вигляді компонентної моделі, а саме (рис 2.2):

Мотиваційно-ціннісний – характеризує ступінь спрямованості на саморозвиток у діяльності в особливих, ризиконебезпечних умовах, передбачає розвиток мотиваційної сфери майбутніх рятувальників, формує позитивне ставлення до професійної діяльності. Його основу складає: інтерес до професійної діяльності; наявність мети (прагнення досягнути високого рівня фахової компетентності); бажання стати професіоналом та зростати в обраній галузі; прагнення до власного саморозвитку.

Когнітивно-інтелектуальний – визначає наявність сукупності загальнонаукових і професійно орієнтованих знань, необхідних для трудової діяльності в екстремальних умовах, відображає рівень інтелектуального розвитку особистості. Він передбачає: оперування професійно важливими знаннями (спеціально-професійними, психологічними); здатність до ефективного сприймання й осмислення інформації; адекватне оцінювання ситуації; знання методик і технологій підвищення професійної компетентності.

Нормативно-операційний – демонструє динамічну здатність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах і передбачає такі складові: сформованість навичок самостійної роботи; наявність комплексу фахових умінь (проектувальних, конструювальних, організаційно-управлінських, рефлексивних); вміння контролювати себе й оцінювати результати своєї діяльності; володіння способами, прийомами та техніками професійної діяльності.

Особистісно-комунікативний – спрямований на розвиток соціально та професійно важливих якостей особистості, які забезпечують ефективну діяльність та співпрацю рятувальників, а саме: врівноваженість та самовладання в екстремальних умовах; цілеспрямованість, наполегливість,

самостійність; вміння швидко приймати управлінські рішення; комунікативні навички взаємодії з оточуючими.

Отже, за допомогою аналізу та систематизації теоретичних даних, робимо висновок про те, що робота рятувальників в екстремальних умовах вимагає високого рівня особистісної, поведінкової, інтелектуальної та міжособистісної діяльності індивідів.

Фах пожежного рятувальника висуває специфічні вимоги до його особистості, тому більшість зазначених вище якостей необхідно людині яка працює в структурних підрозділах ДСНС України. Тому облік професійно важливих характеристик потрібний при профвідборі та підготовці фахівців для діяльності в надзвичайних ситуаціях.

Необхідно зазначити, що використання системного підходу вивчення особливостей професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах дає можливість виокремити не лише потрібні компоненти, а й визначити ті, які заважають фаховій діяльності. Ці прогалини (причини та критерії професійної невідповідності) є бар'єрами та ускладнюють особистісно-професійний ріст фахівців цивільного зіхисту.

Таким чином, професійна діяльність майбутніх рятувальників вимагає багатопланового аналізу як самостійне явище, оскільки включає в себе повсякденні обов'язки під час чергувань, особистісний розвиток, спілкування з колегами та результат спільної роботи. Беручи до уваги всі ці зв'язки, можна аналізувати фундаментальні складові професійної компетентності рятувальника, які є для нього потрібними, щоб фахово працювати в екстремальних умовах.

Усвідомлення рятувальником необхідності оволодіння професійною готовністю до діяльності в екстремальних умовах, для досягнення професійної компетентності, має на меті проходження етапів, що характеризуються оволодінням інноваційним стилем професійної діяльності, здатністю ефективно та фахово виконувати роботу, вимагають професійної майстерності в реалізації

функціональних обов'язків та підготовленості до непередбачуваної діяльності, коли необхідно ризикувати власним життям.

Безсумнівним є той факт, що професійна компетентність майбутніх рятувальників визначає їхню готовність до діяльності в екстремальних умовах та є провідною складовою їхньої роботи в структурних підрозділах ДСНС України.

Отже, набуває актуальності проведення теоретичного аналізу професійної підготовки пожежних-рятувальників та визначення специфічних принципів їхньої професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах, оскільки питання особливостей формування професійної готовності потребує вивчення та розв'язання як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Тобто, професійна готовність до діяльності в екстремальних умовах є одним із головних чинників підвищення ефективності фахової діяльності майбутніх рятувальників.

2.2. Професійно-психологічна підготовка майбутніх рятувальників у процесі навчання

Нині перед людською спільнотою все більшого значення набуває проблема формування професійної готовності майбутніх фахівців у процесі професійно-психологічної підготовки. З розвитком інформаційних технологій роботодавці вимагають від навчальних закладів звертати увагу на професійну готовність у процесі навчальної діяльності та розвитку у фахівців професійно важливих якостей, а саме: комунікативності, наполегливості, ерудованості, творчості, професійних умінь та навичок, вміння організувати діяльність, відповідальності при виконанні поставлених завдань, ініціативності тощо.

Зараз в Україні спостерігаємо недостатню тенденцію підготовки висококваліфікованих фахівців цивільного захисту, яка б сприяла підвищенню якості їхньої освіти. У процесі навчальної діяльності майбутніх рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій потрібно орієнтуватись не

лише на набуття теоретичних знань, а й на певний практичний досвід, сформовані навички під час добових чергувань. Усе вищезазначене повинно стимулювати кожну особистість до самоосвіти та вміння правильно використовувати набуті знання й уміння в практичній діяльності в особливих умовах.

Для нашого дослідження важливим є питання, професійної підготовки як сукупності спеціальних знань, вмінь, навичок, якостей і норм поведінки, що забезпечує можливість успішної діяльності майбутніх фахівців [85, с. 390]. На думку С. Батишева професійна підготовка включає в себе професійно-технічну, середню спеціальну або вищу освіту залежно від рівня кваліфікації й складності фаху, який опановується.

Цілком зрозуміло, що під час навчання у ВНЗ відбувається професійне становлення особистості, у процесі якого розвиваються й удосконалюються якості особистості та компетентності, необхідні для фахового виконання професійної діяльності.

Найбільш розповсюдженим у вітчизняній літературі є комплексний підхід до вивчення професійного становлення (Н. Левітов (1928), К. Гуревич (1970), К. Платонов (1962)), що розглядається як формування чи досягнення особистістю професійної придатності, головним критерієм якої є професійна успішність.

Вагомий внесок у розвиток психологічної концепції професійного становлення як цілісного процесу зробив Е. Клімов [111; 112], який визначив особистість професіонала, етапи становлення суб'єкта діяльності, ввів поняття індивідуального стилю роботи, сформував класифікацію професій з урахуванням специфіки діяльності та виявив основні протиріччя розвитку особистості фахівця. Проте необхідно зазначити, що ця концепція, більшою мірою, орієнтована на дослідження професійного розвитку, пов'язаного з фаховою орієнтацією особистості.

Т. Кудрявцев спільно із А. Сухаревом розглядали концепцію професійного становлення як цілісний процес набуття особистістю соціальної зрілості та її професіоналізації. Вчені вважали, що професійне становлення – це довготривалий процес, до якого входить період професійного навчання та виховання в стінах навчального закладу. Автори виокремили також три напрями професійного розвитку: професійне самовизначення, розвиток мотиваційної сфери та формування технічних елементів професійної діяльності [175]. Запропонована концепція Т. Кудрявцева та А. Сухарева не лише окреслює механізми професійного становлення фахівця, а й дозволяє визначити перспективи його подальшого вивчення.

Проте найбільш розповсюдженим підходом до професійного становлення, серед науковців Західної Європи, є концепція професійного розвитку Д. Сьюпера, вивчаючи яку І. Міхайлов довів, що вибір професійної діяльності є тривалим процесом розвитку, в результаті якого знання поєднуються із набутим досвідом. Найбільшим позитивом цієї концепції є визнання того, що професійне становлення – це цілеспрямований і довготривалий процес розвитку особистості, тобто, визнання того, що людина в професійній діяльності розвивається протягом усього життя [214, с. 110-123].

Цікавим, на наш погляд, є твердження А. Маслоу, що головною метою освіти є допомога людині в становленні її як професіонала залежно від притаманних їй особистісних характеристик. Тому, на думку вченого, одним із засобів досягнення мети стає відкриття власних здібностей, тобто становлення себе як справжнього фахівця [347].

Західні науковці виокремили типологічний підхід, в якому професіоналізацію розглядають як процес пошуку та набуття професійної діяльності, що найоптимальніше підходить тій чи іншій особистості. В цьому підході звернено увагу на індивідуальність особистості, пошук професії відповідно до її особистісних характеристик, рівня знань та фізичних потенцій [253].

За основу концепції системогенезу професійної діяльності, запропонованої В. Шадриковим [323; 324], взято психологічну систему діяльності, яка базується на професійних знаннях, навичках, мотивації та професійно важливих якостях особистості. У межах цієї концепції досліджувалось формування структури професійних знань та психологічні закономірності формування підсистем професійно важливих якостей [253; 334].

Водночас, цікавою є позиція Л. Мітіної, яка доводить, що професійний розвиток неможливий без особистісного, бо в їх основі покладено принцип саморозвитку, котрий визначає потенцію людини до зміни своєї діяльності на предмет практичного перетворення, що сприяє творчій самореалізації індивіда як суб'єкта діяльності [215, с. 29-32].

А. Кондрацький у своїх дослідженнях доводить, що успішність в процесі професійного навчання залежить від готовності до ризику, а саме висока готовність сприяє тому, що особистість переоцінює власні можливості та недооцінює ситуації, а низька своєю чергою – з пасивністю та боягузством у прийнятті відповідальних рішень [161, с. 133-136].

У психологічній літературі з трудового навчання та виховання важливим є поняття працездатності, запропоноване Б. Ананьєвим; науковець стверджував, що працездатність людини залежить від її індивідуального та психологічного розвитку в соціальних умовах і характеризує людину як суб'єкта праці. Це, в свою чергу, свідчить про те, що навчання індивіда починається ще до його професійного навчання, а розвиток не закінчується навіть із початком фахової діяльності. На думку вченого, формування готовності фахівця до професійної діяльності здійснюється шляхом поступового розвитку загальної працездатності та мотивації до неї [3, с. 39].

С. Геллерштейн розглядав профвідбір як процедуру використання даних психофізіології для правильного розподілу людей за професіями. З одного боку, це підбір фахівців, які за своїми психофізіологічними якостями відповідають

вимогам обраної професії, а з іншого – урахування наявних здібностей, обдарованості, талановитості особистості [44, с. 46].

Професію Л. Сущенко розглядає як джерело матеріального та духовного благополуччя особистості і звертає увагу на те, що вона найчастіше пов'язана із фаховою освітою, власними потребами та інтересами і відіграє одну із основних ролей професійної поведінки, змінюючи при цьому людський світогляд [302, с. 32]. Не менш важливим для нашого дослідження є врахування професійної спрямованості, оскільки вона завжди соціально зумовлена, формується в онтогенезі впродовж навчання й виховання та, головне, виступає як властивість індивіда, що виявляється у професійній спрямованості особистості майбутнього рятувальника ДСНС України.

Так, на думку В. Волкової процес формування спрямованості особистості розглядається як комплекс цілеспрямованих впливів, який базується на виявленні закономірностей розвитку індивіда з урахуванням вимог професії і спрямований на формування особистості професіонала в процесі повсякденної навчально-пізнавальної діяльності [42, с. 15]. У своїй дисертації В. Волкова доводить, що процес формування професійної спрямованості складається з двох етапів [42, с. 49]:

- нижча стадія розвитку спрямованості, яка закінчується виробленням інтересу до фаху та виявляється як схильності й переконання особистості;
- вища стадія розвитку – завершується готовністю індивіда до самостійної професійної діяльності.

Отже, під професійно-психологічною підготовкою до діяльності в особливих умовах, ми маємо на увазі формування в майбутніх фахівців цивільного захисту професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Досліджуючи мотивацію до професійної діяльності, А. Вербицький та Т. Платонова дійшли висновку, що набуті в процесі підготовки знання, вміння та навички виступають як засіб професійної діяльності, а не як предмет

навчальної діяльності [37, с. 14]. Нам імпонує думка науковців в тому аспекті, що протягом навчання у навчальному закладі у студентів формуються основи фахової діяльності, а саме – знання, вміння, навички та професійна майстерність.

Навчання забезпечує здобуття людиною знань залежно від її покликання, здібностей та інтересів. Тому, вагоме місце в дослідженнях професійного становлення фахівців відводиться механізмам формування індивідуального стилю навчання у працях А. Адлера та Г. Олпорта. Вплив нервової системи на особливості формування індивідуального стилю в своїх працях розглядали такі вчені: Е. Ільїн [99], Е. Клімов [111; 112], В. Мерлин [210]. Вони довели необхідність цілеспрямованого формування індивідуального стилю, показали його вплив на ефективність діяльності, виділили основні функції стилю та показали специфіку зміни стилю залежно від нервової системи.

Спираючись на думку С. Гончаренка, професійна освіта включає в себе сукупність знань, вмінь та навичок, набуття яких дозволяє бути кваліфікованими працівниками, спеціалістами середньої та вищої кваліфікації [258, с. 61]. Отже, набуття професійної освіти, яка є результатом фахового навчання – основна мета професійної підготовки майбутнього фахівця.

У працях присвячених проблемам підготовки особистості до прийняття управлінських рішень, В. Колпаков висловлює думку, що забезпечення стратегічної підготовки досягається в результаті накопичення досвіду практичного виконання керівних обов'язків із використанням спеціально-розвиваючих навчальних технологій. Вчений доходить висновку, що в педагогічній практиці найбільш розробленими є організаційно-ділові та мисленнєві ігри із комплексом акмеологічного тренінгу, які сьогодні, дозволяють впроваджувати розвиток управлінських і, передусім, мисленнєвих рішень [159].

Важливою для нас є думка Н. Ничкало, яка розглядає професійно-технічну освіту як невід'ємну складову системи освіти, що включає педагогічні

та управлінські заходи, спрямовані на оволодіння студентами навичок та вмінь в обраних ними галузях освіти, виховання в них моральних та етичних норм поведінки [258, с. 27].

Сутнісними є положення В. Панка, Т. Титаренко, Н. Чепалевої та В. Юрченка, котрі вважали, що оптимальною має стати система підготовки, відбору та атестації кадрів, у межах якої на базі мінімальних стартових вимог створюються умови професійної ідентифікації особистості. Професійну самоідентифікацію вчені розглядали, як оволодіння знаннями, вміннями та навичками, за якими відбувається самопізнання, самодіагностика та самоствердження індивіда відповідно до вимог обраної професійної діяльності [244; 336].

С. Мельник наголошує, що без сучасної матеріально-технічної бази неможливо готувати кваліфікованих фахівців [209, с. 13-15], тобто кеївник ніколи не змусить підлеглого працювати із спецтехнікою, якщо той не пройшов спецкурсу та не володіє практичними навичками, бо він не тільки буде заважати виконувати професійну діяльність, а й може завдати проблем колегам, які працюють як одна команда.

У «Концепції розвитку професійної освіти і навчання в Україні (2010 – 2020 р.)» [354] постулюється, що основною метою освіти виступає підготовка конкурентоспроможного, кваліфікованого працівника, який вільно володіє обраним фахом та прагне до професійного росту і становлення себе як «справжнього» професіонала, майбутнього керівника.

На думку В. Сєрикова, основою освіти має стати не лише інтелектуальне, а й особистісне зростання суб'єкта праці, що сприятиме розвитку критичності, креативності, системи потреб і мотивів, саморозвитку, позитивного ставлення до професійної діяльності [284].

Як зазначає Ю. Гришко, фахова підготовка є складовою правильно організованого педагогічного процесу з надбання професійних знань, вмінь та ціннісних установок, котра реалізовується в межах належного циклу галузевого

стандарту. Майбутнім фахівцем, на думку вченого, є індивід, який перебуває у фазі активної професійної підготовки в навчальних закладах освіти [59, с. 6].

У своїх дослідженнях М. Кулакова підготовку до професійної діяльності розглядає із позицій управлінського підходу, доводячи, що освітній процес курсантів є керованим та спрямованим на оволодіння знаннями і навичками відповідної спеціальності [181, с. 17].

Сьогодні для дослідження характеристики професійної діяльності вчені часто використовують компетентнісний підхід. Так О. Попова професійну компетентність фахівця розглядає як інтегральну сукупність творчих, цілеспрямованих, рішучих та особистісних якостей особистості, які, своєю чергою, дадуть можливість у професійній діяльності отримувати результати, що відповідатимуть вимогам наукового прогресу суспільства та визначать готовність цього фахівця до професійної діяльності в умовах ризику та відповідальності [256, с. 357].

Одним із перших, хто розпочав досліджувати процес професійної підготовки пожежників, був О. Самонов. Автор вважав, що психологічна підготовка рятувальника нерозривно пов'язана з фізичною, пожежно-тактичною та морально-вольовою підготовкою. Він зазначив, що весь спектр досліджень останніх років показують, що спеціалісти, котрі займаються питаннями діяльності в екстремальних умовах, є теоретиками, тому визначають загальні фрази, котрі не стосуються практичної підготовки в процесі навчання та діяльності [279, с. 4-8]. Психологам та педагогам вищезазначеної категорії, на жаль, бракує практичного досвіду підготовки фахівців ДСНС України, що супроводжується потребою розвитку та вдосконалення психолого-педагогічної підготовки майбутніх рятувальників.

Одним із профільних випробувань для вступу в пожежні навчальні заклади, є тест з фізичної підготовки та психолого-фізіологічний відбір, обов'язкові як для чоловічої, так і для жіночої статей.

На думку С. Еніколопов, М. Ковтунович, Е. Орлова, Н. Рожкова психологічна підготовка рятувальників проходить більш успішно, якщо навчання відбувається в умовах, максимально наближених до реальних. Вчені вважають, що неможливо підготувати майбутніх рятувальників до ефективної професійної діяльності лише одними поясненнями, не даючи їм відчуті особливості впливу стрес-факторів, які виникають при надзвичайних ситуаціях. Психологічну підготовку дослідники тісно пов'язували також із виховною роботою, яку вони розглядають як формування в майбутніх рятувальників спрямованості на допомогу, незважаючи на жодні труднощі та можливу самопожертву [148].

На нашу думку, для безпомилкового виконання професійної діяльності в екстремальних умовах майбутні рятувальники повинні бути наділені індивідуально-психологічними властивостями такими, як низький рівень тривожності, високий рівень домагань, висока готовність до ризику (пов'язана зі спрямованістю працівника ДСНС України на досягнення успіху), відповідальність, цілеспрямованість, комунікабельність, рішучість в ситуаціях ризику.

Вітчизняний вчений О. Столяренко розглядає екстремальну підготовку як навчання й загартування кожної особистості до незвичайних ситуацій, з якими людство стикається кожного дня. Він доводив, що підготовка до роботи в особливих умовах має психолого-педагогічну основу, і її мета – підготувати особистість до дій в екстремальних ситуаціях та розвинути здібності для безпомилкової діяльності [300].

Беручи до уваги закордонний досвід професійної підготовки пожежників, бачимо, що вона має певні відмінності у порівнянні із вітчизняною. Так, у Німеччині кожна федеральна земля має власні державні пожежні школи, в яких протягом навчання більший акцент робиться на практичне навчання. На думку німецьких фахівців «Практика повинна ввійти в кров та тіло», щоб при діяльності в особливих умовах фахівець швидко і правильно виконував свої

обов'язки [353]. У США пожежних готують за двома напрямками: гасіння пожеж в містах та лісах, основною вимогою до рятувальників напрямку гасіння пожеж у містах є проходження тестувань та досягнення 18-річного віку, а для інших – тести й здатність тривалий час працювати в просторі [355]. У Франції підготовкою кадрів займається Управління цивільної безпеки, у цій країні функціонує більше, ніж 40 пожежних шкіл, навчання в них розподіляється залежно від специфіки рятувальних робіт [341]. У Польщі професійну підготовку розробляють залежно від умов, місця та рівня складності екстремальної ситуації, вагоме значення тут приділяється правовій та моральній складовим, пов'язаним із відповідальністю [343].

Ступенева психолого-педагогічна підготовка курсантів у навчальних закладах має системний принцип і відбувається кількома етапами, а саме:

1. Підготовка учнів ліцею, що полягає у необхідності психологічно спрямувати та адаптувати їх до навчання в Ліцеї;

2. Підготовка у ВПУ ЛДУ БЖД полягає в формуванні й розвитку професійно-значимих якостей працівника ДСНС України та спрямуванні до самостійної діяльності;

3. Підготовка в ЛДУ БЖД є завершальним етапом у системі психолого-педагогічної підготовки курсантів, до якого входить формування професійної спрямованості та психологічної стійкості до діяльності в особливих умовах, вміння долати труднощі. На цьому етапі важливим аспектом є також вивчення курсу «Професійна підготовка до діяльності в екстремальних умовах» М. Козяра [156].

Так, М. Козяр зазначає, що екстремально-професійна підготовка до діяльності в надзвичайних ситуаціях неможлива без психолого-педагогічної підготовки, оскільки рятувальник мусить не тільки допомогти потерпілому, але й повинен врятуватися сам. Тому кожен майбутній рятувальник повинен, передусім, вміти контролювати власну емоційну сферу для того, щоб не виникало ускладнень у професійній діяльності [155].

Важливим є те, що професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах визначається змістом галузевих стандартів вищої освіти, відображеним у навчальному плані ВНЗ, який містить перелік обов'язкових і вибіркових дисциплін, тривалість їх вивчення, форми організації освітнього процесу, необхідне матеріально-технічне, навчально-методичне забезпечення й аварійно-рятувальне обладнання, види оцінювання результатів. Спираючись на положення психопедагогіки про важливість вивчення педагогічного процесу крізь призму психологічних знань, ми розглядаємо професійну готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах як єдність практичної та психологічної складових готовності. До практичної – віднесемо знання, вміння та навички, отримані в процесі професійної підготовки (професійна компетентність), а до психологічної – морально-психологічні якості особистості (комунікативність, цілеспрямованість, вмотивованість, відповідальність, врівноваженість, навички аутогенного тренування). Враховуючи те, що практична готовність викладена та структурована навчальними планами ВНЗ, таким чином у дослідженнях звертатимемо увагу на – психологічну, формування якої детально описано у підрозділі 3.3.

Цілком зрозуміло, що серед найважливіших завдань, поставлених перед педагогами та психологами ДСНС України, є формування психологічної стійкості, тобто, якостей, які посилюють здатність майбутніх рятувальників виконувати завдання в умовах стихійного лиха, виявляти мужність і відвагу, діяти в складній обстановці вміло й активно.

Так, Є. Русаєв зазначає, що рівень психологічної підготовки рятувальників має вагоме значення при організації робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій, оскільки розгубленість та страх майже завжди призводять до важких наслідків. Таким чином, вчений доводить, що психологічна підготовка повинна закріплювати та формувати психічні якості, за

допомогою засобів педагогіки, головним з яких, являється навчання в штучно створених надзвичайних ситуаціях [278, с. 20].

Проблемами психолого-педагогічної підготовки рятувальників займалися такі вчені: М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Пономаренко [80]. У своїх дослідженнях вони доводили, що підготовка майбутніх рятувальників формує професійну готовність та сприяє адаптації до діяльності в особливих умовах. Як зазначає В. Пономаренко, результатом психолого-педагогічної підготовки в навчальному закладі є готовність до дій в екстремальних умовах. Психолого-педагогічна підготовка оцінюється за особистісними та функціональними показниками. На його думку, вона займає вагомe місце, оскільки знання поведінки особистості в надзвичайній ситуації сприяє психологічній підтримці потерпілого.

В. Месников підтримує думку В. Пономаренка щодо того, що психолого-педагогічна підготовка необхідна у становленні фахівця-рятувальника. Він виокремлює три основні показники такої підготовки, а саме:

- емоційно-вольовий (тривога, переживання, відповідальність);
- мотиваційно-ціннісний (прагнення до подолання труднощів, ставлення до службової діяльності);
- когнітивний (сформоване уявлення про умови праці, труднощі, способи реагування та дій при виконанні службового завдання чи наказу).

На думку вченого, педагогічний компонент, який, своєю чергою, забезпечує набуття нових навичок у професійній діяльності, засвоєння психологічних знань та навичок формує психолого-педагогічну готовність фахівця до професійної діяльності [211].

С. Еніколопов, М. Ковтунович, Е. Орлова, Н. Рожкова підтримують погляди попередників та визначають свої показники психолого-педагогічної підготовки рятувальників: адаптація до професійної діяльності в надзвичайних ситуаціях, отримання нового досвіду у ній, формування навичок долаття

страху та протистояння зовнішнім негативним впливам, вміння швидко та правильно приймати рішення в незвичайних умовах ризику та інше [148].

Вчені доходять висновку, що у психолого-педагогічній підготовці вагоме значення мають особистісні якості рятувальника, тобто, його бажання робити ту чи іншу справу. Так М. Балашов та М. Лук'янова визначили такі показники підготовки:

- пізнавальна активність (інтерес до нового середовища, вміння вирішувати конкретні завдання, визначати причини виникнення професійних проблем);
- інтелектуальна активність (самостійність, вміння мислити так, щоб безпомилково вирішувати важкі завдання);
- самоактуалізуюча активність (прагнення до самореалізації в процесі професійного становлення як фахівця) [10, с. 64-67].

Отже, психолого-педагогічна підготовка майбутніх рятувальників підсилює адаптивні можливості індивіда, які сприяють виробленню навичок взаємодії, додання страху, тривоги, здатності протистояти стресовим та конфліктним ситуаціям. У навчальних закладах, що підпорядковані ДСНС України, для набуття необхідних навичок створюються штучні проблемні ситуації, додання яких сприяє набуттю курсантами професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах. Такі заняття дозволяють майбутнім фахівцям навчитись взаємодіяти, правильно та швидко реагувати в стресових ситуаціях, щоб фахово виконувати поставлені завдання під час перебування в реальних ризиконебезпечних умовах.

На основі теоретичного аналізу літератури можемо стверджувати, що психолого-педагогічна підготовка рятувальників поєднує в собі формування особистісних і професійних якостей фахівців, що міцно переплітаються та взаємно впливають на становлення конкурентоспроможних фахівців .

Необхідно зазначити, що у науково-психологічній літературі результатом професійно-психологічної підготовки фахівця є його готовність до діяльності.

Так, К. Платонов вважав, що готовність до діяльності є результатом професійного навчання, трудового виховання та психологічної підготовки [251]. Отже, щодо цього можна сказати: професійна підготовка потребує розпрацювання повноцінної психолого-педагогічної системи її здійснення.

Зважаючи на викладене та спираючись на сукупність системного, синергетичного, цілісного, аксіологічного, компетентнісного й діяльнісного методологічних підходів, загальнодидактичних принципів та принципів професійної освіти, а також урахуваючи зміст компонентів професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, ми сформулювали специфічні принципи її формування у курсантів:

- принцип наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки;
- принцип екстремальної спрямованості освітнього процесу;
- принцип розвитку особистості щодо діяльності в екстремальних умовах;
- принцип нормативності та стандартизації професійної підготовки;
- принцип особистісної активності та самостійності курсантів.

Принцип наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки полягає в науковості змісту навчальних дисциплін пожежно-рятувального спрямування, що сприяє всебічному світоглядному розвитку особистості рятувальника. Реалізація цього принципу забезпечується дотриманням таких правил педагогіки: підбір навчального матеріалу, опираючись на наукові досягнення; впровадження в навчальний процес наказів та розпоряджень Міністерства внутрішніх справ України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій і Міністерства освіти та науки України; організація та проведення наукових семінарів з використанням наукових технологій цивільного захисту; розкриття причинно-наслідкових зв'язків професійно-екстремальної діяльності; тісний зв'язок навчального матеріалу з особливостями професійної діяльності в екстремальних умовах; розкриття

правильності та помилковість антинаукових теорій екстремальної діяльності; формування критичного ставлення до псевдонауки тощо.

Застосування принципу наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки освітнього процесу у ВНЗ ДСНС України полягає в тому, що на заняттях необхідно використовувати встановлені положення професійно-екстремальної діяльності, тобто, зміст занять повинен відображати наукові факти, теорію, закономірності діяльності в умовах ризику, та головне, необхідно дотримуватись умов для всебічного розвитку особистості майбутніх рятувальників.

У формуванні професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах основним засобом забезпечення цього принципу є залучення майбутніх фахівців цивільного захисту до практичного навчання, під час якого вони мають можливість випробувати власні сили, виконуючи професійні завдання як в штучно створених умовах, так і в реальних надзвичайних ситуаціях.

Здібності кожної людини різні, особливо, якщо взяти до уваги інтереси й майбутню професійну діяльність. Врахувавши власні здібності, рятувальники проявляють потребу та спрямованість на оволодіння фаховими навичками, що пов'язуються з позитивним емоційним станом і професійним самовизначенням.

Принцип екстремальної спрямованості освітнього процесу передбачає зорієнтованість на формування професійної готовності майбутніх рятувальників, скеровує суб'єктів освітнього процесу на особливості діяльності та виконання конкретних професійних функцій. Цей принцип спрямовує навчання на екстремальність підготовки, в результаті чого фахівці ДСНС України краще освоюють навчальний матеріал, отримавши змогу оцінити здобуті навички в практичній діяльності. Особистість, яка хоче стати професійним рятувальником, досягає майстерності в результаті наполегливого та цілеспрямованого самовдосконалення.

Екстремальна спрямованість у навчальних закладах формується за двома напрямками: перший – залучення майбутніх фахівців до трудової діяльності в екстремальних умовах, другий – підвищення якості викладання шляхом упровадження активних методів навчання.

Основою принципу є дотримання розпорядку дня, несення добових чергувань, формування культури, вміння оптимально й ефективно діяти в умовах ризику, розуміння вимог організації й проведення занять у штучно-створених, екстремальних умовах. Реалізація принципу екстремальної спрямованості освітнього процесу відбувається за умови вмотивованості курсантів майбутнім кар'єрним ростом та зацікавленості обраною професійною діяльністю.

Якщо кожен суб'єкт освітнього процесу дотримуватиметься цього принципу, то навчальні заклади зможуть готувати фахівців цивільного захисту з урахуванням їхньої спрямованості та інтересів, що дасть змогу зменшити затрати держбюджету як у фізичному, так і матеріальному планах, в результаті чого отримуватимемо справжніх рятувальників, готових здійснювати професійну діяльність в екстремальних умовах.

Формуючи професійну готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, необхідно враховувати саморозвиток особистості, що забезпечує самостійне й цілеспрямоване вдосконалення розумових, фізичних та моральних якостей, оскільки людина кожного дня вчиться чогось нового. Як доводив І. Зязюн, індивід протягом усього життя самовдосконалюється, взаємодіючи із людьми та навколишнім середовищем [95, с. 29]. Тому *принцип розвитку особистості щодо діяльності в екстремальних умовах* забезпечує цілеспрямоване вдосконалення розумових, фізичних і моральних якостей рятувальників, оскільки вони постійно вдосконалюючи власний потенціал, безперервно еволюціонують, розвиваючи власну компетентність у професійній діяльності. Поглиблюючи знання всі рятувальники враховують власні нахили

та потреби, що дає змогу утвердитися в правильності вибору професійного шляху, пов'язаного з екстремальними умовами діяльності.

Застосування принципу розвитку особистості щодо діяльності в екстремальних умовах у професійній підготовці майбутніх рятувальників дає змогу актуалізувати в курсантів потребу позитивних змін, мотивуючи подальшою конкурентоспроможністю у структурних підрозділах ДСНС України. Кожен курсант, незалежно від напрямку підготовки, повинен розвиватись, оскільки навчальні програми є обмеженими для ґрунтовного вивчення матеріалу, тому в кінцевому результаті, це повинно стимулювати молодь самостійно навчатись та вдосконалювати професійну компетентність. Кожен має розуміти, що світ еволюціонує, тому всі, хто бажає бути висококваліфікованим фахівцем, мають постійно опановувати і впроваджувати новітні методи, технології, техніки чи практичні досягнення у власну професійну діяльність, що сприятиме не лише розвитку майстерності фахівця, а й визнанню та повазі з боку колег. Це особливо стосується діяльності рятувальників, оскільки, застосовуючи інноваційні методики розвитку, вони можуть із меншими затратами часу та сил ефективно виконувати роботу в умовах ризику.

Цей принцип має на меті вдосконалення майбутніх рятувальників як професіоналів, шляхом набуття професійних та психолого-педагогічних знань, відшліфування вмінь і навичок, що дасть поштовх фаховому зростанню та самоствердженню.

Не менш важливим принципом становлення майбутніх рятувальників як професіоналів є *принцип нормативності та стандартизації професійної підготовки*, що має на меті регулювання процесу підготовки рятувальників до професійної діяльності відповідно до галузевих стандартів освіти. Враховуючи специфіку їхньої діяльності, то передусім потрібно відзначити те, що вона керується як звичайним розпорядком дня (всі структурні підрозділи ДСНС України мають приблизно однакові розпорядки дня, яких дотримуються всі працівники), так і законодавством України.

У професійній діяльності рятувальники керуються Кодексом цивільного захисту України, законодавчими та нормативними актами стосовно роботи, що виконується, наказами, розпорядженнями, вказівками та іншими документами як ДСНС України, так і керівництва підрозділу.

Нормативність і стандартизація, за своїм походженням, є не лише правовим явищем, оскільки дає характеристику як окремих професійних зв'язків, так і суспільного розвитку в цілому.

За характером існуючих прав і обов'язків між рятувальниками є горизонтальні (колега – колега) та вертикальні (керівник – підлеглий) відносини, що дає змогу швидко та цілеспрямовано, не витрачаючи дорогоцінного часу визначити керівника ліквідації надзвичайної ситуації.

Нормативність і стандартизація регулюють також функціональні обов'язки кожного рятувальника для того, щоб він знав власні права, обов'язки та головне, те, за що він особисто та безпосередньо відповідає.

Цікавим є той факт, що на початку професійної діяльності майбутні рятувальники не розуміють необхідності нормативної бази в професійній діяльності, проте з досвідом, особливо після перебування в екстремальних умовах, все змінюється, і кожен намагається зрозуміти й вивчити правову базу пожежно-рятувальної служби, щоб знати власні права та обов'язки.

Важливим є й *принцип особистісної активності та самостійності курсантів*, що реалізується через відповідну організацію професійної підготовки і самоосвіти курсантів на всіх етапах навчання, оскільки активність та самостійність є метою формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Цей принцип впливає на правильність організації навчання, тобто, викладач повинен зацікавити, заохотити та закликати майбутнього фахівця до обговорення теми, що вивчається, а це, своєю чергою, мотивує їх до засвоєння знань, вмінь, навичок та стимулює до самостійного опрацювання навчального матеріалу. Заохочуючи самостійність та активність, курсанти навчаються самостійно знаходити

вирішення проблемних питань, з якими вони можуть стикатись у процесі професійної діяльності в екстремальних ситуаціях.

Принцип особистісної активності та самостійності курсантів спрямований на підготовку до подолання труднощів обраної професії, оскільки надзвичайні ситуації природного чи техногенного походження не вибачають помилок, а навпаки, вимагають швидкої дії, аналізу, самостійного прийняття рішення, витривалості та цілеспрямованості. Тому науково-педагогічний склад навчальних закладів ДСНС України зобов'язаний навчати та виховувати у майбутніх рятувальників самостійність та активність, впевненість у власних потенціях та вірі у власні можливості. Навчальні програми доцільно складати так, щоб викладачі на заняттях мали змогу використовувати не лише теоретичний матеріал, а й впроваджували новітні методи й методики, що сприяють формуванню рятувальника, професійно готового до діяльності в екстремальних умовах.

Реалізація принципу особистісної активності та самостійності курсантів передбачає й те, що кожен випускник ВНЗ ДСНС України стане керівником, який повинен бути прикладом для наслідування, а головне – самостійним та активним у прийнятті управлінських рішень.

Визначені специфічні принципи покладені в основу обґрунтування психолого-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, про які буде йти мова в підрозділі 2.3.

2.3. Обґрунтування моделі та психолого-педагогічних умов формування професійної готовності

Не менш вагомим у становленні фахівців ДСНС України є процес самого формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах, що дає змогу компетентнісно виконувати фахові завдання.

Так, Є. Кокшенєва дослідила, що формування готовності майбутніх фахівців до професійної діяльності є динамічним і розгорнутим у часі процесом, який складається з таких етапів:

- орієнтаційний – спрямований на формування мотиваційно-ціннісного та теоретичного компонентів готовності особистості до професійної діяльності;
- змістовно-технологічний – спрямований на формування теоретичного та операційно-діяльнісного компонентів готовності до фахової діяльності;
- креативно-прикладний – спрямований на формування умінь та навичок креативного використання наявної теоретичної та практичної бази, що моделює майбутню професійну діяльність [158, с. 7-10].

З іншого боку, аналізуючи проблему формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах у процесі фахової підготовки, необхідно виокремити низку психолого-педагогічних умов, що впливають на сам процес формування цієї готовності.

Поняття «умова» в розрізі філософії трактується як категорія, «в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує» [310, с. 482]. Інше джерело розглядає «умови» як особливості реальної дійсності, потрібні обставини, які сприяють розвитку та надають можливість утворювати, створювати щось незвідане [36, с. 1259]. А. Найн у своїх дослідженнях цю дефініцію трактує як сукупність об'єктивних можливостей змісту, методів, форм та матеріально-просторового соціуму, спрямованого на вирішення поставлених завдань [228].

У психологічній літературі «умову» трактують як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що спричиняє вплив на розвиток психічного явища, і це явище опосередковується активністю індивіда чи групою осіб [164].

Створення умов, в яких майбутній професіонал зможе зайняти активну позицію та розкрити себе як суб'єкт освітнього процесу, є найхарактернішим напрямом ефективності навчання, тому головним завданням перед ВНЗ виступає визначення умов для прогнозування подальшого навчання, залучення до нього молоді на рівні особистісної, інтелектуальної та соціальної активності [221, с. 81]. Сама ж успішність освітнього процесу в закладах освіти залежить від умов, в яких він відбувається, особливо помітним це є у ВНЗ ДСНС України, оскільки майбутні рятувальники навчаються в специфічних умовах, де вони повинні здобувати фах, виконуючи службові завдання.

Як зазначає С. Рибніков, формування готовності майбутніх екологів до професійно-орієнтованої управлінської діяльності буде ефективнішим, за умови використання активних форм, методів та технологій навчання, дедуктивну та нелінійну побудову навчальних програм та впровадження сукупності навчально-професійних завдань, спрямованих на формування у студентів фахових та соціально важливих якостей [270, с. 2-3].

На думку О. Пуляк, система формування готовності повинна виступати локальною підсистемою педагогічної системи навчальних закладів. Для здійснення конкретної професійної діяльності вищезазначена система є комплексом взаємопов'язаних складових, котрі забезпечують послідовний та цілеспрямований вплив на майбутніх фахівців певних форм та методів освітньої діяльності, організованих для формування в них професійних знань, умінь та навичок [264, с. 129]. Ми вважаємо, що такою «системою» формування професійної готовності майбутніх рятувальників ДСНС України до фахової діяльності в особливих умовах може бути спеціально створена технологія.

Готовність молодих офіцерів-прикордонників до самостійного виконання посадових обов'язків досліджував Т. Бунєєв, довівши, що її можна підвищити, за таких умов: орієнтації самовиховання офіцерів на розвиток самостійності, тобто самостійного виконання професійних завдань, підвищення рівня внутрішньої мотивації молодих офіцерів до самостійного розв'язання

поставлених завдань, вдосконалення змісту і методики організації педагогічної діяльності офіцера підрозділу [32, с. 4].

Психолого-педагогічними умовами формування професійної готовності до певної конкретної діяльності, передусім є усвідомлення та розуміння відповідальності за результат. На перешкоді професійної готовності, зазвичай, стоїть пасивне ставлення, відсутність плану діяльності в ситуації, що сталася, та, найголовніше, відсутність бажання використовувати отриманий у ВНЗ досвід. Відсутність професійної готовності призводить до помилок та неадекватних реакцій.

Успішність розробки умов навчання залежить від чіткості формулювання бажаного результату або мети, що повинні бути досягнутими; необхідно брати також до уваги те, що на деяких етапах умови навчання можуть виступати як результат, отриманий у процесі їх впровадження; потрібно звертати увагу на те, що вдосконалення освітнього процесу реалізується не за рахунок однієї умови, а в їх сукупності [281].

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що вікові особливості особистості впливають на професійне становлення майбутніх фахівців [113, с. 76-78], оскільки всім віковим етапам відповідають певні професійні завдання, що яскраво вирізняються у періодах кризи; їх можна вважати вузькоспрямованими рекомендаціями фахового самовизначення й ідентичності. Професійне становлення майбутнього фахівця в освітньому процесі має деякі психолого-педагогічні особливості, що беруть до уваги вікові, гендерні, соціально-економічні та особистісні характеристики. Так, Г. Коджаспірова та О. Коджаспіров професійне становлення розглядали як процес наближення до певного якісного фахового стану та надбання нових ознак і форм у процесі становлення професіонала [150, с. 211-214]. Таким чином, становлення фахівця зумовлюється формуванням його характеру та мислення.

Вартісною є думка Л. Виготського, котрий вважав, що потрібно завчасно створювати умови, необхідні для розвитку психічних якостей, незважаючи на те, що вони ще «не дозріли» для самостійного функціонування [41, с. 55].

Значна кількість дослідників працювали над пошуком та впровадженням умов, які сприятимуть підвищенню ефективності формування професійної готовності до майбутньої фахової діяльності, зокрема, М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Пономаренко [80; 81; 102] виокремлюють такі зовнішні та внутрішні педагогічні умови: мотивація, прогнозування результатів власної діяльності, оцінка й самооцінка роботи, потенція визначення рівня сформованості готовності, аналіз обставин змісту діяльності.

Ю. Нагорнов спільно із А. Нагорною виокремили групу загальних умов професійного становлення майбутніх учителів, до яких включили методологічне, організаційно-управлінське, матеріально-технічне, кадрове та методичне забезпечення процесу підготовки фахівців [227]. Іншої думки дотримуються Є. Головахіна та Н. Паніна, які виокремлюють такі психолого-педагогічні умови формування фахівця: знання, дотримання норм і правил поведінки, характерних для навчальних ситуацій між суб'єктами; вміння знайти компроміс та допомогти іншому; вміння адаптувати власну поведінку до встановлених правил [47]. Проте в умовах формування фахівця важливу увагу необхідно приділяти середовищу, оскільки позитивна атмосфера колективу сприяє адаптації випускників до майбутньої професійної діяльності.

Результат професійної підготовки майбутніх фахівців у освітніх навчальних закладах, на думку Л. Безкоровайної та А. Свасьєва, залежить від багатьох обставин, зокрема: абсолютне використання потенціалу концепцій активно-діяльнісного навчання та компетентнісного підходу до фахової освіти; доцільне структурування змісту навчання; забезпечення фундаментальності професійної освіти; використання продуктивних інноваційних освітніх технологій; конкурентоспроможність професійної підготовки майбутніх працівників на ринку праці. Науковці зробили також акцент на формуванні

професійно-творчого мислення студентів, що сприяє розвитку індивіда, активізує самоосвіту, саморозвиток, можливості «окреслювати» перспективи майбутньої професійної діяльності, відповідно до чого проектувати й реалізовувати власні фахові потенції [19, с. 108].

В. Коваль однією з основних педагогічних умов фахової підготовки студентів виокремлює позитивну мотивацію молоді до формування особистісних і професійних якостей. Пізнавальний інтерес, на її думку, відіграє значну роль у процесі мотивації, оскільки являється однією з головних умов організації ефективного навчання [118, с. 224].

Не менш цікавою у науковій літературі є ідея формування особистості майбутнього вчителя фізичного виховання В. Бабаліч, де вченою виокремлено психолого-педагогічні та соціальні умови. До психолого-педагогічних умов науковець відносить міжособистісні відносини між педагогами та студентами, стиль керівництва у ВНЗ, характер педагогічної взаємодії. До соціальних – атмосфера в суспільстві, статус професії, престиж фахівця, статус освітнього закладу в системі держосвіти, організаційну систему освітнього процесу [8].

Варті уваги умови формування готовності до професійної діяльності сформульовані В. Івановою, до яких вчена зараховує: створення науково-педагогічного середовища й творчої атмосфери, моделювання суб'єкт-суб'єктних відносин, запровадження інтерактивних технологій, впровадження особистісно-діяльнісного, змістовно-процесуального, імітаційно-ігрового, діалогічного підходів [101].

У контексті дослідження потрібно надати належне доробку О. Парубка, який виокремив дидактичні умови використання практичних ігор у процесі підготовки фахівців пожежної безпеки. Вчений доводить ефективність впровадження дидактичних умов в освітній процес, таких як: зорієнтованість на моделювання майбутньої фахової діяльності, проблемність змісту й процесу його розгортання в процесі навчання, оптимальне співвідношення ігрового та дидактичного планів ділової гри, партнерська взаємодія учасників ділових ігор

на засадах діалогічного спілкування [246, с. 14]. Звідси випливає, що ділові, тобто тренінгові справи є ефективними технологіями, що сприяють формуванню професійних навичок.

Вивчаючи професійне мислення майбутніх військових управлінців, В. Шемчук обґрунтував педагогічні умови його формування: створення професійно-орієнтованого освітнього середовища, обґрунтування змісту управлінської підготовки, що враховує цілі, завдання, принципи та специфіку майбутньої професійної діяльності, використання професійно-орієнтованих методик розвитку мисленнєвих процесів, забезпечення міжпредметних зв'язків між академічними дисциплінами, забезпечення самоменеджменту майбутніх фахівців у навчальній діяльності [329, с. 386-387].

У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження формування готовності до професійної діяльності курсантів профільних вищих навчальних закладів О. Бикової, в якому майбутня професійна діяльність рятувальників розглядається як чотиривекторна таксономія: командирська бойова підготовка, командирська підготовка інспекторського нагляду, професорсько-викладацька та пожежно-прикладна спортивна підготовки. Водночас вітчизняна дослідниця наголосила на соціокультурному напрямку виховання, в якому запропонувала впроваджувати інновації, спрямовані на розвиток творчого мислення, здібностей, потреб [23, с. 16].

Водночас, не менш цікавим є дослідження організаційно-педагогічних умов соціалізації курсантів у профільному ВНЗ А. Каплі, де соціалізація трактується як «неперервний процес засвоєння і відтворення системи знань, норм, соціальних ролей, формування соціокультурного досвіду та перетворення його у власні цінності, установки, орієнтації, котрі спрямовані на реалізацію функціональних обов'язків майбутнього офіцера» [104, с. 7].

Е. Сарафанюк звертає увагу на те, що якість загальновійськової підготовки курсантів з використанням віртуального моделювання підвищиться, якщо впровадити такі умови: використання програмованих імітаційних

навчальних ігор, застосування спеціальних електронних навчальних посібників, розроблених з урахуванням специфіки загальновійськової підготовки курсантів, організація системи контролю процесу формування професійних якостей курсантів на основі поєднання електронних тестів і польових виходів під час їхньої загальновійськової підготовки [280].

У дещо іншому напрямі розвиває думку вітчизняний науковець В. Павлушенко, який доводить, що формування готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України до трудової діяльності повинно здійснюватись за таких умов: врахування адаптаційних здібностей курсантів у процесі їх підготовки, забезпечення комплексного підходу до розвитку адаптаційного потенціалу курсантів з урахуванням факторів, що впливають на нього, здійснення педагогічної корекції готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України до професійної діяльності у різних сферах життєдіяльності значно поширить їх особистісно-адаптаційний потенціал, що позитивно вплине на майбутню професійну діяльність [243, с. 4].

Підсумовуючи різні трактування науковцями дефініції «умови», можна констатувати, що умови прямо чи опосередковано впливають на результат і хід повсякденної діяльності. Також вони є сукупністю об'єктів, властивостей та взаємовідносин, що абсорбуються здійсненню наявних потенцій особистості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, а також власний досвід роботи в Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності дозволяють зробити висновок, що поряд із названими умовами становлення фахівця, як свідчать результати констатувального експерименту, формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах є неможливим без систематичного, цілеспрямованого навчання й виховання у курсантів ВНЗ ДСНС України вмінь та навичок самодослідження, що є фундаментальною умовою саморозвитку і самовдосконалення особистості фахівця. Практика показує, що сучасні навчальні заклади освіти проводять недостатню роботу в цьому напрямі. Отже, вагомим моментом організації

освітнього процесу підготовки майбутніх рятувальників повинно стати усвідомлення реальності життєвих планів, активізація самопізнання, що сприятиме їх самовдосконаленню та самоствердженню як професіонала.

Д. Голланд у своїй теорії робить важливий, з огляду на тему нашого дослідження, висновок, що успіх у фаховій діяльності та задоволення її результатами залежить, передусім, від відповідності типу особистості професійному середовищу. У цьому випадку професіонал може розкрити власні здібності та виявити ціннісні орієнтації. Опираючись на цю теорію, робиться висновок, що для успішного виконання функціональних обов'язків істотними особистісними особливостями є якості, пов'язані зі спрямованістю індивіда (інтереси, настанови, ціннісні орієнтації і т.п.). В результаті науковець визначає шість типів особистості та відповідно до них – шість типів професійного середовища: інтелектуальне, реалістичне, конвенціональне, соціальне, артистичне та підприємницьке. Незважаючи на те, що кожному індивіду частково притаманні особистісні властивості, характерні для всіх типів, більшість людей можна віднести до типу, риси якого в них виражаються найяскравіше [308, с. 311]. Професії структури ДСНС України, за класифікацією Д. Голланда належать до конвенціонального професійного середовища.

Розглядаючи умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, виходимо з того, що освітній процес сприяє багатьом перспективам, які можуть використовуватись для активізації процесів особистісного саморозвитку, формування навичок поведінкової та емоційної саморегуляції й, головне, для становлення фахівця. Виокремлюючи праці С. Будник, С. Буткова, А. Грачова, О. Дмитрівої, М. Кулакової, М. Михайлової, В. Молотая, С. Рибнікова щодо формування готовності та орієнтуючись на реальну систему освітнього процесу, яка функціонує на законодавчому та практичному рівнях, складено анкету визначення психолого-педагогічних умов формування професійної готовності

майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, яка складається із чотирьох запитань. Для дослідження обирались працівники ЛДУ БЖД, стаж котрих перевищував три роки. Загалом вибірка склала п'ятдесят осіб, кожен з яких мав можливість обрати три чинники. На перше питання: «Які чинники сприяють формуванню професійної готовності рятувальників до діяльності в екстремальних умовах?» отримано такі результати (див. рис. 2.1., Додаток Д) .

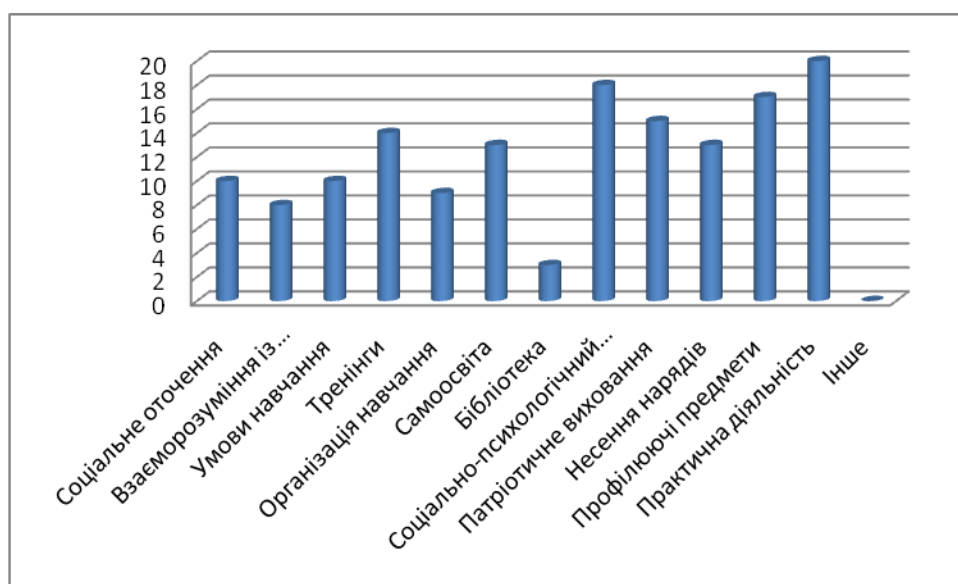

Рисунок 2.3 Чинники, що сприяють формуванню професійної готовності

Із рисунку 2.3 бачимо: працівники вважають, що практична діяльність (40%), профільні предмети (34%), соціально-психологічний клімат (36%), патріотичне виховання (28%), несення нарядів (26%), самоосвіта (26%) найбільше сприяють формуванню професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Аналізуючи відповіді на запитання «Що необхідно робити для того, аби стати професіоналом ДСНС України?», отримано такі результати (див. рис. 2.2., Додаток Д).

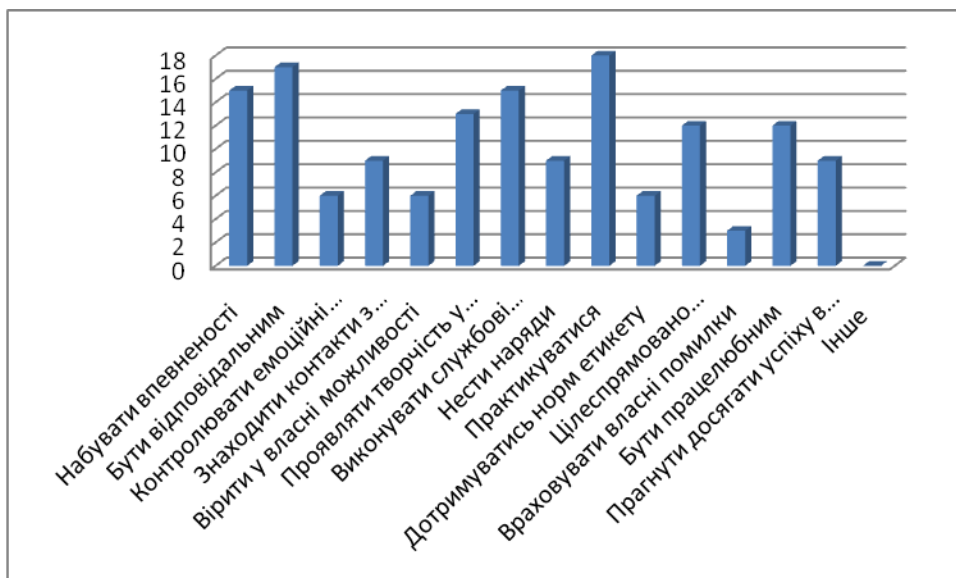

Рисунок 2.4 Що необхідно робити, аби стати професіоналом

Результати показали, що на думку опитаних без практикування (36%), відповідальності (34%), впевненості (30%), виконання службових обов'язків (30%), творчості в професійній діяльності (26%), самовдосконалення (24%), працелюбності (24%) неможливо стати професіоналом структурних підрозділів ДСНС України.

Питання «Які на Вашу думку головні ознаки професійної готовності рятувальників ДСНС?» працівники виокремили (див. рис. 2.3., Додаток Д):

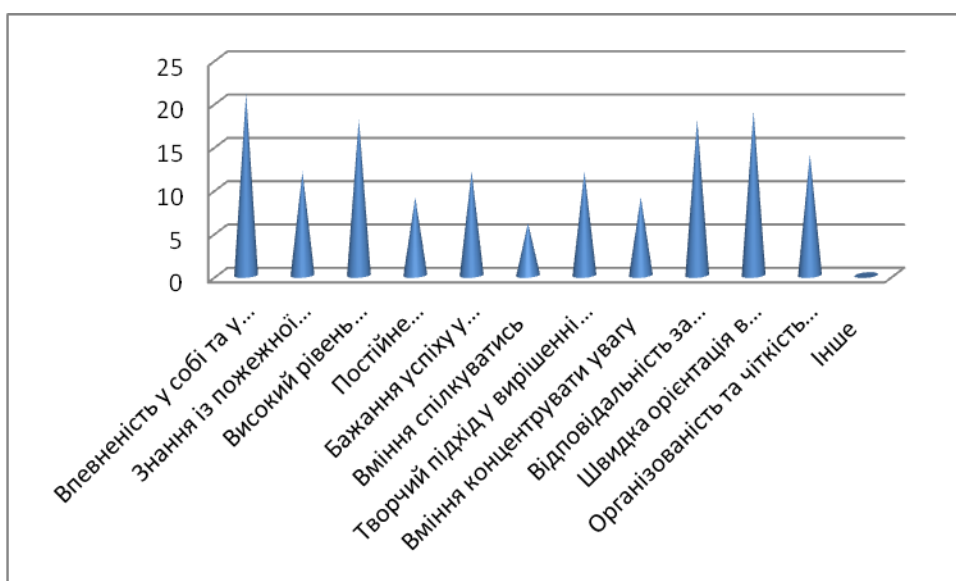

Рисунок 2.5 Головні ознаки професійної готовності

Як свідчать результати анкетування, впевненість у собі та в своїх професійних діях (42%), швидка орієнтація в ситуаціях невизначеності (38%), відповідальність (36%), високий рівень саморегуляції (36%), організованість та чіткість дій в професійній діяльності (28%), творчий підхід у вирішенні професійних завдань (24%), бажання успіху в професійній діяльності (24%), знання із пожежної галузі, професійні вміння (24%) є ознаками професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Узагальнюючи відповіді працівників на четверте питання, «Які заходи необхідно впроваджувати в навчальних закладах ДСНС для підготовки професійно-готових фахівців?», ми виокремили наступне: лекції (42%), консультування (6%), просвітницькі бесіди (10%), тематичні вечори (16%), організація дозвілля (22 %), стройова підготовка (36%), стажування в умовах, наближених до екстремальних (56 %), вивчення нормативної бази ДСНС України (38 %).

На основі визначених у підрозділі 2.1 структурних компонентів та опрацювання психолого-педагогічної літератури, дало змогу визначити та обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах:

1. Проектування та реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі ВНЗ ДСНС України.

Ця умова передбачає формування мотиваційно-ціннісного та особистісно-комунікативного компонентів професійної готовності фахівців цивільного захисту, що дозволяє виявити й актуалізувати особистісні потреби та інтереси всіх учасників освітнього процесу щодо самовдосконалення в навчально-пізнавальній та службовій діяльності. Найкращим способом і можливістю цієї взаємодії є взаємоповага та бажання зрозуміти один одного, що сприяє виявленню особистісних потреб та інтересів усіх учасників освітнього процесу. Психолого-педагогічно організована взаємодія між курсантами, офіцерами та викладачами є основою формування особистості, в якому відносинам

конфронтації, диктату протиставлений діалог та співпраця. Цей процес в навчальних закладах ДСНС України налагоджують психологи та працівники виховних відділів, котрі намагаються за допомогою нормативних документів знайти як індивідуальний підхід, так і колективний. Позитивний психологічний клімат довіри між представниками освітнього простору сприяє розкриттю творчості, самостійності та активності майбутніх фахівців.

Акцентуючи увагу на організації службової діяльності, треба сказати, що фахівці ДСНС України повинні дотримуватись Статутів, Кодексу цивільного захисту, оскільки в них регламентується діяльність та система виконання горизонтальних і вертикальних наказів, що сприяє результативній професійній діяльності в екстремальних умовах. Ця умова вимагає від майбутніх фахівців цивільного захисту ретельності, готовості в будь-яку хвилину, за будь-яких умов виконувати свій службовий обов'язок перед громадянами України, оскільки кожен рятувальник, вступаючи на службу ДСНС України, складає присягу на вірність українському народові та зобов'язаний повсякденно її дотримуватись.

2. Цілеспрямоване формування та розвиток професійно важливих якостей майбутніх рятувальників (впевненості в собі та своїх професійних діях, швидкої орієнтації в ситуаціях невизначеності, комунікативності, відповідальності, високого рівня саморегуляції тощо).

На основі цієї умови формуються мотиваційно-ціннісний та когнітивно-інтелектуальний компоненти професійної готовності майбутніх рятувальників, що сприяє адаптації курсантів до службової діяльності та їхній ефективній взаємодії. Вагомою при цій умові, є діяльність психологічної служби ДСНС України, що регламентована наказом МНС України № 89 від 23.02.2004 р. «Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно рятувальних служб», відповідно до якого для формування позитивного мікроклімату у колективах з особовим складом необхідно проводити тренінгові заняття, індивідуальні та групові бесіди, вивчення

соціометрії. Заняття, що їх проводять психологи завжди сприяють адаптації молоді до умов службової діяльності та знімають різного роду бар'єри взаємодії, оскільки курсанти прийшовши після шкіл в навчальні заклади ДСНС України, бояться взаємовідносин та є скутими між собою. Психологи допомагають також рятувальникам у непорозуміннях зі сім'єю та друзями, що опинились за межами соціального контролю, оскільки повсякденна діяльність керується офіцерами-наставниками та викладачами, котрі постійно сприяють і застерігають майбутніх рятувальників від негативних чинників. Часто для осіб, котрі перебували в надзвичайних ситуаціях, проводяться релаксаційні заняття у кімнатах релаксації, де рятувальники можуть відновити психологічну рівновагу і заспокоїтись.

Цікавою також є організація виховної роботи, що регламентується наказом МНС України від 06.03.2008 року «Про затвердження Настанови з організації соціально-гуманітарної роботи з особами рядового і начальницького складу та працівниками органів і підрозділів цивільного захисту», згідно з яким працівники виховних відділів зобов'язані проводити культурно-патріотичне виховання молоді, в процесі якого формується любов до Української держави, пошана, гордість за свою професію, почуття патріотизму, національна свідомість, усвідомлення ролі рятувальника в суспільстві та прагнення власним прикладом служити інтересам Батьківщини.

3. Залучення курсантів до активної самоосвіти і самовиховання.

Ця умова спрямована на формування когнітивно-інтелектуального та нормативно-операційного компонентів професійної готовності фахівців цивільного захисту, що сприяє підвищенню їхньої мотивації щодо самореалізації в освітній і професійно-практичній діяльності, формує їхню поведінку та позитивно впливає на їхній розвиток і професійне становлення. Освіта та самоосвіта полягають у тому, що кожен рятувальник для набуття професійних вмінь та навичок повинен постійно вдосконалюватись та самовдосконалюватись, оскільки світові інновації в пожежній галузі щоденно

розвиваються і потрібно намагатись іти в ногу з наукою. З цією метою на базі ВНЗ ДСНС України функціонують навчально-рятувальні пожежні частини, де майбутні рятувальники заступають на чергування та виїжджають на надзвичайні ситуації різного характеру. Це, своєю чергою, сприяє виробленню навичок роботи в апаратах, спецодязі, команді, і, головне переймається досвід діяльності професіоналів.

Залучення майбутніх рятувальників навчальних закладів ДСНС України до активної самоосвіти й самовиховання сприяє усвідомленому оволодінню фаховими знаннями, формує поведінку й сприяє професійному та особистісному становленню. Самоосвіта й самовиховання прискорюють процес розвитку та становлення особистості як фахівця, завданням яких є формування суб'єкта, здатного бачити, вирішувати проблеми і знаходити нові способи вирішення ліквідації стихійного лиха.

Зараз формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах відбувається у новій формі самоосвіти й самовиховання із використанням комп'ютерних та інтернет ресурсів (он-лайн курси, відео-лекції тощо). Тому всі фахівці цивільного захисту для підтримки належного професійного рівня прагнуть до професійного самовдосконалення, яке починається з університету й продовжується протягом усього професійного шляху. Якщо ж рятувальник не самовдосконалюється, не експериментує над самим собою, то в результаті перетворюється на «ремісника, що стоїть за верстатом і виконує рутинну роботу», яка є фіксованою. Проте професійна діяльність майбутніх рятувальників вимагає інновацій, що сприятиме майстерності та компетентності в ситуаціях ризику.

4. Психологічний супровід процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників.

Умова спрямована на формування мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інтелектуального, нормативно-операційного й особистісно-комунікативного компонентів професійної готовності фахівців цивільного захисту та сприяє

інтегруванню професійно-екстремальних і психологічних знань, системи потреб і мотивів особистості майбутнього рятувальника в екстремальних умовах. На основі цієї умови складено методику, що забезпечується узгодженням складників:

- цільовий – відображає вимоги сформованості усіх структурних компонентів професійної готовності;
- змістовий – базується на формуванні змісту освітнього процесу, що сприяє успішному формуванню цих компонентів;
- технологічний – визначає форми, методи і технології формування професійної готовності.

Провідним завданням методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах є розвиток компетентностей фахівця з урахуванням особливостей професійної діяльності. Її сутність спрямована на розвиток комунікативності, впевненості, цілеспрямованості, готовності до ризику, відповідальності, стресостійкості. Вагомим аспектом методики є підвищення толерантності до невдач та невизначеності, оскільки рятувальники постійно перебувають у ситуаціях ризику.

Методика складається із чотирьох етапів, які включають дев'ять інтерактивних занять із використанням ділових ігор, проблемно-ситуаційних завдань і методів відновлення, що дозволяє:

- закріпити й розширити знання, отримані в процесі теоретичної підготовки;
- відпрацювати до автоматизму практичні навички і вміння професійної діяльності майбутніх рятувальників в екстремальних ситуаціях;
- розвинути професійно важливі якості та компетенції відповідно до фахової діяльності;
- ознайомити з техніками відновлення та на їх основі навчити майбутніх рятувальників знімати напруження після перебування в ситуаціях ризику.

Упровадження в практику професійної підготовки майбутніх рятувальників авторської методики, має на меті формування мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інтелектуального, нормативно-операційного та особистісно-комунікативного компонентів професійної готовності, що ґрунтується на симбіозі професійних знань, системи потреб та мотивів особистості, що відображаються в екстремальній діяльності.

Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах повинно забезпечуватись на основі комплексної програми, що має на меті формування професійно необхідних знань, умінь, навичок, фахових якостей та компетентностей працівника ДСНС України, невід'ємною частиною якої є проведення психологічних, педагогічних, патріотично-виховних заходів, спрямованих на становлення професійно готових фахівців цивільного захисту.

Зважаючи на вищевказане, важлива роль у формуванні професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах відводиться вмінню офіцерського та викладацького складу будувати відносини, опираючись на гуманність діалогічної взаємодії з курсантами, оскільки кожен індивід знаходить власний гуманістичний зміст у комунікації з навколишнім середовищем. У такому зв'язку продуктом та результатом комунікації оточуючих індивідів є особистість, що може вільно функціонувати в соціумі.

Проведений теоретичний аналіз у підрозділах 2.1, 2.2 та визначені психолого-педагогічні умови стали основою для теоретичного обґрунтування й розроблення структурно-функціональної моделі формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. У філософії модель трактується як предметна, знакова чи мисленнєва система, яка відтворює, імітує або відображає окремі характеристики оригіналу [315, с. 392]. У педагогіці вона розглядається Г. Щекатуною як ідеальна система, при вивченні якої отримуємо інформацію про педагогічну систему в єдності її структурного, функціонального й інформаційного елементів [335, с. 37]; О. Дахіном як штучно створена система у вигляді схем, форм, формул, яка

відображає та відтворює у спрощеному вигляді структуру, взаємозв'язки й відносини між елементами досліджуваного явища, що полегшує науковий аналіз дослідження [67, с. 22]; О. Рудницькою як штучна система, яка певною мірою відображає властивості об'єкта, що вивчається [277, с. 212]. На думку В. Пікельної, модель підпорядковується певній структурі й використовується для вивчення або перетворення реального світу. Ознаками моделі вона називає об'єктивну аналогію й максимально-цілісне відтворення оригіналу [248].

У наукових дослідженнях модель виконує теоретичну (реалізація специфічного образу дійсності враховуючи діалектичні закономірності її розвитку) й практичну (опис моделі як засобу та інструменту наукового пошуку) функції. У своїх дослідженнях О. Гомонюк зазначає, що модель компактно організовує факти, визначаючи їх взаємодію та структуру, займає вагоме практичне значення для розробки та апробації експерименту й визначає конкретну форму застосування модельної системи [48, с. 312].

Заслуговують на увагу вимоги до моделі формування цілісної якості, які виклав академік І. Зязюн [91, с. 24-25], а саме:

1. Цілісність – відображення проєкції моделі та реалізація всієї послідовності процесу;
2. Виявлення динаміки процесу – показ: послідовних змін його етапів, системи засобів вирішення завдань, умов досягнення окреслених результатів;
3. Включення експериментатора в реальний педагогічний процес з метою формування в індивідів певної якості.

Під структурно-функціональною моделлю формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах ми розуміємо цілісний процес формування професійної готовності фахівців цивільного захисту (рис. 2.6). Запропонована модель складається із: сучасних тенденцій реформування ДСНС України, державного замовлення на підготовку фахівців екстремального профілю, мети, результату, концептуально-стратегічного, процесуально-технологічного та контрольного-оцінного блоків.

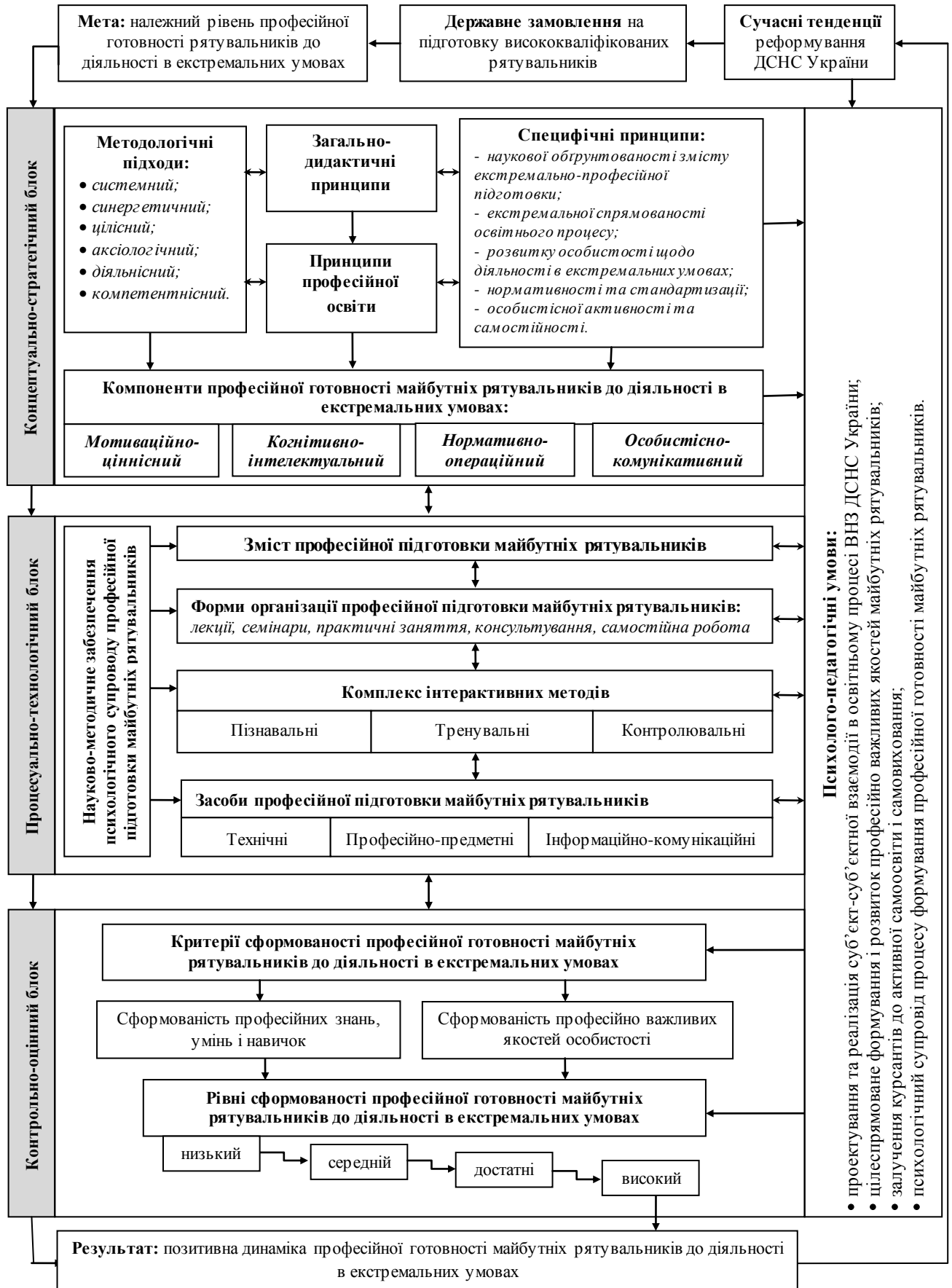

Рисунок 2.6 Структурно-функціональна модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах

Державне замовлення на підготовку висококваліфікованих рятувальників, здатних забезпечити діяльність в екстремальних умовах щорічно оновлюється, відповідно до кадрового потоку, і затверджується наказом голови ДСНС України, щодо держобсягів на підготовку й перепідготовку фахівців та науково-педагогічних кадрів для навчальних закладів цивільного захисту.

В рамках стратегії реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій, сучасні тенденції її реформування полягають у створенні об'єднаних територіальних громад, які здійснюватимуть аварійно-рятувальні роботи на виокремлених для них районах виїзду (територія на якій фахівці громад виконуватимуть поставлені завдання з ліквідації надзвичайних ситуацій).

Реалізація нашої моделі відбувається за такими вищеобґрунтованими психолого-педагогічними умовами: проектування та реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі ВНЗ ДСНС України; цілеспрямоване формування та розвиток професійно важливих якостей майбутніх рятувальників; залучення курсантів до активної самоосвіти і самовиховання; психологічний супровід процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників. Її мета полягає у формуванні професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Концептуально-стратегічний блок спрямований на обґрунтування методологічних та психолого-педагогічних положень процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Основні методологічні підходи (системний; синергетичний; цілісний; аксіологічний; діяльнісний та компетентнісний), загальнодидактичні принципи (науковості; систематичності й послідовності навчання; доступності викладання; зв'язку теорії з практикою; індивідуалізації; емоційності) та принципи професійної освіти (професійної спрямованості навчання; випереджувального розвитку; фундаменталізації; інформатизації; неперервності й наступності) ґрунтовно подано у підрозділі 1.2. Зміст

специфічних принципів формування професійної готовності (наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки; екстремальної спрямованості освітнього процесу; розвитку особистості щодо діяльності в екстремальних умовах; нормативності та стандартизації професійної підготовки; особистісної активності та самостійності курсантів) обґрунтовано у підрозділі 2.2, а структурні компоненти її формування (мотиваційно-ціннісний; когнітивно-інтелектуальний; нормативно-операційний; особистісно-комунікативний) подано у підрозділі 2.1.

Процесуально-технологічний блок охоплює науково-методичне забезпечення, що містить зміст, методи, форми та засоби психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх рятувальників. Підґрунтям блоку є методика формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Для формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах необхідно використовувати такі методи фахової підготовки: пізнавальні (міні-лекції, дискусії, мозковий штурм, гронування), тренувальні (ділові ігри, творча праця, фасилітація, модерація), контролювальні (тестування, оцінювання, мотивувальний контроль, самодіагностика). Реалізація процесу її формування здійснюється за допомогою наступних форм організації освітнього процесу: лекції, семінари, практичні заняття, консультування, самостійна робота та ін. Засобами професійної підготовки є: технічні (програвач, проектор, магнітофон, ноутбук, колонки), професійно-предметні (пожежний рукав, каски, мотузки, буйовки (спецодяг), балони з киснем, макет потерпілого та ін.) та інформаційно-комунікаційні (м'яч, кеглі, пов'язки, обруч, фліпчарт та ін.).

На основі положень компетентнісного підходу розроблявся **контрольно-оцінний блок** моделі, а саме: визначено критерії та рівні сформованості професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

При визначенні критеріїв професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, брались до уваги обґрунтовані в підрозділі 2.1 структурні компоненти. Так, перший критерій – *сформованість професійних знань, умінь і навичок* охоплює когнітивно-інтелектуальний і нормативно-операційний компоненти, другий – *сформованість професійно важливих якостей* поєднує мотиваційно-ціннісний й особистісно-комунікативний компоненти.

Сформованість професійних знань, умінь і навичок дає змогу виявити рівень фахової обізнаності рятувальників майбутньою діяльністю в екстремальних умовах. Основними показниками цього критерію є система загальних і специфічних знань, необхідних для професійної діяльності фахівців цивільного захисту, таких як: термінологія; нормативно-правова база; особливості використання й тактико-технологічні характеристики спецобладнання та спецодягу; основні закономірності виникнення, ліквідації й запобігання надзвичайних ситуацій; надання першої медичної допомоги; законодавство України, зокрема ДСНС України; вміння планувати діяльність відповідно до цілей досягнень галузі безпеки життєдіяльності; вміння обирати оптимальні прийоми й способи діяльності.

Сформованість професійно важливих якостей сприяє формуванню фахово-необхідних особливостей характеру майбутніх рятувальників, для безпомилкової діяльності в екстремальних умовах. Основними показниками цього критерію є: комунікативність, необхідна для налагодження контактів з колективом та населенням; вміння вирішувати конфліктні ситуації; вміння співпрацювати в екстремальних умовах; вміння аналізувати й контролювати власну поведінку; вміння зберігати емоційний спокій; вміння організовувати діяльність рятувальників та свою власну відповідно до цілей підрозділу; відповідальне ставлення до професійної діяльності та прагнення її здійснювати; усвідомлене ставлення до професії.

Нами визначено чотири рівні професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, схарактеризуємо їх детальніше:

Низький рівень професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах характеризується небажанням працювати в екстремальних умовах; відсутністю прагнення до саморозвитку; відсутністю у майбутніх фахівців цивільного захисту інтересу до вивчення професійно орієнтованих дисциплін; невмінням управляти емоціями в ситуаціях ризику та невизначеності; недостатнім рівнем загально-професійних знань, умінь та навичок, які необхідні рятувальникам для фахової діяльності в галузі безпеки життєдіяльності; низьким рівнем комунікативних умінь; безвідповідальністю у надзвичайних ситуаціях; несформованістю оцінки себе рятувальником як суб'єкта професійної діяльності; страхом перед невизначеністю.

Середній рівень професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах вирізняється недостатньо вираженим інтересом до фахової діяльності; нестійкістю прагнення до саморозвитку та вивчення професійно орієнтованих дисциплін; нездатністю адекватно контролювати власні емоції у ситуаціях невизначеності; наявністю значних комунікативних бар'єрів у професійній взаємодії; недостатньою сформованістю системи вмінь, необхідних для діяльності в екстремальних умовах; фрагментарною здатністю до самовдосконалення, самовладання самоорганізації; недостатнім вмінням сприймати критику та самокритику; не вмінням знімати емоційну напругу за допомогою технік емоційного відновлення при перебуванні в екстремальних умовах та після них.

Достатній рівень професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах відзначається сформованістю усіх складових готовності фахівців цивільного захисту, таких як: усвідомлений вибір професійної діяльності; частково аргументована мотивація до самоствердження себе як рятувальника; домінування позитивних емоцій у

поєднанні з бажанням співпраці з колегами й населенням; належним рівнем професійних знань, вмінь та навичок необхідних для роботи у ситуаціях невизначеності й ризику (усвідомлення власних сильних і слабких сторін у сфері діяльності; самоорганізація; самовдосконалення; налагодження контактів у спілкуванні; вирішення конфліктних ситуацій; контроль та організація ліквідації надзвичайних ситуацій).

Високий рівень професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах виділяється сформованістю всіх теоретично обґрунтованих складових професійної готовності, а саме: свідомо мотивакція досягнення успіху у галузі безпеки життєдіяльності; прагнення досягнути високого рівня фахової компетентності; оперування професійно-важливими знаннями, вміннями та навичками; контроль й оцінка результатів діяльності; володіння способами, прийомами та техніками професійної діяльності; врівноваженість і самовладання в ситуаціях ризику; комунікативні навички впливу й налагодження контакту з підлеглими та населенням; здатність швидко та правильно приймати відповідальні рішення; вміння розподіляти обов'язки та час виконання поставлених завдань; стійка здатність до самоорганізації, самовдосконалення та саморозвитку.

Модель, розроблена з урахуванням специфіки професійної діяльності рятувальників у надзвичайних ситуаціях і прогнозування основних тенденцій її розвитку, є орієнтиром для реалізації методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

У логіко-змістовому сенсі розроблену та обґрунтовану структурно-функціональну модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах можна оцінювати як інструмент оптимізації професійної підготовки фахівців цивільного захисту, з метою підвищення їхнього рівня професійної готовності.

Висновки до другого розділу

Професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах відображає систему знань, вмінь, практичних навичок і особистісних якостей, що забезпечують досягнення адекватного вимогам професійної діяльності результату освіти та є важливою умовою фахового становлення фахівця цивільного захисту. Структура професійної готовності містить чотири взаємозумовлені компоненти: мотиваційно-ціннісний (характеризує розвиток мотиваційної сфери, ступінь спрямованості на саморозвиток майбутніх рятувальників, визначає ставлення до професії), когнітивно-інтелектуальний (відображає сукупність загальнонаукових і професійно орієнтованих знань, необхідних для діяльності в екстремальних умовах, рівень інтелектуального розвитку особистості, оперування необхідними професійними знаннями, здатність до ефективного сприймання й осмислення інформації, адекватного оцінювання ситуації), нормативно-операційний (демонструє динамічну здатність до практичної діяльності в екстремальних умовах) та особистісно-комунікативний (спрямований на розвиток соціально та професійно важливих якостей особистості, які забезпечують її ефективну діяльність та співпрацю в екстремальних умовах), рівень сформованості яких свідчить про ступінь професійної компетентності випускників навчальних закладів ДСНС України.

Професійна підготовка майбутніх рятувальників у навчальних закладах ДСНС України становить систему, є ступеневою та відбувається трьома етапами: підготовка учнів у ЛЦЗ ЛДУ БЖД (м. Вінниця); підготовка курсантів у ВПУ ЛДУ БЖД (м. Вінниця); підготовка курсантів у ЛДУ БЖД. Вона зорієнтована на формування професійної спрямованості та психологічної стійкості майбутніх фахівців цивільного захисту щодо професійної діяльності в екстремальних умовах.

Для всебічного аналізу й удосконалення системи формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних

умовах створена структурно-функціональна модель, яка складається із сучасних тенденцій реформування ДСНС України, державного замовлення на підготовку фахівців екстремального профілю, мети, результату, концептуально-стратегічного, процесуально-технологічного та контрольного-оцінювального блоків. **Концептуально-стратегічний блок** базується на методологічних підходах та психолого-педагогічних положеннях процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників. Теоретичними положеннями, які визначають побудову моделі є методологічні підходи, загально-дидактичні принципи, принципи професійної освіти, специфічні принципи формування професійної готовності (*наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки* – полягає в науковості змісту навчальних дисциплін пожежно-рятувального спрямування, що сприяє всебічному світоглядному розвитку особистості рятувальника; *екстремальної спрямованості освітнього процесу* – передбачає зорієнтованість на формування професійної готовності майбутніх рятувальників, скеровує суб'єктів освітнього процесу на особливості діяльності та виконання конкретних професійних функцій; *розвитку особистості щодо діяльності в екстремальних умовах* – забезпечує цілеспрямоване вдосконалення розумових, фізичних і моральних якостей рятувальників; *нормативності та стандартизації професійної підготовки* – має на меті регулювання процесу підготовки рятувальників до професійної діяльності відповідно до галузевих стандартів освіти; *особистісної активності та самостійності курсантів* – реалізується через відповідну організацію професійної підготовки і самоосвіти курсантів на всіх етапах навчання).

Процесуально-технологічний блок охоплює науково-методичне забезпечення, що містить зміст, інтерактивні методи професійної підготовки (пізнавальні, тренувальні, контролювальні), форми її організації та засоби (технічні, професійно-предметні, інформаційно-комунікаційні) психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх рятувальників. Цей блок містить методiku формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в

екстремальних умовах. **Контрольно-оцінний блок** базується на визначенні рівнів і критеріїв сформованості професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Ці три блоки підкріплені психолого-педагогічними умовами й у взаємодії формують професійно-готових фахівців ДСНС України.

Основні положення другого розділу висвітлено в таких працях автора [125; 126; 127; 128; 129; 131; 137; 139; 140; 142; 144; 157; 344].

РОЗДІЛ 3

ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ДСНС УКРАЇНИ

3.1. Організація та методика експериментального дослідження

Експериментальну роботу з упровадження та перевірки методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах організовано відповідно до вимог проведення педагогічного експерименту [178; 254; 293] та логіки наукового дослідження [49], що відображає тісний взаємозв'язок психології та педагогіки.

У цьому контексті заслуговують на увагу погляди Е. Стоунса, який виокремив психопедагогіку як психологічну теорію й практику учіння. Вчений доводив, що деякі принципові ідеї психології, опираючись на їх зв'язки з учінням та вчителем, є корисними й необхідними для педагогів у професійній діяльності [301]. Е. Стоунс у книзі «Психопедагогіка. Психологічна теорія і практика навчання» наблизив педагогічну психологію до освітніх функцій, висвітливши питання психології навчання та розглянувши зміст конкретних дій педагога та їх вплив на особистість вихованця. Він розглядав освітній процес як найнадійніший і найважливіший спосіб апробації психологічної теорії, що є основою формулювання загальних дидактичних принципів, а вагоме вдосконалення практики навчання можливе тільки при застосуванні в ній здобутків психологічної науки. Їх впровадження повинно позитивно вплинути на ефективність педагогічної діяльності [301., с. 21–22]. Наукові напрацювання Е. Стоунса в галузі психопедагогіки спонукали науковців до активного опрацювання значущості поєднання психології і педагогіки в освітньому процесі та дослідженні особливостей впровадження досягнень психологічної науки в повсякденній навчальній практиці.

Н. Вишнякова обґрунтувала креативну психопедагогіку як творчий напрям у психологічній науці та практиці. Вона довела необхідність використання в педагогічній діяльності понять і категорій педагогічної психології, застосування психологічних методик діагностики та психокорекції, а також урахування психологічних механізмів вивчення педагогічного явища. На її думку, установка на креативну психопедагогіку посилить значущість впливу психології та педагогіки в освітньому процесі завдяки зміні системи актуальних потреб психологічної практики та їх ролі в розмаїтті педагогічних інтересів, що в результаті відкриє перспективи розвитку творчої особистості в системі освіти [39]. Отже, Н. Вишнякова вивчає психопедагогіку як спосіб розкриття психологічних механізмів і закономірностей конструювання нових технологій освіти, метою яких є вдосконалення професійної майстерності та становлення особистості фахівця. Ці положення цілком корелюють із завданням нашого дослідження – сформувати професійно-готового рятувальника до діяльності в екстремальних умовах.

Окреслена проблематика психопедагогіки висвітлена також в українській науці академіком І. Зязюном [92, с. 20-21.; 93; 94, с. 7-10; 95]. У своїх напрацюваннях вчений аргументує те, що психолого-педагогічна взаємодія двох суб'єктів педагогічної дії (педагога й вихованця), які домінують в системі освіти, є об'єктом науково-практичного осмислення психологічної педагогіки. Академік І. Зязюн довів, що досягнути високих стандартів якості учіння й виховання в сучасних освітніх закладах усіх рівнів неможливо без знання законів, правил, тенденцій розвитку та специфічної дидактики психопедагогічної науки.

В Україні проблеми психопедагогіки досліджували Л. Дяченко [79], С. Кравець [166], О. Лавріненко [183], В. Мозговий [218], В. Пилипчук [249], О. Старостіна [299] та ін. Аналізуючи їхні напрацювання, доходимо до висновку, що психопедагогіка розглядає психологічні феномени в межах психологічно обґрунтованих педагогічних систем, вивчає всі аспекти

педагогічного процесу крізь призму психологічних знань тому і є міждисциплінарною наукою.

Не заперечуючи жодної з цих думок, хочемо все-таки звернути увагу на однобічність науковців, які поєднують психологічну й педагогічну науку в єдине русло – психопедагогіку, основою якої є впровадження психологічних методик діагностики та психокорекції з урахуванням психологічних механізмів вивчення педагогічних явищ.

Водночас, варто звернути увагу на один із засобів забезпечення продуктивного фахового розвитку особистості – технологічний підхід, який сьогодні прогресивно впроваджується у всіх сферах життєдіяльності людства [306, с. 13] з урахуванням домінант, що відповідають особистісно-орієнтованій парадигмі освіти. Для прикладу, психологічні технології нині використовуються для вирішення багатьох проблемних завдань [76].

У широкому розумінні В. Панок трактує психологічну технологію як цілісну методичну систему, яка включає в себе три основні складові: діагностичну, інтерпретаційну (або пояснювальну) та корекційну. Її розробка, своєю чергою, є процесом психологічного проектування, що спрямований на вирішення визначеної ситуації індивідуального розвитку чи соціальної взаємодії з використанням знань та навичок наукової та побутової психології [245].

Сьогодні спостерігаємо ситуацію, коли в фахових галузях Державної служби України з надзвичайних ситуацій, де результат залежить від професійної готовності до ризику та швидкодії, часто використовується соціально-психологічний тренінг, який є інтерактивним навчанням, оскільки сприяє отриманню нової інформації із можливістю застосування на практиці, генеруючи нові вміння й навички, що покладені в методику дослідження.

Проведене дослідження формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах здійснювалось з 2013 до 2017 року. Виходячи із гіпотез та завдань, його програма передбачала чотири етапи.

1. Перший етап – *організаційно-проектувальний* (2013 – 2014 рр.), на якому сформульовано наукову проблему дослідження, визначено предмет, мету, завдання, означено гіпотезу, здійснено аналіз нормативної бази ДСНС України, психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури, опрацьовано вихідні позиції формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. На цьому етапі здійснювалось цілеспрямоване спостереження за діяльністю фахівців цивільного захисту в процесі їхньої психолого-педагогічної підготовки та практики, розроблялись теоретичні основи й програма дослідження, сплановано й проведено констатувальний етап експерименту та проаналізовано отримані результати.

2. Другий етап – *уточнювальний* (2014 – 2015 рр.), на якому формувался понятійний апарат дослідження, визначались методологічні засади на основі аналізу психолого-педагогічних досліджень, досвіду власної освітньої діяльності в ЛДУ БЖД. На цьому етапі розроблено структурно-функціональну модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах та на її основі визначено й обґрунтовано специфічні принципи та психолого-педагогічні умови формування професійної готовності. З урахуванням результатів констатувального експерименту розроблена авторська методика формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах, а також уточнена програма та методика формувального експерименту.

3. Третій етап *процесуальний* (2015-2016 рр.), протягом якого проведено формувальний експеримент для підтвердження характерологічних особливостей та умов формування професійної готовності курсантів ВНЗ ДСНС України, що дозволив апробувати авторську методику формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

4. Четвертий етап – аналітично-узагальнювальний (2016 – 2017 рр.), що передбачав систематизацію та узагальнення результатів формувального експерименту, їх кількісне і якісне опрацювання, формулювання висновків.

Ключовим за змістом був процесуальний етап, що полягав у перевірці ефективності формування мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інтелектуального, нормативно-операційного й особистісно-комунікативного компонентів професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Кожен із чотирьох етапів проведеного дослідження вимагав оптимальної за часом, складністю та захищеністю якості інформації процедури збирання емпіричного матеріалу. Специфічним завданням вимальовувалась організація та форма надання респондентам завдань та допоміжних матеріалів.

Залежно від етапу дослідження автор змінював статусну позицію. Якщо на початку експерименту він організовував, керував, виявляв активність щодо облаштуваності дослідження, то в самому процесі проведення експерименту займав позицію співучасника і регламентатора правил, що вироблялись та задавались самими учасниками. Таким чином, це сприяло взаєморозумінню, самій організації та, головне, отриманню достовірних результатів.

Методика формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, що базується на підході В. Панка, складається із діагностичного, інформаційного та формувального елементів.

✓ *Діагностичний* – включає в себе методи діагностики та інтерпретацію отриманих показників, що досліджуються.

✓ *Інформаційний* – охоплює інформацію про професійну готовність, її якості та компетентності, розкриття ролі професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах і представлений у вигляді роздаткових матеріалів для ведучого та учасників інтерактивних занять.

✓ *Формувальний* – базується на соціально-психологічному навчанні як інтенсивній формі освіти, спрямованій на формування й розвиток якостей та

компетентностей професійної готовності і застосування освоєних технологій у практичній діяльності.

Природа інтерактивної роботи щодо підвищення рівня професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах розглядалась як система конкретних дій, спрямованих на розвиток позитивних знань, вмінь, якостей, навичок та усунення негативних особистісних проявів. Тому сам опис зазначеної роботи неможливий окремо від основ професійного навчання та виховання.

Загалом у дослідженні, що проводилось протягом 2013-2017 років за віковим критерієм взяли участь 19 психологів ДСНС України та 50 офіцерів Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, стаж роботи яких перевищує три роки, віком від 25 до 40 років; 298 курсантів I-II курсів ЛДУ БЖД у віці від 17 до 20 років.

Таким чином, загалом в експериментальному дослідженні формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах взяли участь 367 осіб.

Мета проведеного емпіричного дослідження полягала в тому, щоб конкретизувати структуру професійної готовності майбутніх рятувальників системи ДСНС України, визначити умови формування професійної готовності, виявити чинники, що впливають на становлення фахівця, розробити комплекс соціально-психологічних занять як психологічного засобу цілеспрямованого формування якостей та компетентностей професійної готовності.

Для досягнення мети дисертаційної роботи, яка полягає в розробці та теоретичному обґрунтуванні дефініції, визначенні умов та саме формуванні професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах, передбачалась реалізація таких завдань:

1. Виявити найважливіші якості професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах;
2. Деталізувати структурні компоненти професійної готовності;

3. Виявити внутрішні чинники, що мають найбільший вплив на формування професійної готовності:

- добір та обґрунтування методик психодіагностики для визначення психологічних та індивідуальних якостей рятувальників;
- тестування майбутніх рятувальників із використанням комплексу методичного інструментарію;
- анкетування офіцерського складу цивільного захисту для визначення умов формування професійної готовності;
- статистичний аналіз отриманих результатів: описова статистика, факторний аналіз;

4. Виявити зовнішні чинники, які необхідно брати до уваги при формуванні професійної готовності;

5. Скласти методику формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах;

6. Провести формувальний експеримент та опрацювати отримані результати.

Для виконання завдань цього дослідження використовувались такі методи: спостереження, аналіз, бесіда, опитування, тестування, анкетування, порівняння, узагальнення, апробація, математична обробка результатів дослідження.

Беручи до уваги психолого-педагогічні джерела [86; 196; 197; 318; 320], нижче подані пояснення окремих методів проведеної експериментальної роботи.

1. Метод спостереження – це метод дослідження психолого-педагогічних явищ, який полягає у їх цілеспрямованій, планомірній перцепції та фіксації результатів експериментатором. Спостереження організовується на конкретній меті чи завданні дослідження; об'єктом спостереження виступає не сам об'єкт, а його взаємозв'язок з іншими об'єктами. Воно може бути як включеним, так і не включеним, а також прихованим і явним.

Цей метод допоміг дослідити специфіку навчання, виховання, умови служби, професійну діяльність майбутніх рятувальників ДСНС України. Результатом цих експериментів є виявлені недоліки їхньої професійної підготовки та актуальна проблема формування у них професійної готовності до фахової діяльності в екстремальних умовах.

2. Метод аналізу – це загальнонауковий метод, що широко використовується на всіх етапах дослідження, має на меті розподіл цілісного предмета на певного роду складові частинки (ознаки, властивості, сторони, приналежність) для поглибленого вивчення.

Вивчались наукові, психолого-педагогічні джерела, регламентуючі документи Державної служби України з надзвичайних ситуацій з питань діяльності в екстремальних ситуаціях, науково-методологічна література та підручники, що розкривають передовий досвід роботи у вищих навчальних закладах. Ця інформація опрацьовувалась й аналізувалася з метою визначення найоптимальніших шляхів вирішення проблеми дослідження.

Результати аналізу вивчення досвіду професійної підготовки майбутніх рятувальників, наукових праць зі становлення фахівців ДСНС України дозволили виявити та теоретично обґрунтувати проблему формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

3. Бесіда – це психолого-педагогічний метод, який полягає у з'ясуванні досліджуваного явища (інтересів, знань, бажань, переконань, тощо) у формі вільного спілкування з учасниками, проводиться за регламентованим планом і переліком питань, що необхідно вивчити. Цей метод дав змогу спілкуватися з фахівцями цивільного захисту, науково-педагогічними працівниками, керівництвом та курсантами ЛДУ БЖД для отримання необхідної інформації щодо формування професійної готовності в умовах навчання.

4. Метод опитування – це метод отримання інформації на основі усної або письмової комунікації і реалізується в формі бесіди, анкетування та інтерв'ю.

Цей метод дозволив отримати потрібну глибинну інформацію (погляди, уявлення, мотиви, трактування) про професійну діяльність в екстремальних умовах, використовуючи усне опитування працівників, викладачів та курсантів ЛДУ БЖД, та проаналізувати отримані результати.

5. Анкетування – це психолого-педагогічний метод, що має на меті збір емпіричного матеріалу за допомогою анкет, у яких даються відповіді на поставлені питання тими, кому вона адресована. У дисертаційній роботі цей метод використовувався для анкетування офіцерського складу ЛДУ БЖД; він допоміг виявити комплекс необхідних заходів для формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

6. Тестування – це цілеспрямоване, однакове для всіх респондентів вибірки обстеження, що дає змогу об'єктивно визначити певного роду характеристики; проводиться в контрольованих дослідником умовах. Тестування проводилось серед майбутніх рятувальників за окремими характерологічними методиками (див. Додаток Б):

- ❖ методика дослідження особистості FPI (модифікована форма В);
- ❖ методика вивчення вольової організації особистості М. Гуткіна, Г. Міхальченко;
- ❖ визначення структури темпераменту (методика В. Русалова);
- ❖ теппінг– тест;
- ❖ мотивація успіху та страх перед невдачею (опитувальник А. Реана);
- ❖ рівень суб'єктивного контролю;
- ❖ методика В. Моросанова (ССПМ) (стиль саморегуляції поведінки);
- ❖ закономірності числового ряду;
- ❖ копінг-тест Р. Лазаруса.

7. Порівняння – це процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою виявлення схожості та відмінності між ними, а також пошук спільного, характерного, що є властивим двом і більше об'єктам дослідження. Цей метод є результативним при виконанні наступних вимог:

- порівняння повинно здійснюватися за найважливішими рисами (у плані окремого завдання);
- порівнюються явища дійсності, між якими існує чи можлива певна об'єктивна подібність.

Усі явища та об'єкти можуть порівнюватися безпосередньо чи опосередковано залежно від пріоритетів експериментатора та загально-доведених еталонів. Із безпосереднього порівняння отримуються якісні результати (вище-нижче, більше-менше), із опосередкованого – кількісні характеристики.

Метод порівняння використовувався для аналізу літератури, а особливо, при перевірці формувального експерименту, оскільки необхідно було виявити зміни якостей та компетентностей курсантів, що пройшли розроблену соціально-психологічну методичку «Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах».

8. Апробація – це метод, що використовується для перевірки на практиці, в реальних умовах теоретично побудованих методів, які розроблені для формування професійної готовності майбутніх фахівців ДСНС України.

Послідовність апробації запропонованої методички:

- 1) організувати підготовку до проведення занять (вибір приміщення, в якому учасники тренінгу могли б активно взаємодіяти між собою; підготовка технічних засобів (фліпчарт, магнітофон та ін.) і необхідних предметів для проведення конкретного заняття);
- 2) ознайомити учасників з метою занять та завданнями тренера;
- 3) виявити очікування перед впровадженням методички;
- 4) провести тестування, для виявлення окремих якостей та компетентностей;
- 5) провести методичку формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах;
- 6) здійснити тестування, для виявлення окремих якостей та компетентностей порівнявши і проаналізувавши їх із початковими результатами;

7) підготувати рекомендації для впровадження запропонованої методики в освітній процес навчальних закладів ДСНС України.

Апробація проводилась на базі Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (акт від 08.02.2017 р.), Національного університету цивільного захисту України (довідка від 16.03.2017 р. №08/769), Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України (акт від 09.03.2017 р.), Вищого професійного училища Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця) (довідка від 28.09.2016 р. № 1144/11-3250), Головного управління ДСНС України у Запорізькій області (довідка від 09.03.2017 р. №1/1.2-03/1205), Головного управління ДСНС України у Рівненській області (довідка від 17.03.2017 р. №03-1493/06/01), Управління ДСНС України у Чернівецькій області (довідка від 06.04.2017р. № 12/1126).

9. Узагальнення – це метод наукового пізнання, основний елемент логіки та міркувань людини, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки та властивості окремих об'єктів. Він сприяє виокремленню спільного знаменника для опису дослідження.

Метод узагальнення допоміг обґрунтувати актуальність досліджуваної проблеми формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, виявити шляхи вирішення цієї проблеми, встановити вихідні дані дослідження.

10. Методи методичної обробки результатів дослідження – це опрацювання емпіричного матеріалу, отриманого в результаті проведених експериментів з використанням статистики. Достовірність результатів визначено за критерієм Пірсона.

Своєю чергою, для основного етапу дослідження, використовувалось пілотажне випробування бланку (див. Додаток Ж) із десятьма курсантами навчально-наукового інституту пожежної та техногенної безпеки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності, що проводилось у формі

індивідуального заповнення розроблених бланків в присутності психолога і супроводжувалось обговоренням і «зворотнім зв'язком». Під час відповідей на запитання тестів респонденти мали змогу ставити уточнюючі питання та висловлювати ті чи інші зауваження. Всі десять учасників випробування обирались за принципом випадковості та добровільності. Водночас, це пілотажне випробування виявилось найбільш інформативним, тому результати було включено до загального обсягу вибірки й покладено в основу структурно-функціональної моделі формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Окремо до бланків сформовано блок тестів у вигляді брошури для зручного тестування та опрацювання матеріалу. Сам бланк спроектований на двох аркушах формату А4 тому друкувався як двохсторонній.

Збір емпіричного матеріалу на аналітично-уточнювальному етапі дослідження проходив за місцем навчання майбутніх рятувальників в умовах аудиторної роботи. За погодженням із керівництвом університету зібрано респондентів для проходження 2-годинного тестування. Досліджувані самостійно заповнювали банк в присутності психолога. Перед початком проходження тестування курсантів проінформували про мету опитування та принципи роботи психолога-дослідника. Дані домінанти дублювались письмово на фліпчарті. За необхідності респондентам пояснювались та уточнювались незрозумілі питання.

3.2. Впровадження методики формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах у процесі навчальної та практичної діяльності рятувальників

Однією з психолого-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх рятувальників ДСНС України є впровадження в освітній процес навчальних закладів ДСНС України методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Починаючи розробляти програму формувального експерименту, ми виходили з припущення, що для активізації діяльності рятувальників доцільно створювати умови, сприятливі для розвитку рефлексивних процесів, які є основою особистісного самовизначення. Професійно організоване навчання повинно сприяти позитивному ставленню особистості до готовності працювати в екстремальних умовах.

Визначаючи підґрунтя для розроблення методики формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах та системи психолого-педагогічного впливу, ми спиралися на такі концепції, принципи та теорії:

- Концепції та технології оптимізації діяльності в екстремальних умовах М. Козяра, М. Кременя, О. Самонова, які вважаються ефективними для формування професійно важливих якостей та компетентностей майбутніх рятувальників, пов'язаних із освоєнням знань, вмінь та навичок діяльності в умовах ризику [153; 172; 279].

- Педагогічної технології С. Сисоевої, що визначають кінцевий результат дослідження, розробляючи й деталізуючи інструментальні аспекти його досягнення, при врахуванні основних критеріїв (концептуальності, системності, керованості, ефективності та відтворюваності) [287, с. 661].

- Концепція А. Бандури, в якій самоефективність є вірою у власні можливості виконати діяльність, спрямовану на досягнення цільового результату. Рівень самоефективності впливає на те, наскільки фахово відчуває себе індивід, виконуючи діяльність в тих чи інших умовах. Рятувальники, які осмислюють самоефективність, більше викладаються в екстремальних ситуаціях, аніж ті хто має сумніви у власних потенціях. Особи, котрі вважають себе нездатними досягати успіху, зосереджуються на тому, що кінцевий результат буде негативний та більше схиляються до безуспішного сценарію. Сумніви можливості досягти бажаного результату послаблюють мотивацію та заважають виводити дійову поведінку успіху [319, с. 390].

- Принципи й ідеї коучингу як модерного підходу психології та педагогіки, спрямованого на постійну та цілеспрямовану реалізацію потенціалу рятувальників. Так, Є. Грант демонструє перспективи використання коучингу як продуктивного засобу для оптимізації самоактуалізації особистості [56]. Зазначені ідеї застосовуються для розвитку відповідальності та організованості, оскільки кожен рятувальник повинен вміти «вести підлеглих за собою».

- Теорія поетапного формування розумових дій у навчанні Д. Колба [351, с. 18-21], заснована на впровадженні активних форм навчання таких, як: засвоєння матеріалу через проблематизацію змісту, самоорганізація професійного розвитку майбутнього рятувальника, реалізація ауто-дидактичної діяльності враховуючи професійний, соціальний та особистий досвід фахівців.

- Теорія мотивації досягнення в різноманітних видах професійної діяльності Т. Бережинської, Ю. Бойко, М. Дьяченко, Л. Маладики, С. Трапідина [21; 28; 79; 200; 307]. Прагнення успіху, властиве кожній людині, є її психологічною характеристикою й складається з таких компонентів: самостійне визначення суб'єктом мети і прагнення її реалізації, готовність за всіма рішеннями вбачати реальний прогресивний результат, упевненість в екстремальних ситуаціях ризику, надання прерогативи завданням середньої або трохи вищої за середню складності, схильність до помірному ризику з опорою на власні знання та вміння, а не на випадок.

- Загальнонаукові підходи, методики та технологічні основи проведення соціально-психологічного тренінгу (В. Козієв, О. Маліновський, Т. Яценко та ін.) [151; 201; 340] як найкращого формату створення психолого-педагогічних умов формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Ми спиралися, зокрема, на базову модель системного підходу до тренінгу Р. Бакалі та Дж. Кейпла, яка передбачає такі стадії: дослідження об'єкта тренінгу, розроблення програми тренінгу, проведення тренінгу, оцінювання ефективності тренінгу [9, с. 37]. Як показує досвід діяльності фахівців ДСНС України, соціально-психологічні тренінги є початковою базою, на якій психологи мають можливість

матеріалізувати принципи андрагогічного (сукупність теоретичних, практичних проблем освіти, навчання та виховання) навчання майбутніх рятувальників.

- Антропотехнічні прийоми акмеологічного тренінгу О. Ситникова, системні принципи [288] та нагромаджений у психології досвід (О. Деркач, В. Зазикін, Ю. Ємельянов та інші) використання діяльнісних методів впливу на розвиток людини [69; 82], спрямовані на вдосконалення фахових вмінь рятувальників та окремих складових, а саме: впевненість, цілеспрямованість, комунікативність, розкриття синергійного ресурсу, реалізація потреб саморозвитку, моделювання прогресуючих стратегій конструктивного самоствердження тощо.

На цій основі визначені провідні ідеї авторської методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах: професійна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах формується шляхом навчання, тренування, набуття досвіду; на її формування суттєво впливає життєва позиція: уявлення людини про себе, спосіб бачення світу й свого місця в ньому; вміння оцінювати власні можливості в екстремальних ситуаціях сприяє впевненості особистості; усвідомлення відповідальності за професійну діяльність незалежно від займаної посади; досвід надзвичайних ситуацій знаходить відображення в тілесних реакціях, тілесних паттернах (диханні, рухах, жестах, виразі обличчя, інтонації голосу тощо); уміння зберігати психологічну рівновагу та адаптуватись до різноманітних і мінливих умов життя; необхідно навчитись свідомо використовувати внутрішні ресурси; виходу особистості із стресогенних станів сприяє активізація правої півкулі [135].

При цьому необхідно врахувати, що в цілому завдання методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах полягають у досягненні таких результатів:

- формування мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інтелектуального, нормативно-операційного та особистісно-комунікативного компонентів професійної готовності майбутніх рятувальників;

- отримання знань, формування уявлення про професійну готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах та ознайомлення із перспективами її розвитку;
- відпрацювання навичок використання психологічної моделі для розуміння й підтримки процесів розвитку професійної готовності;
- вдосконалення професійно важливих якостей, що сприяють формуванню в майбутніх рятувальників професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

При проектуванні методики формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах брались до уваги особливості вікового розвитку на етапі старшого юнацького віку та початку дорослості (оскільки вік курсантів, котрі навчаються у навчальних закладах системи ДСНС України сягає 17-23 років), згідно періодизації психологів Л. Виготського та І. Кона [41; 160].

Спочатку зробимо акцент на змісті методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, яку необхідно розглядати як систему визначених дій, спрямованих на підвищення у фахівців цивільного захисту знань, якостей, умінь та позитивних настанов (впевненості, відповідальності, цілеспрямованості, здатності до рефлексії тощо) та, водночас, усунення певних негативних проявів (зокрема, недовіри, бар'єрів у спілкуванні, негативних психологічних станів та ін.).

Основним завданням нашої методики є формування мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інтелектуального, нормативно-операційного й особистісно-комунікативного компонентів професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Відповідно до психологічних якостей та компетентностей, які є визначальними та обґрунтовані у підрозділах 1.1, 1.3, 2.1 запропонована тематика тренінгових занять методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Опрацьовуючи систему заходів щодо виконання поставлених завдань формувального експерименту, ми брали до уваги те, що в освітньому процесі

закладів освіти ДСНС України є багато можливостей, які можна використовувати для досягнення наших методичних цілей. Завдання полягало в наповненні професійно-теоретичної підготовки майбутніх рятувальників психолого-педагогічним змістом та при потребі – в перенесенні акцентів на вже існуючі форми і методи навчання з метою активізації процесів самопізнання та саморозвитку особистості.

Мета методики полягає у формуванні професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, досягненні осмисленої гнучкості в управлінні власними психологічними станами, що дозволяє усвідомлено працювати в умовах невизначеності й ризику. Вона передбачає чотири етапи формування професійної готовності [135] (Табл. 3.1.):

Таблиця 3.1.

Етапи формування професійної готовності

№	Назва етапу	Обґрунтування етапу
1	<i>Усвідомлення.</i>	Формування готовності до пізнання світу, його закономірностей, самопізнання та підвищення професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах та полягає в усвідомленні життєвих цінностей, пріоритетів, тобто, головного і другорядного; відповідальності за власну діяльність; власної базової життєвої позиції, життєвих переконань, внутрішніх настанов – як ресурсів формування професійної готовності; екзистенціальної цінності життя «тут і тепер».
2	<i>Пізнання.</i>	Надання й засвоєння інформації про внутрішній світ особистості рятувальника; особливості його діяльності в екстремальних умовах; якості та компетенції майбутнього фахівця, необхідні для ефективної роботи; професійну готовність.
3	<i>Інтеріоризації.</i>	Виконання вправ в умовах тренінгового середовища, спрямованих на набуття професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах та розвиток професійно-необхідних індивідуально-психологічних якостей; усвідомлення життєвих і професійних цінностей, зміна обмежуючих стереотипів.
4	<i>Активності.</i>	Реалізація набутих компетенцій, умінь для запровадження змін у професійній діяльності. Творче застосування набутого досвіду в усталених ситуаціях і ситуаціях невизначеності (екстремальних умовах).

З огляду на це, першим є етап усвідомлення, який формує мотиваційно-ціннісний компонент професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах й забезпечується першим заняттям «Професійна готовність як активнодіючий стан» розробленої методики. На цьому етапі в майбутніх рятувальників формується чітке уявлення про їхню професійну готовність, розвивається мотивація до вдосконалення професійних знань, вмінь та особистісних якостей фахівців цивільного захисту. Основним педагогічним завданням етапу є осмислення життєвих цінностей і пріоритетів і залучення їх до спостереження за власною професійною готовністю у процесі фахової підготовки. На етапі усвідомлення відбувається формування образу фахівця цивільного захисту професійно готового до діяльності в екстремальних умовах, а спостереження й самооцінювання якостей професійної готовності допомагає визначити напрями власного саморозвитку.

Другим етапом методики формування професійної готовності є етап пізнання, на якому формується особистісно-комунікативний компонент. Його мета – надання та засвоєння інформації про внутрішній світ особистості рятувальника, особливості його діяльності в екстремальних умовах, якості та компетентності майбутнього фахівця, розвиток потреби до самовдосконалення, тобто накопичення досвіду взаємодії, відповідальності, цілеспрямованості, комунікативності, впевненості. Цей етап забезпечується з другого по п'яте заняттями методики, а саме: «Впевненість як крок до успіху», «Комунікація як шлях пізнання оточуючих та самого себе», «Відповідальність як запорука допомоги», «Успіх – бажання до досконалості». Урахування професійних навичок та особистісних якостей рятувальників, набутих під час цих занять, підвищує їхній інтерес до професійної діяльності, й водночас дозволяє набути практичних навичок, які є необхідними для діяльності в екстремальних умовах, тобто роботи, що протікає в умовах постійного соціального контролю.

Третій етап методики формування професійної готовності передбачає вдосконалення когнітивно-інтелектуального компоненту. Цей етап ми назвали

етапом інтеріоризації, оскільки він забезпечує формування розумових дій і внутрішнього плану свідомості, оперування образами минулого й створення образів майбутнього, набуття знань, вмінь та навичок саморегуляції, самоконтролю й аутогенного тренування. На етапі інтеріоризації, майбутні рятувальники опановують методи зняття нервового навапругення й психологічного розвантаження, шляхом повторення спеціальних оптимістично-мобілізуючих формул. Під час навчання для фахівців цивільного захисту створюються штучні умови ризику, які сприяють розвитку професійної готовності. Після перебування в навчально-екстремальних ситуаціях, рятувальники мають змогу оцінити вплив негативних чинників на особистість та апробувати методики аутотренінгу. Цей етап забезпечується шостим «Психофізіологічна саморегуляція» та сьомим «Антистресове відновлення» заняттями.

Завершальним етапом методики формування професійної готовності є етап активності. Цей етап охопив восьме «Моя майбутня професійна діяльність» та дев'яте «Підсумки спільної діяльності» заняття, під час яких формується нормативно-операційний компонент професійної готовності майбутніх рятувальників. Етап активності має на меті застосування набутого досвіду в усталених ситуаціях і ситуаціях невизначеності та вирізняється особливою складністю, оскільки фахівці цивільного захисту виконують реальні професійні функції, де вони вчаться аналізувати й коригувати власну поведінку в екстремальних умовах, знаходити та виправляти допущені помилки, оцінювати власний потенціал, що сприяє прагненню до професійного самовдосконалення.

Професійна підготовка на основі навчальних планів ВНЗ, реалізація етапів та впровадження тренінгових занять методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах підвищить рівень готовності випускників навчальних закладів ДСНС України до безпомилкового виконання професійних завдань в умовах ризику,

результатом якого є набуття фахівцями цивільного захисту особистісно-професійних якостей, знань, вмінь та навичок діяльності в надзвичайних ситуаціях.

Зазначимо, що для ефективності формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах за допомогою розробленої методики необхідна, в першу чергу, фахова й точна діагностика, яку ми проводили на основі авторської «Анкети професійної готовності», яка визначила рівень професійної готовності рятувальників (див. додаток Е). Для перевірки й уточнення отриманих результатів використовувались такі методи: бесіда з керівництвом, батьками, однокурсниками, спостереження за поведінкою, аналіз їхньої службової діяльності. Досвід такого роду показує високу інформативну значущість сукупності методів для подальшої тренінгової роботи. Отримана інформація за допомогою таких методів виражено фіксує напрямки пошуку проблематики кожного пожежника. Результати анкетування детально висвітлені в підрозділі 3.3.

Впровадження в навчальний процес підготовки майбутніх рятувальників системи ДСНС України методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, використання тренінгових технологій сприяє розвитку в курсантів професійно важливих якостей, розумінню власних психологічних особливостей, а головне, стимулює підвищення мотивації до незалежного особистісного зростання. Невід'ємним елементом формування професійної готовності майбутніх рятувальників є робота над самим собою, спрямована на саморозвиток, самопізнання та активізацію індивідуального потенціалу.

Таким чином, під час проведення формувального експерименту, розроблено та апробовано авторську методику формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Власні знання та вміння можна набути лише завдяки активності самих суб'єктів. Ретельне та правильне формування рефлексії як невід'ємної

властивості особистості, що розвивається, слугує передумовою самовдосконалення та, головне, є прогресивним чинником регуляції свідомості, що розвивається залежно від ситуації. Апробовуючи методику ми намагалися заохочувати майбутніх рятувальників до вияву бажання вирішувати ті чи інші завдання самостійно. Серед методів навчання особлива увага приділялась інтерактивним: пізнавальним (міні-лекції, дискусії, мозковий штурм, гронування), тренувальним (ділові ігри, творча праця, фасилітація, модерація), контролювальним (тестування, оцінювання, мотивувальний контроль, самодіагностика). Запропоновані у соціально-психологічному тренінгу вправи були спрямовані на розвиток усіх компонентів професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах [135].

Організація перевірки методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах включає вибір аудиторії, де учасники формувального експерименту змогли б активно взаємодіяти між собою (працювати в парах, групах, в колі, хаотично пересуватись аудиторією тощо); підготовку технічних засобів (відеоапаратура, фотоапарат, магнітофон, комп'ютер, фліп-чарт та ін.); виготовлення іменних бейджиків, на яких учасники зазначають своє ім'я, в такій формі, в якій вони хотіли б щоб до них зверталися протягом усього курсу методики; необхідних предметів для проведення конкретного тренінгу (мотузка, пожежний рукав, олівці, фарби, папір і т.п.) та розмноження роздаткових матеріалів для кожного учасника.

У процесі цільового психолого-педагогічного тренінгу ведучий акумулює та залучає майбутніх рятувальників до діяльності, в процесі якої майбутні фахівці, беручи до уваги позитивний досвід та власні можливості, ніби несподівано набувають раніше не досяжних якостей і компетентностей, опановують раніше не властиві їм види діяльності в екстремальних умовах.

Показником продуктивної динаміки методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах є

підвищення ствердливих установок у раніше недоступних сферах. Вона спрямована на досягнення реального успіху фахівцями та набуття професійно важливих якостей, що є особистісно й соціально значущими для фахівців цивільного захисту.

Основа методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах базується на теорії навчання Д. Колба [351, с. 18-21]. Вона складається із чотирьох взаємопов'язаних та послідовних етапів: набуття досвіду, рефлексивне спостереження (учасники аналізують те, що з ними сталося), ініціативне експериментування (використання та апробація нових способів та методів вирішення завдань) та абстрактна концептуалізація (впровадження, використання набутих знань та досвіду у власну життєдіяльність). Також трапляються випадки, коли стадія активного експериментування настає після закінчення тренінгу, а не в процесі його проведення.

Усі заняття методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах мають чітку структуру та складаються з трьох основоположних частин: вступної, основної та завершальної.

Вступна частина полягає у створенні сприятливої атмосфери, налагодженні міжособистісної взаємодії, залученні учасників до групової роботи та формуванні відчуття захищеності кожного всередині даної групи.

Основна частина є найважливішою у занятті, оскільки має на меті дослідження проблеми професійного становлення та пошук шляхів її вирішення, отримання знань про якості і компетентності рятувальників ДСНС України, створення умов, у яких учасники програми повинні обдумати власні знання та вміння, проаналізувавши їх, пошук і засвоєння засобів досягнення поставлених завдань.

Завершальна частина є узагальненням набутих знань та досвіду, і головне, є можливістю творчого використання отриманих вмінь у повсякденних життєвих ситуаціях. В цьому блоці важливе місце займає рефлексія та обговорення всіх

аспектів заняття (задоволеність роботою, готовність використати досвід у фаховій діяльності, вміння співпрацювати й співпереживати).

Важливим аспектом прогресивного й продуктивного проведення методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах є погодження та засвоєння учасниками правил групової роботи на початку першого заняття:

1. Цінування часу.
2. Спілкування за принципом «тут і тепер».
3. «Я»- висловлювання.
4. Активність, відповідальність кожного за результати роботи в групі.
5. Правило «СТОП!».
6. Повага до співрозмовника.
7. Неприпустимість безпосередніх оцінок людини.
8. Конфіденційність.

Зазначені правила – ефективний метод створення довірливої й доброзичливої атмосфери, співпраці, взаєморозуміння між учасниками, вони сприяють опануванню стратегіями взаємодії в тренінговій та фаховій діяльності рятувальників.

Психологічна теорія навчання показує, що інформація стає внутрішнім здобутком індивіда лише тоді, коли вона відпрацьована, випробувана на реальних об'єктах, у повноцінних ситуаціях навіть якщо вони навчальні [342].

Під час організації й проведення методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах використовувались активні та інтерактивні методи навчання, причому їх вибір залежав від мети й завдань заняття, психолого-педагогічних особливостей та вимог майбутніх рятувальників. Своєрідними рисами інтерактивних методів є такі: створення атмосфери співпраці, проблемність завдання, самостійність, цілеспрямованість, опора на досвід майбутніх фахівців цивільного захисту. Характерними рисами активних методів є такі: рятувальник стає суб'єктом

навчання, вступає в діалог із тренером, виконує творчі та проблемні завдання [235, с. 8-11]. Діяльність практичного психолога передбачає постійне пізнання рятувальника, ситуації, себе, соціального оточення, оскільки роль психолога суттєво змінюється від «транслятора знань» до організатора, тренера, наставника, консультанта, супервізора, збудника дій та активності майбутніх рятувальників [282, с. 86].

У таблиці 3.2. наведено завдання тренера та очікувані здобутки учасників програми [135], які пропонуються перед початком кожного заняття методики (див. додаток Ж), для зацікавлення учасників, щоб, прийшовши спецкурс, вони стали вмотивованими для набуття вказаних умінь та навичок:

Таблиця 3.2.

**Опис завдань тренера та очікуваних здобутків учасників методики
формування професійної готовності майбутніх рятувальників**

<i>№</i>	<i>Тема заняття</i>	<i>Завдання тренера</i>	<i>Очікувані здобутки учасників</i>
1	Професійна готовність як активно діючий стан	Ознайомити учасників з програмою тренінгу, погодити норми групової взаємодії, виявити очікування учасників, провести дотренінгову самооцінку готовності, проінформувати про професійну готовність рятувальника, змодельовати образ професійно-готового рятувальника до діяльності в екстремальних умовах.	Усвідомлення власної індивідуальності, створення образу рятувальника-професіонала, ідентифікація поняття «професійна готовність», самооцінка професійної готовності, опанування навичок практичного самопізнання.
2	Впевненість як крок до успіху	Пояснити дефініцію «впевненість» та причини її виникнення, навчити перетворювати страхи в позитив, проаналізувати поведінку в екстремальних умовах, змодельовати образ впевненого рятувальника, виокремити цілі, які є стрижнем особистісних перетворень та особистісного розвитку.	Усвідомлення власної індивідуальності, створення образу впевненого рятувальника, навчання переборенню страхів, формування навичок долаття стресових станів, вміння аналізувати власну поведінку в екстремальних умовах, надання переваг впевненій поведінці, усвідомлення власних цілей.
3	Комунікація як шлях пізнання оточуючих та самого себе	Створити умови для формування відчуття захисту, проаналізувати комунікативні здібності, навчити долати бар'єри в спілкуванні та виявляти увагу й зацікавленість колегами, оцінити проведене заняття.	Усвідомлення власної індивідуальності, подолання бар'єрів у спілкуванні, опанування уміннями відзначати позитивні якості особистості іншого, активізація дій до вдосконалення комунікації, зворотній зв'язок.

4	Відповідальність як запорука допомоги	Проінформувати майбутніх рятувальників про відповідальність, допомогти в пізнанні власної особистості, розкрити можливості до самопізнання та самореалізації, навчити використовувати внутрішній потенціал для прийняття відповідальних рішень, підвищити самооцінку, розвинути вміння долати життєві труднощі.	Усвідомлення власної індивідуальності, усвідомлення та використання внутрішнього потенціалу для прийняття відповідальних рішень, розвиток умінь прийняття на себе відповідальності за наслідки власної діяльності, вироблення адекватних життєвих цілей та усвідомлення можливостей їх реалізації.
5	Успіх – бажання до досконалості	Сформувати позитивні установки на життя, розвинути віру у власні можливості, підвищити рівень домагань та мотивацію до активної діяльності, навчити ставити цілі та досягати їх, навчити узагальнювати інформацію та використовувати набуті знання в професійній діяльності.	Усвідомлення власної індивідуальності, формування адекватної самооцінки, позитивних установок на життя, розвиток позитивного мислення, віри в себе, підвищення рівня домагань, розвиток вміння самоаналізу, розвиток вміння ставити цілі і досягати їх, аналіз шляхів досягнення успіху.
6	Психофізіологічна саморегуляція	Сформувати позитивні установки на життя, ознайомити з техніками дихання, м'язового розслаблення, медитації тощо та на їх основі зняти м'язові напруження, навчити використовувати набуті знання в професійній діяльності.	Ознайомлення та освоєння технік дихання, м'язового розслаблення, медитації тощо, формування адекватної самооцінки, позитивних установок на життя, розвиток позитивного мислення, віри в себе, підвищення самооцінки.
7	Антистресове відновлення	Сформувати позитивні установки на життя; ознайомити із техніками відновлення та на їх основі зняти напруження; навчити використовувати набуті знання в професійній діяльності.	Ознайомлення та освоєння технік відновлення, формування адекватної самооцінки, позитивних установок на життя, розвиток позитивного мислення, віри в себе, створення власного майбутнього, підвищення самооцінки.
8	Моя майбутня професійна діяльність	Ознайомити з професійною діяльністю рятувальників, сприяти злагодженій взаємодії, навчити працювати в умовах депревації, згуртувати навколо спільної мети, сприяти довірі та взаємопідтримці, навчити рятувати та саморятуватись, підготувати до дій в умовах надзвичайних ситуацій.	Відпрацювання навичок діяльності в умовах депревації, взаємоповаги та довіри до колег, усвідомлення власних страхів, оволодіння навичками рятування та саморятування, надання медичної та психологічної допомоги, первинної реабілітації потерпілих та постраждалих від травм.
9	Підсумки спільної діяльності	Підвести підсумки, закріпити отримані на попередніх заняттях знання та вміння, обмінятися враженнями від роботи в команді та від методики в цілому (що сподобалось, запам'яталось, вразило, допомогло, а що – ні).	Усвідомлення отриманого в ході тренінгу досвіду, закріплення отриманих на попередніх заняттях знань та умінь, обмін враженнями від роботи в команді та від тренінгу в цілому, вияв бажання продовжувати тренінгові навчання.

Для проведення комплексу занять методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах використовувались такі ресурси, матеріали, технічні засоби: бейджики, фліпчарт, папір формату А4, фломастери, ручки, клей, скоч, м'які іграшки, маленькі кольорові пластмасові кульки, мотузка, пожежний рукав, каски, горіхи, магнітофон, компакт-диски з музикою, заохочувальні призи, картки із завданнями, анкети для кожного учасника тренінгу тощо.

Під час тренінгових занять організовано комунікативний простір, в якому майбутні рятувальники мали можливість усвідомити власні переваги, показавши себе з кращого боку, презентувати себе та результати спільної роботи, взаємодіяти з колегами, працюючи в малих групах, аргументуючи та висловлюючи власні думки і бачення у безпечній формі. Окрім вищевказаного, майбутнім фахівцям запропоновано вправи, які сприяють формуванню таких ознак професійної готовності: відповідальність за власну діяльність, впевненість у ситуаціях невизначеності, саморегуляція в екстремальних ситуаціях та після їхньої ліквідації, налагодження контакту, надання й отримання зворотного зв'язку, опанування модерними технологіями діяльності в ситуаціях невизначеності.

Для досягнення поставленої мети у межах формувального експерименту, окрім різних форм і методів роботи, вагомим значення надавали активізації потенційних резервів, які закладено в лекційних курсах педагогічних дисциплін. Сама ж педагогіка, при штучно-створених умовах, як відомо, є активним засобом саморозвитку та самопізнання.

Методика формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах розрахована на дев'ять інтерактивних занять при режимі роботи один раз на тиждень (впродовж двох місяців), що в сумі складає дев'ятнадцять робочих годин.

Чисельність учасників, для проведення методики, в середньому повинна налічувати 15-18 осіб, що, з одного боку, є доволі великою для забезпечення

необхідних взаємодій, а з іншого – достатньо компактною для відчуття себе невіддільною частинкою групи й можливості для кожного виявити власну індивідуальність.

Результативність запропонованої методики визначають такі елементи: особистість тренера (психолога) – знання й практичний досвід групової та індивідуальної роботи, цілі та очікування учасників, змістове наповнення, засоби візуалізації; учасники – ступінь підготованості, бажання вчитись використовуючи здобуті знання та навички в професійній діяльності; методи навчання; середовище – умови проведення занять, результати групової діяльності [29, с. 48]. Самі ж заняття методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах можуть видозмінюватись залежно від особистості й рівня фахової підготованості тренера (психолога), складу учасників групи (ліцеїсти, курсанти, молодший та середній начальницький склад ДСНС України) та від кількості академічних годин.

Важливим етапом формування професійної готовності майбутніх рятувальників ДСНС України є також система навчальних практик, за допомогою яких курсанти практично перевіряють теоретичні знання та, водночас, переконуються у правильності обраного фаху й здатності працювати в структурних підрозділах ДСНС України.

Результатом практики майбутніх рятувальників є розвиток особистісної рефлексії, вміння аналізувати власну діяльність, сформувати зону особистісного розвитку, а не лише випробувати свою готовність до професійної діяльності в екстремальних умовах. Таким чином, навчальні практики є додатковим стимулом особистісного становлення майбутнього професіонала, здатного працювати в зоні надзвичайної ситуації.

В цілому, методика спрямована на створення в майбутніх рятувальників цілісних уявлень про обрану професійну діяльність, на формування й розвиток

якостей і компетентностей, потрібних для опанування майбутнього фаху й безпомилкової діяльності в екстремальних умовах.

Потрібно зауважити, що навіть успішно проведена методика, яка стала першим ефективним кроком формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, в окремих випадках, недостатньо сприяє набуттю якостей та компетентностей професійної готовності, оскільки, процес становлення фахівців ДСНС України повинен бути насиченим, довготривалим та комплексним. Під комплексністю мається на увазі використання різнопланових інноваційних занять спільно з практичними, та пошук індивідуальних підходів до професійного становлення майбутніх рятувальників.

Важливим методом формування професійної готовності є консультування, оскільки під час рефлексії (самопізнання) деякі учасники мають ще безліч запитань до тренера, хоча час заняття вичерпаний. Так, коли фахівець під час розмови із психологом висловлює власну проблему, тренеру легше її вирішити та надати певні рекомендації. Якщо рятувальник усвідомив причину проблем, то, швидше за все, він допоможе, на власному прикладі, тренеру у порозуміннях із іншими учасниками.

Як свідчить практика, фахівці ДСНС України незалежно від їхнього статусу та посади, вкрай рідко звертаються за консультацією до психолога. Причину власних невдач вони намагаються шукати у недоліках служби, техніки, середовища, при цьому не піддаючи сумніву власні вміння та особистісні якості.

3.3. Результати формувального експерименту

Завершальним етапом дисертаційного дослідження було проведення контрольної частини психолого-педагогічного експерименту, мета якого полягала у визначенні ефективності запропонованої методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Перш за все, було обрано експериментальну та контрольну групи й

визначено їх гомогенність за психодіагностичними показниками та загальною успішністю. Репрезентативна чисельність вибірки становила 151 особу в експериментальній групі та 147 – у контрольній.

Цієї мети було досягнуто порівнянням особистісних характеристик майбутніх фахівців ДСНС України в цілому та окремих показників на констатувальному та формувальному етапах експерименту. Діагностичне дослідження на формувальному етапі здійснювалось за допомогою такого ж набору методик психодіагностики, як і на констатувальному етапі дослідження.

Результати діагностики засвідчили, що всі описані види та засоби формувального впливу відповідають завданням активізації впевненості, комунікативності, цілеспрямованості, відповідальності та стресостійкості. Це видно з об'єктивно виявлених змін, а також зі статистико-математичної обробки та інтерпретації емпіричних даних, отриманих на констатувальному та формувальному експериментах.

Під час аналізу ефективності розробленої методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах виявлено позитивну динаміку формування професійної готовності майбутніх фахівців цивільного захисту як у контрольній, так і в експериментальній групах, проте в значно більшій мірі в останній.

Перед проведенням методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах проведено вивчення особливостей особистості курсантів до експериментального впливу. Так, для визначення рівня професійної готовності, виявлення психологічних проблем і, навпаки, зони психологічного комфорту майбутніх рятувальників розроблено «Анкету професійної готовності», яка складається з 40 запитань. На питання необхідно було відповідати однозначно «так», «ні» або «не знаю». Кожна відповідь «так» оцінювалась двома балами, відповідь «не знаю» – одним балом, відповідь «ні» – нулем.

Із анкетування контрольної та експериментальної груп майбутніх рятувальників отримано такі результати:

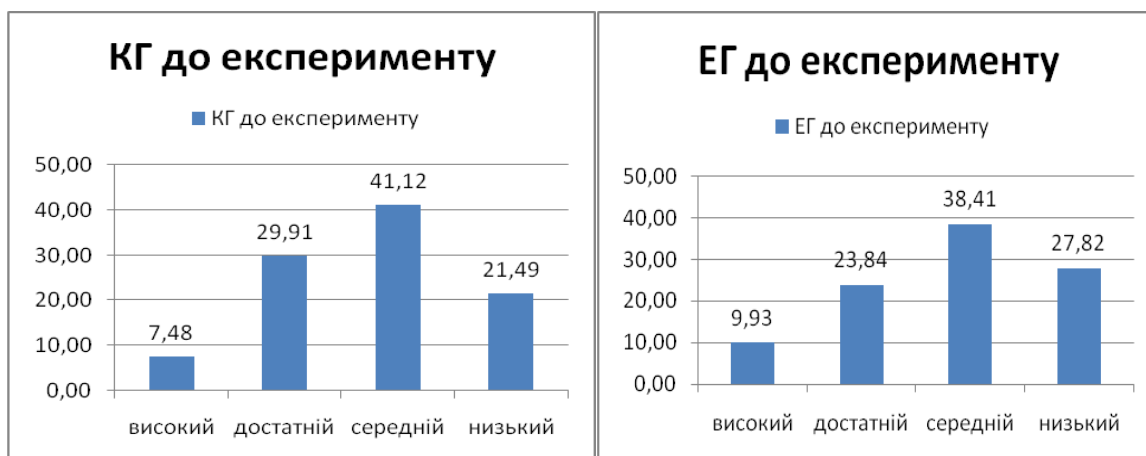

Рисунок 3.1 Порівняння контрольної та експериментальної груп перед початком тренінгу

Із рис. 3.1. бачимо, що статистично значущих відмінностей між групами не виявлено, отже, необхідно порівняти групи за такими показниками (див. підрозд. 1.3.), що відображено в табл. 1.1.

Оскільки не виявлено розбіжностей середніх значень, моди та медіани, це нашоє на думку, що дві вибірки є однорідними, тобто, до початку реалізації запропонованих психологічних умов контрольна та експериментальна групи мали однаковий вихідний стан, входили до однієї генеральної сукупності (див. додаток 3).

Перед початком першого заняття було з'ясовано очікування курсантів для того, щоб задовольнити їхні потреби впродовж проходження формувального експерименту. Вимоги були такі: хочу дізнатись, чи стану я професійним рятувальником, чи не помилився з вибором; бажаю стати відповідальнішим; прагну стати висококваліфікованим фахівцем; хочу дізнатись про сильні і слабкі сторони рятувальника; прагну побільше дізнатись про професійну готовність; бажаю навчитись долати стресові стани; хочу навчитись переборювати страхи; прагну подолати бар'єри у спілкуванні; бажаю опанувати вміння відзначати позитивні сторони оточуючих; хочу навчитись працювати в умовах депривації; прагну навчитись згуртовуватись навколо спільної мети та

довіряти колегам; хочу навчитись рятувати та саморятуватись; прагну підготуватись до дій в екстремальних умовах.

Ефективність методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах визначалася шляхом проведення до- та післятренінгової діагностики. Оцінка ефективності впровадження методики здійснювалась на основі методів психолого-педагогічного дослідження (див. підрозд. 3.1), математичного опрацювання емпіричного матеріалу [232]. Експериментальні психологічні дані аналізувались поетапно.

Загалом запропонована методика формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах складалася з дев'яти інтерактивних логічно побудованих занять. Розглянемо кожне заняття окремо.

Так, на першому занятті «Професійна готовність як активнодіючий стан», експериментальна група ознайомилась із поняттями та критеріями професійної готовності, сформоване нове ставлення як до діяльності в умовах ризику, так і до себе самого в цій діяльності та запрошено учасників до співпраці в дослідженні.

Завершивши друге заняття «Впевненість як крок до успіху», проведено методику РСК [195], результати якої подано на рис. 3.2:

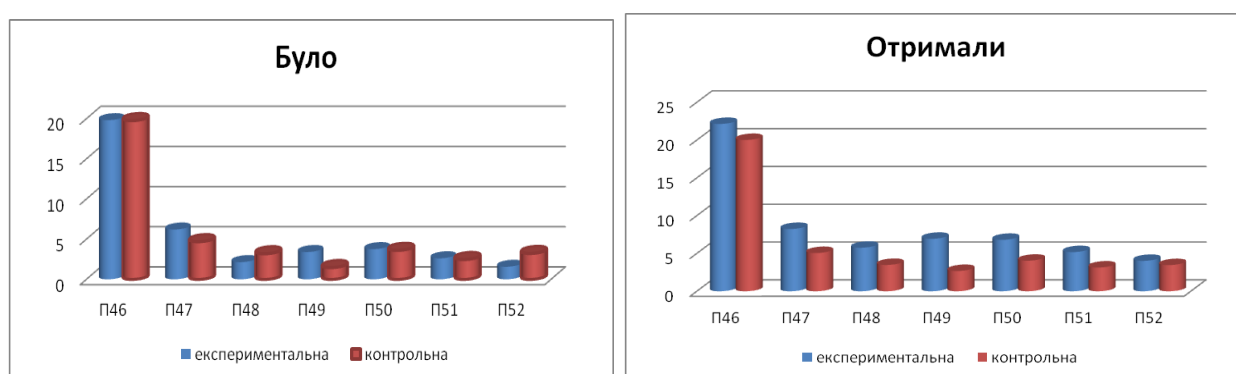

Рисунок 3.2 Порівняння змін рівня суб'єктивного контролю

Загальна інтернальність – П46, Інтернальність у сфері досягнень – П47, Інтернальність у сфері невдач – П48, Інтернальність у сфері сімейних стосунків – П49, Інтернальність у сфері виробничих стосунків – П50, Інтернальність у сфері міжособистісних стосунків – П51, Інтернальність по відношенню до здоров'я та захворювань – П52

За допомогою Методики РСК оцінено рівень суб'єктивного контролю до та після проведення заняття. Як бачимо, на рисунку 3.2 до заняття вони були практично однаковими в обох групах курсантів, а після нього в експериментальній групі підвищились, що свідчить про поєднання у них відчуття впевненості та готовності до активності. Впродовж заняття курсанти ознайомилися з поняттям впевненості та причинами її виникнення. Майбутні рятувальники навчилися аналізувати власну поведінку в екстремальних умовах, долати стресові стани та надавати перевагу впевненій поведінці.

Після третього заняття «Комунікація як шлях пізнання оточуючих та самого себе» проведено визначення рівня вольової організації [64] й отримано такі результати:

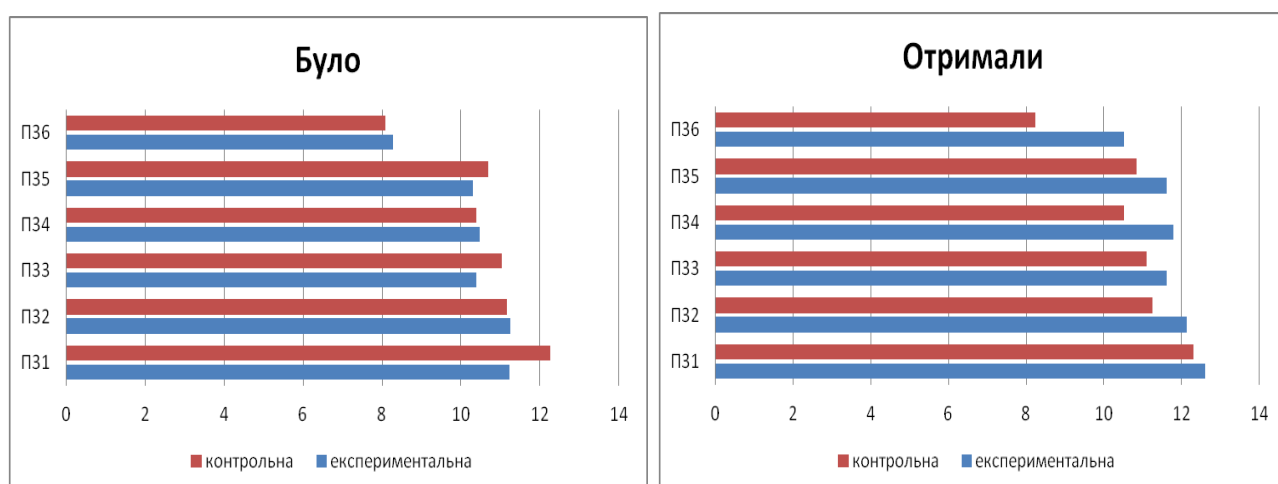

Рисунок 3.3 Порівняння рівня вольової організації особистості

Ціннісно-сміслова організація особистості – ПЗ1, Організація діяльності – ПЗ2, Рішучість – ПЗ3, Наполегливість – ПЗ4, Самовладання – ПЗ5, Самостійність – ПЗ6

Цікавими виявились результати порівняння рівня вольової організації особистості рис. 3.3. До проведення заняття виявлено переважаючі показники наполегливості, ціннісно-сміслової організації особистості та рішучості у курсантів контрольної групи. Проте, здійснивши тестування після третього заняття, отримано вищі показники самостійності, самовладання, наполегливості та рішучості в експериментальній групі курсантів. Це заняття навчило майбутніх рятувальників створювати умови захисту, долати бар'єри в

спілкуванні, відзначати позитивні сторони особистості іншого, виявляти увагу і зацікавленість колективом,

Після закінчення четвертого заняття «Відповідальність як запорука допомоги» проведено Копінг-тест Р. Лазаруса [173] й отримано такі середні показники:

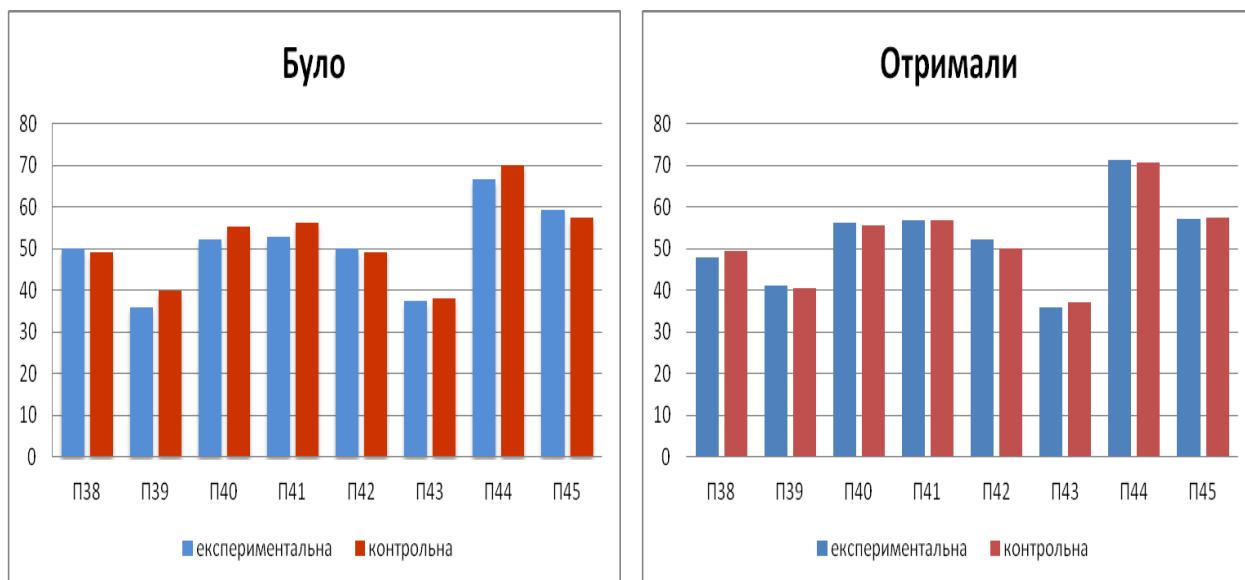

Рисунок 3.4 Порівняння копінг-стратегій Р. Лазаруса

Конфронтаційний копінг – П38, Дистанціювання – П39, Самоконтроль – П40, Пошук соціальної підтримки – П41, Відповідальність – П42, Втеча– уникнення – П43, Планування вирішення проблеми – П44, Позитивна переоцінка – П45

Рис. 3.4 порівняння копінг-стратегій Р. Лазаруса демонструє вищі показники усіх шкал у контрольній групі курсантів, за винятком позитивної переоцінки, але бачимо, що експериментальна група, після заняття зрівнялася у середніх показниках шкал та випередила за шкалами відповідальність (П43) та планування вирішення проблем (П44). На цьому занятті майбутні рятувальники ознайомилися із поняттям відповідальності, навчилися використовувати внутрішній потенціал для прийняття відповідальних рішень, розвинули вміння долати життєві труднощі та усвідомили відповідальність за наслідки власної діяльності.

П'яте заняття «Успіх – бажання до досконалості», закінчено опитувальником А. Реана [212] для визначення мотивації успіху та страху перед невдачами:

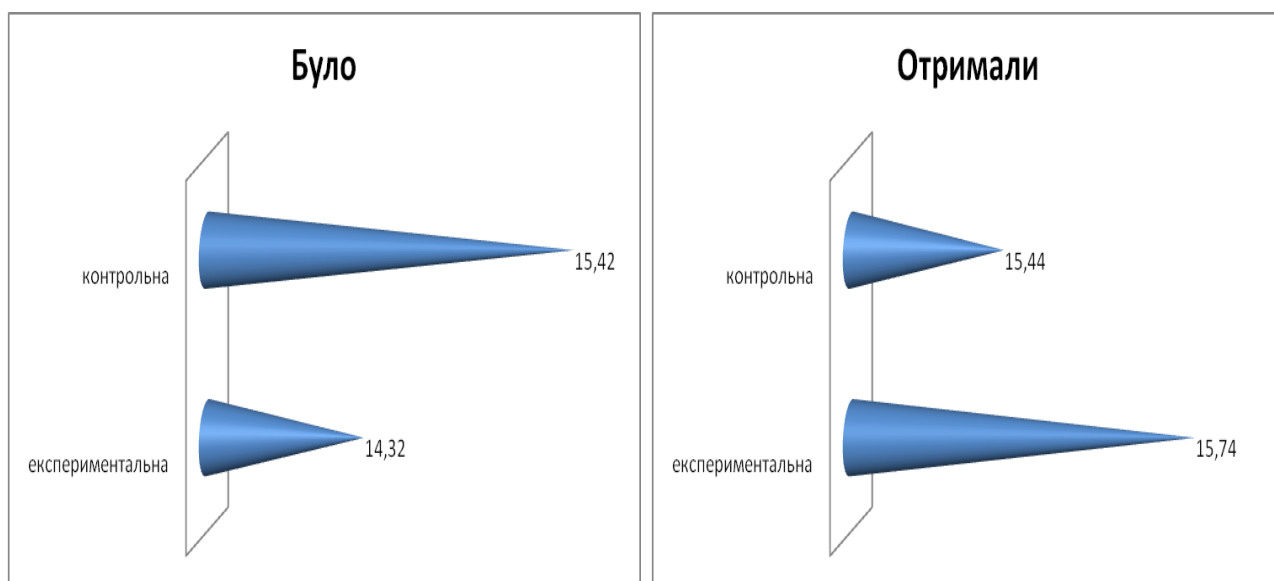

Рисунок 3.5 Порівняння успіху

За допомогою опитувальника А. Реана, визначено мотивацію до успіху. На рис. 3.5 видно, що мотивація нижча на 1,1 бал у експериментальної групи, ніж у контрольній. Проте провівши повторне тестування після п'ятого заняття, ми отримали вищий показник в експериментальній групі на 0,3 бала. Порівнюючи бали до та після заняття, бачимо, що мотивація успіху зросла у двох групах: в контрольній – на 0,02 бала, а в експериментальній – на 1,42. Це свідчить, про те що майбутні рятувальники експериментальної групи підвищили мотивацію до активної діяльності та рівень домагань, проаналізували шляхи досягнення успіху, навчилися ставити цілі та досягати їх, узагальнювати інформацію та використовувати набуті знання в професійній діяльності.

Шосте заняття «Психофізіологічна саморегуляція» так само, як і сьоме – «Антистресове відновлення», закінчилось приємними демонстраціями власних станів відновлення та припливу сил, що активізувало всіх до подальшої трудової діяльності. На цих заняттях майбутні рятувальники ознайомилися з техніками дихання, м'язового розслаблення, відновлення, аутогенного тренування, медитації та на їх основі зняли м'язові напруження. Вони опанували техніки, що допомагають повірити в себе та налаштуватись на позитивну діяльність в ситуаціях ризику.

Восьме заняття «Моя майбутня професійна діяльність» завершилося методикою стилю саморегуляції поведінки В. Моросанова [224], в результаті чого отримано такі результати:

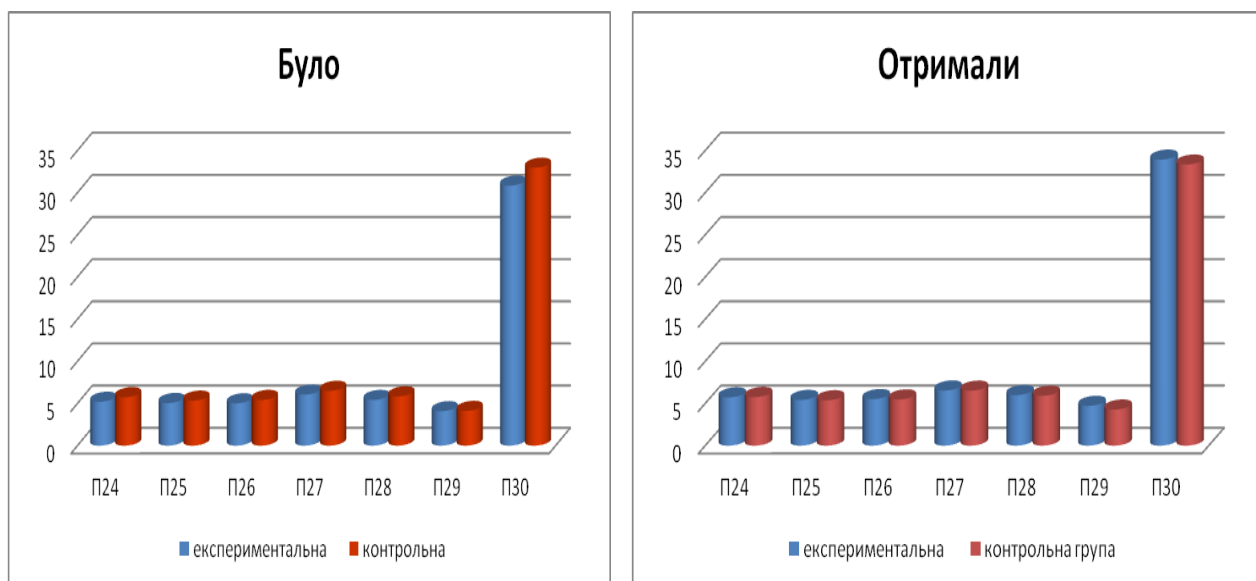

Рисунок 3.6 Порівняння стилю саморегуляції поведінки В. Моросанова (ССПМ)

Планування – П24, Моделювання – П25, Програмування – П26, Оцінка результатів – П27, Гнучкість – П28, Самостійність – П29, Загальний рівень – П30).

На рис. 3.6 порівняння стилю саморегуляції поведінки В. Моросанова бачимо, що показники методики майже не відрізняються до початку заняття й після його проведення. Але беручи до уваги загальний рівень стилю саморегуляції поведінки, яскраво видно, що до заняття він вищий у контрольній групі, ніж в експериментальній, проте після заняття перевага змінилася. На занятті «Моя майбутня професійна діяльність» майбутні рятувальники ознайомилися з професійною діяльністю, навчилися працювати в умовах депревації й згуртуватися навколо спільної мети.

На рефлексії останнього дев'ятого заняття «Підсумки спільної діяльності» проведено вихідну діагностику за допомогою «Анкети професійної готовності» і маємо такі результати:

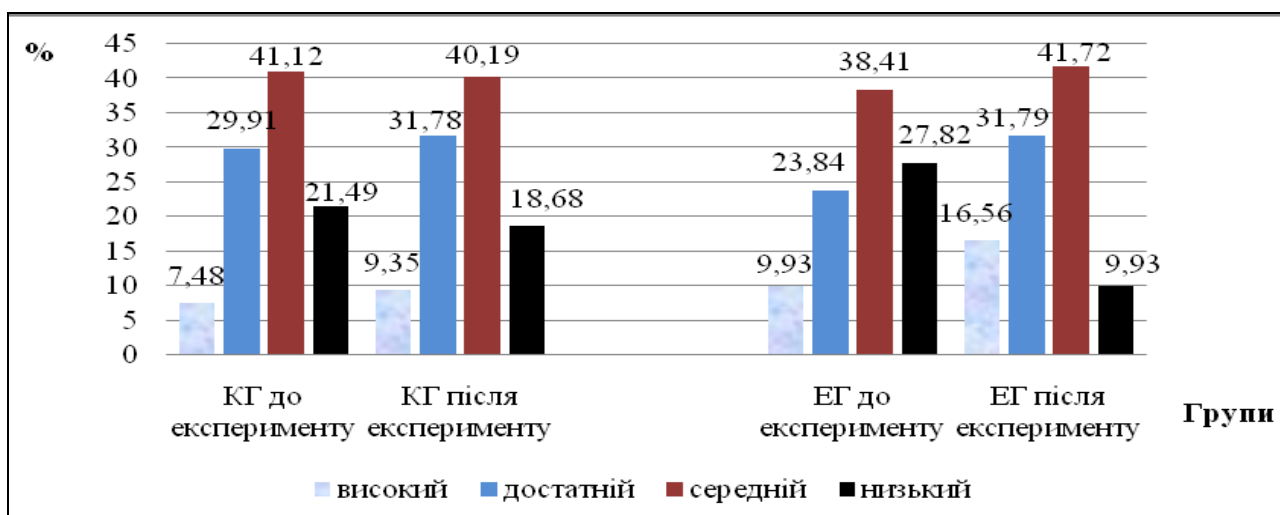

Рисунок 3.7 Динаміка формування професійної готовності майбутніх рятувальників у контрольній та експериментальній групах

Як видно з рис. 3.7, у курсантів експериментальної групи показники високого рівня сформованості професійної готовності зросли на 6,63%, достатнього – на 7,95%, середнього – на 3,31%, натомість показники низького рівня зменшилися на 17,89%. У контрольній групі показники високого та достатнього рівнів підвищилися лише на 1,87%, а зменшення показників середнього – на 0,93% і низького – на 2,81%. Статистична достовірність результатів перевірялась за допомогою критерію χ^2 , що дало змогу зафіксувати суттєві відмінності показників курсантів експериментальної і контрольної груп наприкінці експерименту з достатньою достовірністю (95%).

В експериментальній групі, де впроваджувалась авторська методика та забезпечувались необхідні психолого-педагогічні умови навчання, відбулися суттєві позитивні зміни показників усіх компонентів професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

На цьому занятті також, отримано зворотній зв'язок, під час якого учасники емоційно почали висловлюватись щодо пройденого тренінгу:

Василь: «Пройшовши всі дев'ять занять із тренером, я отримав не лише нові знання, а й навички, які зможу втілювати у життя...».

Володимир: «Щоразу, йдучи на заняття, я очікував чогось приємного і нового. Я краще зрозумів себе. Я, беззаперечно, взяв більше, ніж очікував на початковому етапі...».

Роман: «Я ніколи не забуду окремих моментів методики і завжди використовуватиму отриманий досвід для своєї майбутньої професійної діяльності в надзвичайних ситуаціях...».

Степан: «Я дуже радий, що взяв участь, як в експерименті, так і в заняттях запропонованої методики, оскільки навчився опанувати власні психоемоційні стани та розкрив у собі нові вміння...».

Тарас: «Ці дев'ять занять були просто класними. Ми навчилися розуміти одне одного, співпрацювати в команді...».

На останньому занятті курсанти також закріпили отриманий на попередніх заняттях досвід, обмінялись враженнями від роботи в команді та від методики в цілому. Тренер також підвів підсумки, висловив вдячність за розуміння та апробацію методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

У своїй сукупності, авторська методика формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах сприяє накопиченню досвіду, вмінь і навичок фахової діяльності, підвищує зацікавленість у теоретичному опрацюванні матеріалу, навчає аналізу в ситуаціях ризику, а також допомагає оперативно реагувати на прийняття управлінських рішень та прогнозувати можливі варіанти вирішення проблеми. Методика відтворює проблемні ситуації, що дозволяє здійснити аналіз діяльності майбутніх рятувальників в умовах, максимально наближених до життєвих, сприяє усвідомленню співвідношення ігрової та реальної діяльності, використовується як модель розв'язку можливих у майбутньому професійних ситуацій в екстремальних умовах. В цілому, методика є інтерактивним методом навчання та формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Результати формувального етапу психолого-педагогічного експерименту підтвердили, що упровадження методики в підготовку майбутніх рятувальників у ВНЗ ДСНС України сприяло формуванню їхнього ціннісного ставлення до професії, підвищенню мотивації щодо особистісного саморозвитку, формування професійної компетентності, розвитку професійно важливих якостей, які допомагають здійснювати аналіз в ситуаціях ризику, оперативно приймати управлінські рішення, варіанти розв'язання проблеми та прогнозувати можливі наслідки, що засвідчило дієвість запропонованої методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Отже, гіпотеза дослідження підтвердилася, мети досягнуто.

Висновки до третього розділу

Педагогічний експеримент проводився з метою перевірки ефективності розробленої методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. До його програми входили певні цілі, завдання, етапи, методи, методики та діагностичні завдання. Базою проведення експериментального дослідження були: Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Національний університет цивільного захисту України, Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України, Вище професійне училище Львівського державного університету безпеки життєдіяльності (м. Вінниця), Головне управління ДСНС України у Запорізькій області, Головне управління ДСНС України у Рівненській області та Управління ДСНС України у Чернівецькій області.

Центральною передумовою експериментальної перевірки ефективності методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах став порівняльний аналіз змін у контрольній та експериментальній групах за діагностичними показниками. Отримані

результати психодіагностики, анкетування та впровадження методики свідчать про позитивні зміни кількісних та якісних показників за всіма компонентами професійної готовності в експериментальній групі. Показники в контрольній групі курсантів не зазнали значних змін.

Якісний аналіз результатів тестувань й опитувань курсантів підтвердив, що особи, які взяли участь у всіх заняттях методики формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, набули впевненості, цілеспрямованості, відповідальності, навчилися працювати в команді, співпереживати, підвищився інтерес і мотивація до навчання й майбутньої професійної діяльності, розвинулись навички взаємодії та спілкування, вони зрозуміли необхідність саморегуляції. Після занять у майбутніх рятувальників змінилось на краще ставлення до навчання та свого колективу. Невід'ємним елементом формування професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах стала робота над самим собою, спрямована на саморозвиток, самопізнання та активізацію індивідуального потенціалу.

Упровадження та використання в навчальному процесі запропонованих тренінгових технологій сприяє розвитку професійно важливих якостей, розумінню власних психологічних особливостей, а головне – стимулює підвищення мотивації до незалежного особистісного зростання.

Порівняльний аналіз результатів формувального експерименту показав позитивну динаміку та стійкість досягнутих результатів у професійному самовизначенні майбутніх рятувальників. Це свідчить, що поєднання природних здібностей із психолого-педагогічною підготовкою частково сприяють розвитку якостей, що закладають підвалини для подальшого формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Узагальнивши результати науково-дослідної роботи, ми показали й довели ефективність методики формування професійної готовності майбутніх

рятувальників до діяльності в екстремальних умовах; вона дозволила курсантам підвищити якості та компетентності професійної готовності.

Отже, вихідна методологія правильна, мети дослідження досягнуто, завдання виконані, гіпотезу підтверджено.

Результати третього розділу висвітлено у наступних наукових працях автора [122; 133; 135; 136; 137; 141].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Зростання масштабів і складності стихійних, техногенних, антропогенних надзвичайних ситуацій вимагає від рятувальників не лише володіння професійними знаннями й уміннями, а й здатності мислити професійно, швидко опрацьовувати інформацію та приймати оптимальні рішення. Це потребує формування в курсантів ВНЗ ДСНС України професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах як інтегративної властивості особистості, що характеризує її свідоме ставлення до професії, ціннісні орієнтації, соціально та професійно важливі якості, сприяє її самореалізації в професії та є важливим чинником швидкої адаптації до виконання службових обов'язків у надзвичайних ситуаціях. Структура професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах охоплює чотири компоненти: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-інтелектуальний, нормативно-операційний, особистісно-комунікативний.

Відповідно до сутності категорії «екстремальні умови» і психолого-педагогічних засад поняття «професійна готовність», урахувавши зміст та особливості професійної освіти рятувальників основними методологічними підходами в дослідженні визначено системний, синергетичний, цілісний, аксіологічний, діяльнісний і компетентнісний. Оптимізація процесу професійної підготовки майбутніх рятувальників у ВНЗ ДСНС України спирається на положення психопедагогіки стосовно вдосконалення освітньої практики шляхом застосування теоретичних досягнень психологічної науки.

2. Побудована структурно-функціональна модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах урахує сучасні тенденції реформування ДСНС України, вимоги державного замовлення на підготовку висококваліфікованих рятувальників, мету їхньої професійної підготовки і містить три блоки: концептуально-стратегічний (методологічні підходи і принципи, компоненти професійної готовності), процесуально-технологічний (зміст, комплекс методів, форми організації та

засоби професійної підготовки) і контрольної-оцінної (критерії та рівні сформованості професійної готовності). У логіко-змістовому сенсі структурно-функціональна модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах є інструментом оптимізації професійної підготовки фахівців цивільного захисту з метою підвищення їхнього рівня фахової компетентності. Її реалізація сприяє конструктивній взаємодії викладачів і курсантів, налагодженню комфортної психологічної атмосфери і створенню сучасного освітнього середовища у ВНЗ ДСНС України.

3. Відповідно до методологічних підходів, з урахуванням загальнодидактичних принципів і принципів професійної освіти сформульовано принципи формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах (наукової обґрунтованості змісту екстремально-професійної підготовки; екстремальної спрямованості освітнього процесу; цілісного розвитку особистості щодо діяльності в екстремальних умовах; нормативності та стандартизації професійної підготовки; особистісної активності та самостійності курсантів). На їх основі обґрунтовані психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах:

- проектування та реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі ВНЗ ДСНС України;
- цілеспрямоване формування та розвиток професійно важливих якостей майбутніх рятувальників;
- залучення курсантів до активної самоосвіти і самовиховання;
- психологічний супровід процесу формування професійної готовності майбутніх рятувальників.

Втілення цих умов у професійну підготовку майбутніх рятувальників у ВНЗ ДСНС України забезпечує зростання мотивації курсантів до навчання, активізує саморозвиток і сприяє формуванню та вдосконаленню їхніх

компетентностей, що забезпечують належний рівень професійної готовності до діяльності в екстремальних умовах.

4. Методика формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах розроблена з урахуванням специфіки професійних завдань та особливостей їхньої підготовки у ВНЗ ДСНС України і відображає напрями модернізації змісту професійної освіти у галузі цивільного захисту. Її чотири етапи (усвідомлення, пізнання, інтеріоризації, активності) передбачають наступність і взаємозумовленість розвитку мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інтелектуального, нормативно-операційного й особистісно-комунікативного компонентів професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах. Вибір методів узгоджувався з психолого-педагогічними умовами її формування і здійснювався з орієнтацією на особистісний і професійний розвиток курсантів. У методиці домінують інтерактивні пізнавальні, тренувальні та контролювальні методи, що дають змогу цілеспрямовано розвивати визначені компоненти професійної готовності майбутніх рятувальників.

Перевірка рівня сформованості професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах засвідчила позитивну динаміку її формування в експериментальній групі, де впроваджувались запропоновані інновації. Рівень професійної готовності курсантів до діяльності в екстремальних умовах в експериментальній групі переважає рівень курсантів контрольної групи за всіма компонентами. Це підтвердило дієвість розробленої методики і доцільність обґрунтованих психолого-педагогічних умов.

5. Упроваджене в практику діяльності навчальних закладів і підрозділів ДСНС України вдосконалене науково-методичне забезпечення психологічного супроводу професійної підготовки майбутніх рятувальників містить методичні рекомендації для практичних психологів і педагогічних працівників ВНЗ ДСНС України «Корпоративна культура працівників ДСНС України», «Телефонне консультування як екстрена психологічна допомога» та посібник «Тренінг

психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах». Методичні рекомендації охоплюють вказівки щодо вдосконалення управління в органах і підрозділах системи ДСНС України, виховання у фахівців цивільного захисту свідомого та позитивного ставлення до діяльності в галузі безпеки людини, формування вмінь і навичок вирішення конфліктних ситуацій, саморегуляції та самоконтролю, конструктивного спілкування на всіх етапах службової діяльності, адекватного використання вербальних і невербальних засобів комунікації, долання комунікативних бар'єрів, ведення службового діалогу, розвитку здатності ефективно вирішувати професійні проблеми, налагоджувати гармонійні взаємовідносини в колективі. У посібнику «Тренінг психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах» викладено суть методики формування готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, подано рекомендації щодо її впровадження, обґрунтовано комплекс інтерактивних методів навчання. Апробація авторського науково-методичного забезпечення підтвердила позитивний вплив запропонованих інновацій на підвищення якості підготовки майбутніх рятувальників до професійної діяльності, зокрема в екстремальних умовах.

Проведене дослідження не вичерпує всіх теоретичних і практичних аспектів вирішення окресленої проблеми. До подальших напрямів наукового пошуку відносимо такі: дослідження науково-педагогічних засад створення та застосування електронних освітніх ресурсів, призначених для підготовки майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, вивчення особливостей розроблення й упровадження у професійну освіту засобів віртуального моделювання екстремальних ситуацій, оновлення навчально-методичного забезпечення підготовки фахівців у галузі безпеки людини у ВНЗ ДСНС України на засадах психопедагогіки з метою формування професійної готовності курсантів до різних напрямів діяльності в галузі безпеки людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альбуханова-Славская К. А. Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения / К. А. Альбуханова-Славская, А. В. Брушлинский. — М. : Наука, 1989. — 248 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды : т. 1. / Б. Г. Ананьев // Под ред. А. А. Бодалева, Б. Ф. Ломова. — М. : Педагогика, 1980. — 229 с.
3. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. — М. : Наука, 1977. — 379 с.
4. Андрейченко Г. В. Философия : учебник / Г. В. Андрейченко, В. Д. Грачева / Под общ. ред. Г. В. Андрейченко, В. Д. Грачева. — Ставрополь : Изд-во СГУ, 2001. — 245 с.
5. Андрієвська Н. Ф. Формування готовності майбутнього учителя музики до організації дозвілля учнів : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Н. Ф. Андрієвська. — К., 1994. — 180 с.
6. Андрущенко В. П. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко. — Харків : «Р.И.Ф.», 2005. — 672 с.
7. Анцыферова Л. И. Психологическое содержание феномена субъекта и границы субъектно-деятельностного подхода / Л. И. Анцыферова // Проблема субъекта в психологической науке. — М.: ИП РАН, 2000. — 203 с.
8. Бабаліч В. А. Формування особистості вчителя фізичної культури в умовах реформування системи освіти в Україні [Електронний ресурс] / В. А. Бабаліч. — Режим доступу : http://archive.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/snsv/2009_1/09baveou.pdf.
9. Бакали Р. Теория и практика тренинга / Р. Бакали, Дж. Кейпл. — СПб. : Питер, 2002. — 352 с.
10. Балашов М. Специфика подготовки психологов к профессиональной деятельности в различных социально-производственных средах / М. Балашов, М. Лукьянова // Психологическая наука и образование. — 1998. — № 2. — С. 64–67.

11. Балл Г. О. Феномен вибору в контексті соціальної поведінки / Г. О. Балл // Соціальна психологія. — 2005. — №1. — С. 3-13.
12. Барабанщиков А. В. Методологические основы советской военной педагогики / А. В. Барабанщиков, Э. Н. Коротков // Военная педагогика / под ред. А. В. Барабанщикова. — М. : ВПА, 1986. — С. 25-37.
13. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід): [монографія] / Вадим Іванович Барко. — К. : Ніка-Центр, 2003. — 448 с.
14. Батуков С. А. Формирование готовности молодых спасателей к профессиональной деятельности в чрезвычайных ситуациях : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теорія і методика професійної освіти» / С. А. Батуков. М., 2011. — 24 с.
15. Батышев С. Я. Блочно-модульное обучение : учебное пособие / С. Я. Батышев. — М., 1997. — 258 с.
16. Батышев С. Я. Научная организация учебно-воспитательного процесса / С. Я. Батышев. — 3-е изд. — М. : Высш. школа, 1980. — 456 с.
17. Бахмат Л. В. Готовність до професійної педагогічної діяльності як наукова проблема / Л. В. Бахмат // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. — 2014. — Вип. 34. — С. 56-60. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pfto_2014_34_9.pdf.
18. Бачевский В. И. Педагогические основы подготовки старших школьников к военной службе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Бачевский Владимир Иванович. — Н. Новгород, 1998. — 211 с.
19. Безкоровайна Л. В. Теоретичні аспекти підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту до професійної діяльності у вищих навчальних закладах / Л. В. Безкоровайна, А. В. Свасьєв // Вісник Запорізького національного університету. — Серія «Фізичне виховання та спорт». — 2009. — № 1. — С. 107–112.

20. Белоусов Н. А. Педагогические основы подготовки учащихся средних учебных заведений к службе в Советской армии : дис. ... д-ра пед. наук / Н. А. Белоусов. — Минск, 1990. — 407 с.

21. Бережинська Т. В. Готовність вчителя до оцінювання навчальних досягнень молодших школярів / Т. В. Бережинська // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. — 2002. — № 2. — С. 134–138.

22. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Бикова. — К., 2001. — 21 с.

23. Бикова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Бикова Олена Валентинівна. — К., 2001. — 204 с. — Бібліогр. : с. 170-185.

24. Битехтина Л. Д. Готовність до дій в екстремальних ситуаціях військових / Л. Д. Битехтина // Питання психології. — 2005. — №11. — С. 41-47.

25. Бібик Н. М. Компетентнісний підхід : рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібик // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи. — К.: К.І.С., 2004. — С. 47-53.

26. Блауберг Н. В. Становление и серьезность системного подхода / Н. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. — М. : Просвещение, 1983. — 270 с.

27. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности / В. А. Бодров. — М. : ПЭРСЭ, 2001. — 302 с.

28. Бойко Ю. Ю. Формування психологічної готовності майбутніх юристів до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Ю. Ю. Бойко. — К., 2008. — 29 с.

29. Бондарева Л. І. Методичні аспекти розробки та проведення навчального тренінгу студентів у вищій професійній школі / Л. І. Бондарева // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2005. — №6. С. 48-58.

30. Бондаревская Е. В. Гуманитарная методология науки о воспитании / Е. В. Бондаревская // Педагогика. - № 7. – 2012. – С. 3-13.
31. Будник С. М. Формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. М. Будник. — Хмельницький, 2006. — 20 с.
32. Бунеев Т. В. Развитие готовности в молодых офицерах-прикордонников до самостоятельного выполнения посадовых обязанностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / Т. В. Бунеев. — Хмельницький, 2002. — 18 с.
33. Борытко Н. М. Методология и методы психолого-педагогических исследований [текст] / Н. М. Борытко, А. В. Моложавенко, И. А. Соловцова ; под ред. Н. М. Борытко. – М. : Академия, 2008. – 319 с.
34. Васянович Г. Методологічні контексти педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку / Григорій Васянович // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2013. — №3. — С. 9-30.
35. Ващенко Г. Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів / Г. Г. Ващенко. — К. : Укр. вид., 1997. — 496 с.
36. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В'ячеслав Бусел. — К. : Ірпінь : Перун, 2001. — 1440 с.
37. Вербицкий А. А. Формирование познавательной и профессиональной мотивации / А. А. Вербицкий, Т. А. Платонова. – М., 1986. – 40 с.
38. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. — М. : Наука, 1991. — 271 с.
39. Вишнякова Н. Ф. Креативная психопедагогика как творческоенаправление в психологической науке и практике [Электронный

ресурс] / Н. Ф. Вишнякова. — Режим доступа : http://naukainform.kpi.ua/CriMiCo/Crimico/2006/088_090.pdf.

40. Выршиков А. Н. Военно-патриотическое воспитание школьников: теория и практика / А. Н. Выршиков — М. : Педагогика, 1990. — 148 с.

41. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. — М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. — 367 с.

42. Волкова В. В. Формування професійної спрямованості студентів – менеджерів на початковому етапі навчання (на матеріалі англійської мови) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Валерія Володимирівна Волкова. – Луганськ, 2000. – 205 с.

43. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ірина Володимирівна Гавриш. — Харків, 2006. — 572 с.

44. Геллерштейн С. Г. Психотехника / С. Г. Геллерштейн. – М. : Новая Москва, 1926. – 240 с.

45. Гершунский Б. С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика : учеб. пособ. / Борис Семенович Гершунский. — М. : Флинта : Наука, 2003. — 764 с.

46. Глушко О. О. Суть психологічної готовності до професійної діяльності [Електронний ресурс] / О. О. Глушко // Вісник психології та спеціальної педагогіки. — Режим доступу : <http://psych.kiev.ua/nma-referats/fla-refers/referat-147/lang-2/referatpart-4index.html>.

47. Головахина Е. И. Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головахина, Н. В. Панина. — К.: Политиздат Украины, 1989. — 189 с.

48. Гомонюк О. М. Теоретичні та методичні основи формування професійно-педагогічної культури майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Гомонюк Олена Михайлівна ; [ВДПУ ім. М. Коцюбинського]. – Вінниця, 2012. – 595 с.

49. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. — К. : АПН України, 1995. — 45 с.
50. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. — Київ-Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. — 278 с.
51. Гончаренко С. У. Принцип фундаменталізації освіти / С. У. Гончаренко // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти // Збірник наук.праць / Вип. 5(9). — Харків: НТУ «ХП», 2004. — С.72-81.
52. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устинович Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
53. Горелов І. Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / І. Ю. Горелов. — Х., 2008. — 19 с.
54. Горностай П. П. Формирование психологической готовности старшеклассников к педагогической деятельности : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / П. П. Горностай. — К., 1988. — 36 с.
55. Горностай П. П. Ценностные ориентации / П. П. Горностай // Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая та Т. М. Титаренко. К. : Рута, 2001. — С. 145-146.
56. Грант Э. Коучинг принятия решений / Э. Грант, Дж. Грин. СПб. : Питер, 2005. — 138 с.
57. Грачев А. А. Технология формирования готовности к профессиональной деятельности у сотрудников ГПС МЧС России : дисерт. ... канд. пед. наук : 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Алексей Анатольевич Грачев. — Алексеевка, 2011. — 178 с.

58. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики: введение в психологию активности / Л. П. Гримак. — М. : «Политиздат», 1989. — 319 с.

59. Гришко Ю. А. Формування цінності самореалізації майбутніх педагогів у процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Ю. А. Гришко . — Запоріжжя, 2009. — 20 с.

60. Гуревич К. М. Введение в психодиагностику / К. М. Гуревич, Е. М. Борисова // Педагогическое образование. — М., 1999. — С. 167-168.

61. Гуревич Р. Професійна спрямованість як принцип навчання у професійно-технічних навчальних закладах / Роман Гуревич, Алла Коломієць // Професійно спрямоване навчання і виховання особистості : зб. наук. праць / за ред. Г. П. Васяновича. — Львів : ЛДУБЖД, 2006. — С. 49-63.

62. Гуревич Р. С. Концептуальні засади інформатизації сучасної освіти / Р. С. Гуревич // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи : зб. наук. праць. — Львів : ЛДУБЖД, 2006. — Вип. 1. — С. 52-57.

63. Гуревич Р. С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-р пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Роман Семенович Гуревич. — К., 1999. — 33 с.

64. Гуткин М. С. Методика исследования волевой организации личности / М. С. Гуткин, Г. Ф. Михальченко, А. В. Прудило и др.; под ред. С. Н. Чистяковой, Т. И. Шалавиной // Твоя профессиональная карьера : учеб. для общеобразоват. учреждений. — М. : Просвещение, 2000. — 191 с.

65. Гуцан Т. Г. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів економіки до профільного навчання старшокласників [Електронний ресурс] / Т. Г. Гуцан. — Режим доступу : <http://intkonf.org/gutsan-tg-pedagogichni-umovi-formuvannya-gotovnosti-maybutnih-vchiteliv-ekonomiki-do-profilnogo-navchannya-starshoklasnikiv/>.

66. Даль В. И. Толковый словарь типowego великорусского языка / В. И. Даль — 8-е изд. — М. : Русский язык, 1981. — Т. 1. — А-З. — 699 с.
67. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и ... неопределенность / А. Н. Дахин // Педагогика. — 2003. — № 4. — С. 21-26.
68. Дерев'янюк С. П. Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія» / С. П. Дерев'янюк. — Київ, 2009. — 20 с.
69. Деркач А. А. Акмеология: учебное пособие / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. — СПб: Питер, 2003. — 256 с.
70. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посібник / І. М. Дичківська. — К. : Академвидав, 2004. — 352 с.
71. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ / Олександр Васильович Діденко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. — 2014. — № 3. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf3.
72. Діденко О. В. Сутність, зміст і структура готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до управління основними підрозділами охорони державного кордону / Л. О. Балагур, О. В. Діденко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. — 2014. — № 32. — С. 15–17.
73. Дмитриева О. Б. Формирование психологической готовности молодых специалистов к профессиональной деятельности: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Ольга Борисовна Дмитриева. — М., 1997. — 188 с.
74. Добронравова І. Філософія науки і синергетика освіти / І. Добронравова // Вища освіта України. — 2003. — № 2. — С. 7-13.
75. Дубинчук О. С. Диференціація змісту математичної освіти в училищах різних професійних напрямків / О. С. Дубинчук // Диференційоване

навчання у закладах профтехосвіти : наук. метод. зб. / відп. ред. Н. Ничкало. — К. : НДІ педагогіки України, 1992. — С. 29-39.

76. Дубровина И. В. Психологическая служба образования : научные основания, цели и средства / И. В. Дубровина // Психологическая наука и образование. — 1998. — №2. — С. 5-10.

77. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: автореф. дис. на соиск. науч. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / К. М. Дурай-Новакова. — М., 1983. — 32 с.

78. Дутка Г. Я. Фундаменталізація математичної підготовки майбутніх фахівців: методологічний та морально-етичний компоненти / Г. Я. Дутка // Наука. Релігія. Суспільство. — 2008. — №2. — С.239-244.

79. Дяченко Л. М. Психопедагогіка як предмет наукового інтересу / Л. М. Дяченко // Теорія і практика управління соціальними системами. — 2014. — № 2. — С. 34–44.

80. Дьяченко М. И. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Психологический аспект / М. И. Дьяченко, Л. Н. Кандыбович, В. А. Пономаренко. — Минск: «Университетское», 1985. — 205 с.

81. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. — М.: Изд-во БГУ, 1976. — 175 с.

82. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. — Л. : ЛГУ, 1985. — 166 с.

83. Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень]. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.

84. Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підручник / М. Б. Євтух, О. П. Сердюк. — 2-ге вид., стереотип. — К. : МАУП, 2003. — 232 с.

85. Энциклопедия профессионального образования / в 3-х т. // под.ред. С. Я. Батышева. — М.: АПО, 1999. — 488 с.

86. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогического исследования / В. И. Загвязинский, Р. Н. Атаханов. — М. : Академия, 2005. — 208 с.

87. Закон України «Про вищу освіту» м. Київ, 01 липня 2014 року № 1556VII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

88. Закон України «Про освіту» м. Київ, 23 травня 1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/ed20110502>.

89. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» м. Київ, 16 березня 2000 року № 1550-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.

90. Зеер Э. Компетентносный подход к модернизации профессионального образования / Э. Зеер, Э. Симанюк // Высшее образование в России. — 2005. — №4. — С. 23-30.

91. Зязюн І. А. Педагогічне наукове дослідження у контексті цілісного підходу / Іван Зязюн // Порівняльна професійна педагогіка. — 2011. — № 1. — С. 19-30.

92. Зязюн І. Психологічна педагогіка в царині педагогічної дії / І. Зязюн // Інноватика в сучасній освіті: виставка-презентація, 22–24 жовтня 2013 р. : офіційний каталог виставки / МОН України, НАПН України, Компанія «Виставковий світ». — Київ, 2013. — С. 20–21.

93. Зязюн І. А. Психопедагогіка московської психологічної школи / Іван Зязюн // Теорія і практика управління соціальними системами. — 2013. — № 2. — С. 33—41.

94. Зязюн І. А. Психо-педагогіка учительської дії / Іван Зязюн // Гірська школа Українських Карпат. — 2014. — № 11. — С. 7—10.

95. Зязюн І. А. Педагогічна психологія чи психологічна педагогіка?! / І. А. Зязюн // Естетика і етика педагогічної дії. — 2012. — № 3. — С. 20—37.

96. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / Іван Андрійович Зязюн. Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

97. Зязюн І. А. Філософія поступу і прогнозу освітньої системи / І. А. Зязюн // Педагогічна майстерність : проблеми, пошуки, перспективи : монографія. — К. : Глухів : РВВ ГАУП, 2005. — С. 10-18.

98. Ивахненко А. Г. Самоорганизация прогнозирующих моделей / А. Г. Ивахненко, И. А. Мюллер. – К. : Техника, 1985. – 222 с.

99. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2001. – 464 с.

100. Ипполитова Н. В. Система профессиональной подготовки студентов педагогического вуза : личностный аспект : [монография] / Н. В. Ипполитова, М. А. Колесников, Е. А. Соколова. — Шадринск : Исеть, 2006. — 236 с.

101. Иванова В. В. Формування готовності майбутнього вчителя математики до творчої професійної діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Иванова Вікторія Валентинівна. — Кривий Ріг, 2006. — 239 с.

102. Камаєва В. В. Філософсько-методологічні основи соціальної роботи [Електронний ресурс] / В. В. Камаєва. — Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_60/Kamajeva.pdf.

103. Кандыбович Л. А. Психологические проблемы формирования профессиональной готовности курсантов к службе в частях / Л. А. Кандыбович. — Минск: МВИЗРУ, 1980. — 167 с.

104. Капля А. М. Організаційно-педагогічні умови соціалізації курсантів у вищому навчальному закладі МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / А. М. Капля. — К., 2008. — 22 с.

105. Карамушка Л. М. Психологія управління закладами середньої освіти : [монографія] / Людмила Миколаївна Карамушка. — К. : Ніка-Центр, 2002. — 332 с.

106. Карпов А. В. Психология труда: учебник / А. В. Карпов // — 2-е изд.. — М. : Издательство Юрайт, 2011. — 154 с.

107. Качалов Д. В. Концепция формирования педагогической культуры у студентов вуза — будущих учителей в инновационной образовательной среде : [монографія] [Електронний ресурс] / Д. В. Качалов. — М. : Академия Естествознания, 2011. — 157 с. — Режим доступа : <http://www.rae.ru/monographs/125>.

108. Керницький О. М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Олександр Михайлович Керницький. — Хмельницький, 2005. — 19 с.

109. Керницький О. М. Теоретичний аналіз проблеми формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до військово-професійної діяльності / О. М. Керницький // Військова освіта : зб. наук. пр.. — 2003. — № 14. — С. 50-59.

110. Кинелев В. Г. Фундаментализация университетского образования / В. Г. Кинелев // Высшее образование России. 1994. — №4. — С. 6-13.

111. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие / Е. А. Климов. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. — 512 с.

112. Климов Е. А. Психология труда, как область знания, отрасль науки, учебная дисциплина и профессия / Е. А. Климов // Вопросы психологии. — 1983. — № 1. — С. 102– 108.

113. Клімов О. О. Психологія професійного самовизначення / О. О. Клімов. — М. : Академія, 2004. — 304 с.

114. Князева В. В. Формирование готовности студентов гражданских вузов к службе в армии: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / В. В. Князева. — Казань, 2003. — 161 с.

115. Князева Е. Н. Сложные системы и нелинейная динамика в природе и обществе / Е. Н. Князева // Вопросы философии. — 1998. — №4. — С.138-143.

116. Коберник О. Формування у студентів готовності до впровадження інноваційних педагогічних технологій / О. Коберник // Педагогіка і психологія професійної освіти. —2002. — № 4. — С. 104-109.

117. Ковалев Г. А. Механизмы и эффекты процессов активного социального обучения / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии межличностного познания и общения. — Красноград: Куб. гос. ун-т, 1983. — С. 127-135.

118. Коваль В. О. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх вчителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Коваль Валентина Олександрівна. — Умань, 2013. — 628 с.

119. Коваль І. С. Взаємозв'язок готовності до ризику із мотивацією обрання професійної діяльності молодих рятувальників / І. С. Коваль // Global Scientific Unity 2014 : the European Scientific and Practical Congress, Prague, the 26-27th of September 2014. — Copenhagen : Published by order of the Scientific Presidium of the Council of the International Scientific Association «Science & Genesis», 2014. — Vol. 4. — С. 83–88.

120. Коваль І. С. Діагностика спілкування в умовах соціального контролю / І. С. Коваль // Психологія особистісної та соціальної креативності : зб. тез міжвуз. наук. конф. ; 22.12.2011 р., Львів. — Львів : ЛДУ МВС, 2011. — С. 123–126.

121. Коваль І. С. Дослідження готовності до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль, А. А. Прокопчук // Особистість в екстремальних умовах : зб. тез V наук.-практ. конф. ; 20.04.2012 р., Львів, — Львів : ЛДУ БЖД, 2012. — С. 90–92.

122. Коваль І. С. Дослідження комунікативних якостей у курсантів ЛДУ БЖД / І. С. Коваль // Психологічні проблеми сучасності : зб. тез ІХ наук.-практ. конф. студ. та мол. вчених ; 29-31.03.2012 р., м. Львів. – Т. 1. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – С. 98–99.

123. Коваль І. С. Корпоративна культура працівників ДСНС України : метод. рекомендації / І. С. Коваль, О. А. Куций, Р. І. Сірко. – Львів : ЛДУ БЖД, 2013. – 43 с.

124. Коваль І. С. Особливості формування особистості для діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль, Р. Л. Ткачук // Особистість в екстремальних умовах: зб. тез ІV наук.-практ. конф. ; 29.04.2011 р., Львів. – Львів, 2011. – С. 79–81.

125. Коваль І. С. Професійно-психологічна підготовка майбутніх рятувальників / І. С. Коваль // Професійна підготовка майбутніх кваліфікованих робітників : матер. звітної наук.-практ. конф. ЛНПЦ ПТО НАПН України ; 25.02.2014 р., Львів. – Львів : СПОЛОМ, 2014. – С. 48–51.

126. Коваль І. С. Професійно-психологічна підготовка майбутніх рятувальників ДСНС України / І. С. Коваль // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – 2015. – Вип. 29. – С. 178–183.

127. Коваль І. С. Профессиональная подготовка спасателей / И. С. Коваль // Чрезвычайные ситуации : теория, практика, инновации : матер. междунар. науч.-практ. конф. ; 22-23.05.2014 г., Гомель. – Гомель : ГГТУ им. П. О. Сухого, 2014. – С. 328.

128. Коваль І. С. Психологічна готовність майбутніх рятувальників : особистісний компонент / І. С. Коваль // Knowledge is power, power is knowledge! : International Multidisciplinary Congress ; the 27th of July 2015, Vienna. – Prague : Publishing Center of The International Scientific Association «Science & Genesis», 2015. – P. 148–150.

129. Коваль І. С. Психолого-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // *Modern science – Moderní věda*. – 2017. – № 1. – С. 134–139.

130. Коваль І. С. Спілкування як фактор розвитку особистості / І. С. Коваль // *Культура як феномен людського духу : зб. тез допов. міжнар. курс.-студ. нак. конф. ; 15-16.11.2011 р., Львів. – Львів : ЛДУ БЖД, 2011. – С. 246–249.*

131. Коваль І. С. Структура психологічної готовності майбутніх рятувальників ДСНС України до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. – 2015. – № 43. – С. 239–243.

132. Коваль І. С. Сучасний стан готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // *Професійна освіта : проблеми і перспективи*. – 2016. – Вип. 10. – С. 11–16.

133. Коваль І. С. Телефонне консультування як екстрена психологічна допомога : метод. реком. / І. С. Коваль, О. В. Шибрук. – Львів : ЛДУ БЖД, 2014. – 29 с.

134. Коваль І. С. Теоретичні аспекти психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // *Педагогіка і психологія професійної освіти*. – 2014. – № 5. – С. 184–191.

135. Коваль І. С. Тренінг психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах : посібник / І. С. Коваль. – Львів : ЛДУ БЖД, 2016. – 160 с.

136. Коваль І. С. Тренінг формування психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // *Проблеми екстремальної та кризової психології*. – 2015. – № 18. – С. 97–104.

137. Коваль І. С. Умови формування психологічної готовності майбутніх рятувальників / І. С. Коваль // *Молодий вчений*. – 2016. – № 3 (30). – С. 592–595.

138. Коваль І. С. Упровадження програмних засобів у навчально-тренувальний процес циклічних видів спорту / І. С. Коваль, А. М. Ковальчук,

А. М. Петренко // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – 2016. – № 13. – С. 191–195.

139. Коваль І. С. Формування особистості майбутнього фахівця в умовах навчального процесу / І. С. Коваль, О. Б. Бурак // Особистість в екстремальних умовах : зб. тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю ; 7-8.11.2013 р., Львів. – Львів : ЛДУ БЖД, 2013. – С. 211–213.

140. Коваль І. С. Як не «згоріти» на роботі / І. С. Коваль, Д.-М. П. Шевелєв // Безпека життя на Вінниччині. – 2014. – № 1. – С. 22–24.

141. Коваль І. С. Вплив особистісних якостей на результати тестувань з фізичного виховання перемінного складу ЛДУ БЖД / І. С. Коваль, А. М. Ковальчук, А. М. Петренко, Ю. С. Баран // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – 2015. – № 11. – С. 30–34.

142. Коваль І. С. Комунікація як складова психологічної готовності майбутніх рятувальників / І. С. Коваль // Сучасні технології у суспільно-гуманітарній підготовці кваліфікованих робітників у ПТНЗ : матер. обл. наук.-практ. конф. ; 11.06.2015 р., Львів. – Львів : СВПУ, 2015. – С. 26–28.

143. Коваль І. С. Психологічна готовність майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // XIII Міжнар. виставковий форум «Технології захисту / ПожТех – 2014» : матер. 16 Всеукр. наук.-практ. конф. рятувальників ; 23-24.09.2014 р., Київ. – К. : ДСНС України, 2014. – С. 146–147.

144. Коваль І. С. Структура психологічної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / І. С. Коваль // Проблеми професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах : матер. звітної наук.-практ. конф. ЛНПЦ ІПТО НАПН України ; 04.03.2015 р., Львів. – Львів : СПОЛОМ, 2015. – С. 107–109.

145. Коваль М. С. Навчання у військах як військово-дидактичний процес / М. С. Коваль // Військова психологія і педагогіка : Посібник / за заг. ред. М. Й. Варія. — Львів : «Сполом», 2003. — С. 400-458.

146. Коваль Т. Компоненти готовності вчителя до роботи з батьками в поліетичному серидовищі [Електронний ресурс] / Т. Коваль. — Режим доступу : http://library.udpu.org.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/39_1/visnuk_5.pdf.

147. Ковтонюк М. М. Теоретичні і методичні основи фундаменталізації загальнопрофесійної підготовки майбутнього вчителя математики: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Ковтонюк Мар'яна Михайлівна. — Вінниця, 2014. — 386 с.

148. Ковтунович М. Г. Психологическая подготовка спасателей: Учебное пособие для спасателей студенческих спасательных отрядов / М. Г. Ковтунович, Н. В. Рожков, С. Н. Ениколопов, Е. В. Орлова // Под ред. М. Г. Ковтунович. — М., 2007. — 250 с.

149. Кодекс цивільного захисту України від 2.10.2012 р. №5403-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>.

150. Коджаспирова Г. М. Словарь из педагогики / Г. М. Коджаспирова, А. О. Коджаспиров. — М. : Март, 2005. — 448 с.

151. Козиев В. Н. Психологический анализ профессионального самосознания учителя : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07 / Козиев Валерий Николаевич. — Л., 1980. — 192 с.

152. Козловський Ю. М. Моделювання наукової діяльності вищого навчального закладу : теоретико-методологічний аспект: [Монографія] / Ю. М. Козловський. — Львів : СПОЛОМ, 2012. — 484 с.

153. Козяр М. М. Використання інтерактивних технологій навчання у ВНЗ: проблеми і шляхи їх вирішення / М. М. Козяр // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності: зб. наук. праць. — Львів: ЛДУ БЖД, 2010. — № 4. — Ч. II. — С. 102–105.

154. Козяр М. М. Педагогічні основи виховання у курсантів вищих навчальних закладів системи МВС відповідального ставлення до виконання

своїх обов'язків: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Козяр Михайло Миколайович. — К., 1998. — 172 с.

155. Козяр М. М. Екстремальна-професійна підготовка до діяльності в надзвичайних ситуаціях / М. М. Козяр. — Львів : СПОЛОМ, 2004. — 376 с.

156. Козяр М. М. Професійна підготовка до діяльності в екстремальних умовах : навч. Пос. / М. М. Козяр. — Львів : ЛДУ БЖД, 2009. — 220 с.

157. Козяр М. М. Структурно-компонентна модель формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах / М. М. Козяр, І. С. Коваль // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. — 2017. — № 15. — С. 194–198.

158. Кокшенева Е. А. Формирование готовности студентов вуза к будущей профессиональной деятельности : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Е. А. Кокшенева. — Кемерово, 2010. — 26 с.

159. Колпаков В.М. Теория и практика принятия управленческих решений / В. М. Колпаков. — К. : МАУП, 2004. — 504 с.

160. Кон И. С. Психология ранней юности: книга для учителя / И. С. Кон. — М. : Просвещение, 1989. — 255 с.

161. Кондрацкий А. А. Тест для диагностики отношения оператора к принятию риска / А. А. Кондрацкий // Вопросы психологии. — 1982 — №3. — С. 133- 136.

162. Кондрашова Л. В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності / Л. В. Кондрашова. — Київ : «Вища школа». — 1987. — 56 с.

163. Конторович Л. В. Системный подход к методологии / Л. В. Конторович, В. Е. Плиско // Ежегодник. — М. : Наука, 1984. — С. 27-41.

164. Конюхов Н. И. Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. — Воронеж: Из-во НПО «МОДЭК», 1996. — 224 с.

165. Короленко Ц. П. Психофизиология человека в экстремальных условиях / Ц. П. Короленко. — Л. : Медицина, 1978. — 272 с.

166. Кравець С. Г. До проблеми впровадження основних положень психопедагогіки у процес підготовки кваліфікованих робітників [Електронний ресурс]/С. Г. Кравець // Теорія і методика професійної освіти. — 2015. — Вип. 6. — Режим доступу : <http://www.tmpre.profua.info/images/docs/6/15kravetz.pdf>.

167. Кравчук Г. Т. Інформаційні технології у системі підготовки фахівців банківської справи вищими навчальними закладами [монографія] / Галина Теодорівна Кравчук. — К : УБС НБУ, 2013. — 252 с.

168. Краснова М. А. Формирование психологической готовности у студентов физкультурного вуза к предстоящей профессиональной деятельности: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Краснова Маргарита Авельевна. — Омск, 2002. — 158 с.

169. Краснорядцева О. М. Особенности профессионального мышления в условиях психодиагностической деятельности / О. М. Краснорядцева. — Барнаул : Изд-во БГПУ, 1998. — 113 с.

170. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні : інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. — К. : Грамота, 2005. — 448 с.

171. Кремень В. Г. Освіта і суспільство в парадигмі синергетичного мислення / В. Г. Кремень // Педагогіка і психологія. — 2012. — №2(75). — С. 5-11.

172. Кремень М. А. Проблема экстремальности и безопасность личности / М. А. Кремень, А. П. Герасимчик // Вестник Московского университета. — Серия 14. Психология. — 2011. — № 4. — С. 39-43.

173. Крюкова Т. Л., Куфтык Е.В. Опросник способов совладания (адаптация методики WCQ) / Т. Л. Крюкова, Е. В. Куфтык // Журнал практического психолога. — М. : 2007. — № 3 — С. 93-112.

174. Кugno Э. Э. Формирование личностной готовности военнослужащих к деятельности в экстремальных ситуациях : автореф. дисс. на

соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Э. Э. Кugno. — Улан-Удэ, 2013. — 26 с.

175. Кудрявцев И. К. Синергетика как парадигма нелинейности / И. К. Кудрявцев, С. А. Лебедев // Вопросы философии. — 2002. — № 12. — С. 55-63.

176. Кудрявцев Т. В. Особенности личности и профессиональное самоопределение / Т. В. Кудрявцев, А. В. Сухарев // Вопросы психологии. — 1985. — №1. — С. 86-93.

177. Кузьмина В. П. Исторические предпосылки и гносеологические основания системного подхода / В. П. Кузьмина // Психологический журнал. — Т. 3. — 1982. — № 4. — С. 3-24

178. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности / Н. В. Кузьмина. — Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1970. — 115 с.

179. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производительного обучения / Н. В. Кузьмина. — М.: Высш. шк., 1990. — 118 с.

180. Кулакова М. В. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців вищих морських навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. В. Кулакова. — Одеса, 2006. — 22 с.

181. Кулакова М.В. Формування готовності до професійної діяльності в майбутніх фахівців у вищих морських навчальних закладах : дис.. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кулакова Майя Володимирівна. — О., 2006. — 225 с.

182. Кулініч І. О. Трудове самовизначення молоді в умовах демократизації суспільства / І. О. Кулініч // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24 — 26 травня 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Ін-т вищ. освіти АПН України, Одеська нац. юридич. академія, Канадсько-Український Проект "Демократична освіта". — Київ : Ай-Бі, 2003. — С. 459-466.

183. Лавріненко О. А. Сутність психопедагогіки у підготовці майбутнього вчителя: теоретичний аспект / О. А. Лавріненко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми. — 2014. — Вип. 37. — С. 123—128.

184. Лазарева В. В. Формування готовності майбутніх дільничних інспекторів МВС до розв'язання конфліктних ситуацій у процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. В. Лазарева. — Тернопіль, 2013. — 19 с.

185. Лебедев В. И. Личность в экстремальных условиях / В. И. Лебедев. — М. : Политиздат, 1989. — 304 с.

186. Левитов Н. Д. Психологическое состояние беспокойства, тревоги / Н. Д. Левитов // Вопр. психологии. — 1969. — №1. — С.131-138.

187. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев // Психология личности. — 2-е изд. — М. : Политиздат, 1977. — 304 с.

188. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. — М. : МГУ, 1981. — 584 с.

189. Литвин А. В. Інформатизація професійно-технічних навчальних закладів будівельного профілю : [монографія] / Андрій Вікторович Литвин. — Львів : Компанія «Манускрипт», 2011. — 498 с.

190. Литвин А. В. Наступність у професійній підготовці фахівців машинобудівного профілю в системі «ВПУ — вищі заклади освіти» : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / А. В. Литвин. — К., 2002. — 20 с.

191. Литвин А. В. Актуальність застосування цілісного підходу в сучасній професійній освіті / А. В. Литвин, Л. А. Руденко // Професійна освіта : проблеми і перспективи. — №10. — 2016. — С. 20-26.

192. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М. : Наука, 1984. — 444 с.

193. Луговая О. М. Педагогические условия формирования профессиональной готовности специалистов по социальной работе с военнослужащими и членами их семей (на материалах ставропольского края) : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ольга Михайловна Луговая. — Ставрополь, 2007. — 256 с.

194. Лучечко Р. І. Формування готовності старшокласників сільської школи до трудової діяльності в умовах ринкових відносин: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Роман Іванович Лучечко. — К., 1994. — 147 с.

195. Лучшие психологические тесты. Описание и руководство к использованию. Петрозаводск. Изд-во «Петроком». — 1992. — 318 с.

196. Макаров Р. Н. Теоретические основы профессиональной авиационной педагогики : учебник / Р. Н. Макаров., Л. В. Герасименко, Н. А. Нидзий, И. В. Стрелец. — М. : МАКЧАК, 2000. — 328 с.

197. Макаров Р. Н. Человеческий фактор / Р. Н. Макаров // Авиационная психология и педагогика : справочник. — М. : МНАПЧАК, 2002. — 490 с.

198. Максименко С. Д. Общая психология / С. Д. Максименко. — М. : Ваклер, 2004. — 528 с.

199. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випусника педвузу до педагогічної діяльності) / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа. — 1994. — №3-4. — С. 68-72.

200. Маладика Л. В. Ділові ігри в процесі вивчення професійно-орієнтованих дисциплін майбутніми фахівцями пожежної безпеки / Л. В. Маладика // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. — Серія : Педагогіка / редкол. : І. Задорожна та ін. — Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. — Вип. 4. — С. 42–48.

201. Малиновский А. А. Основные понятия теории системы. Системные исследования : Методологические проблемы / А. А. Малиновский // Ежегодник. — 1980. — С. 78-90.

202. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. Справочник практического психолога / И. Г. Малкина-Пых. — М. : ЭКСМО, 2005. — 960 с.

203. Мамалига А. І. Ділова гра у педагогічно-мовленнєвій підготовці магістрів журналістики [Електронний ресурс] / А. І. Мамалига, Ю. П. Єлісовенко // Електронна бібліотека Інституту журналістики. — Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1291>.

204. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте : пособие для учителя / А. К. Маркова. — М. : Просвещение, 1983. — 96 с.

205. Маслоу А. Мотивация и личность : пер. с англ. Абрахам Маслоу. — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с.

206. Маслоу А. Психология бытия : пер. с англ. Абрахам Маслоу. — М. : Рефл-бук, 1997. — 304 с.

207. Матохнюк Л. О. Формування психологічної готовності майбутніх інженерів-прикордонників до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л. О. Матохнюк. — Хмельницьк, 2006. — 24 с.

208. Махмутов М. И. Принципы обучения как системообразующий фактор взаимосвязи общего и профессионального образования в среднем профтехучилище / М. И. Махмутов, В. С. Безрукова // Взаимосвязь общего и профессионального образования учащихся средних ПТУ. — М. : Изд. АПН СССР, 1983. — С. 15-31.

209. Мельник С. І. Підготовка кадрів для АПК / С. І. Мельник // Професійно-технічна освіта. — 2011. — №4. — С. 13-15.

210. Мерлин В. С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В. С. Мерлин. — М. : Педагогика, 1986. — 256 с.

211. Месников В. И. Повышение эффективности процесса морально-психологической подготовки молодых воинов внутренних войск к служебно-боевой деятельности : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / В. И. Месников. – СПб., 1996. – 18 с.

212. Методика дослідження особливостей психологічної готовності керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін; за наук. ред. О. І. Бондарчук — К., 2014. — 148 с.

213. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / под. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. — М. : Прайм-Еврознак, 2003. — 672 с.

214. Михайлов И. В. Проблема профессиональной зрелости в трудах Д. Е. Сьюпера / И. В. Михайлов // Вопросы психологии : издается с 1955 года / ред. А. А. Смирнов, О. А. Конопкин. — 1975. — №5 сентябрь-октябрь 1975. — С. 110-123.

215. Митина Л. Н. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. Н. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – №4. – С. 29-32.

216. Михайлова В. В. Повышение эффективности формирования психологической готовности курсантов вузов ГПС МЧС России к деятельности в условиях риска: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Михайлова Валентина Владиславовна. — Санкт-Петербург, 2008. — 243 с.

217. Мірошніченко О. А. Діагностика особистості майбутнього психолога : Методичний посібник / О. А. Мірошніченко. – Житомир, 2012 – 190 с.

218. Мозговий В. Л. Психопедагогічний аспект підготовки майбутніх учителів до режисури педагогічної дії: історія питання [Електронний ресурс] / Віктор Леонідович Мозговий // Електронне наукове фахове видання «Народна освіта». — 2014 р. — Вип. 1 (22). — Розд. 2. Педагогічна наука. —Режим доступу <http://www.kristti.com.ua/>

219. Молотай В. А. Формування психологічної готовності військовослужбовців внутрішніх військ МВС України до діяльності по охороні громадського порядку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. А. Молотай. — Хмельницький, 2006. — 20 с.

220. Моляко В. А. Рейтинг уровня подготовки специалистов / В. А. Моляко // Среднее специальное образование. — 1991. — № 11. — С. 21-22.

221. Морська Л. І. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів іноземних мов до використання інформаційних технологій у професійній діяльності / Л. І. Морська // Нові технології навчання: наук.-метод. зб. / Кол. авт. — К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. — 2007. — Вип. 49. — С. 80-85.

222. Москалёва И. С. Формирование профессиональной готовности учителя иностранного языка к педагогической деятельности : [монографія] / Ирина Семеновна Москалёва. — М. : Прометей, 2005. — 209 с.

223. Моторна Л. В. Науково-теоретичні основи професійної спрямованості навчання природничо-наукових дисциплін ВНЗ I-II рівнів акредитації / Л. В. Моторна // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2009. — №4. — С. 106-114.

224. Моросанова В. И. Индивидуальный стиль саморегуляции : феномен, структура и функции в произвольной активности человека / В. И. Моросанова. — М. : Наука, 2001. — 192 с.

225. Мясичев В. Н. Психология отношений. Избранные психологические труды / под ред. А. А. Булаева. — Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. — 356 с.

226. Мясичев В. Н. Психология отношений / под ред. А. А. Бодалева. — М. : МПСИ, 2004. — 400 с.

227. Нагорнов Ю. С. Характеристика педагогических условий профессиональной подготовки студентов технических специальностей

[Электронный ресурс] / Ю. С. Нагорнов, А. Ю. Нагорнова // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). — 2012. — № 10(18). — Режим доступа : <http://www.isp.nkras.ru>.

228. Найн А. Я. Инновации в образовании / А. Я. Найн. — Челябинск, 1995. — 288 с.

229. Наказ МНС України «Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб» № 89 від 23 лютого 2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0323-04>.

230. Наказ МНС України «Про затвердження Настанови з організації соціально-гуманітарної роботи з особами рядового і начальницького складу та працівниками органів і підрозділів цивільного захисту» № 177 від 06 березня 2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_bo/pg_gwgcoo/index.htm.

231. Наказ МНС України «Про затвердження Класифікаційних ознак надзвичайних ситуацій» № 1400 від 12 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0040-13>.

232. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учеб. пособ. — 2-е изд., испр. и доп. / А. Д. Наследов. — СПб. : Речь, 2006. — 392 с.

233. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті : затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р., № 347/2002 // Освіта. — 2002. — № 26. — С. 2–4.

234. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.

235. Несторенко Т. Використання методу групового інтерактивного навчання на уроках історії та правознавства / Т. Несторенко, О. Богданова // Історія в школі. — 2002. — №3. — С. 8-11.

236. Нечіпор С. В. Методика формування предметної компетентності майбутніх кравців з технології виготовлення одягу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Нечіпор Світлана Володимирівна. — Харків, 2013. — 319 с.

237. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта — тенденція світова / Н. Г. Ничкало // Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002 : Збірник наукових праць до 10-річчя АПН України / Академія педагогічних наук України. — Частина 2. — Харків : «ОВС», 2002. — С. 148-161.

238. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта : міжнародний аспект / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта : проблеми, пошуки, перспективи : [монографія] / За ред. І. А. Зязюна. — Київ : Видавництво «Віпол», 2000. — С. 58-80.

239. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України : [монографія] / Нелля Григорівна Ничкало. — К. : Педагогічна думка, 2008. — 200 с.

240. Новикова М. В. Формирование готовности будущих офицеров к применению естественнонаучных знаний в ходе изучения военно-профессиональных дисциплин: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М. В. Новикова. — Саратов, — 2008. — 24 с.

241. Одинцова Л. А. Реализация профессиональной подготовки учителя математики в условиях многоуровневой системы высшего педагогического образования / Л. А. Одинцова, С. В. Завицкая. — Белгород : изд. БГПУ, 2000. — 168 с.

242. Освіта дорослих енциклопедичний словник / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка. К. : Основа, 2014. — 490 с.

243. Павлушенко В. М. Психолого-педагогічні умови адаптації майбутніх офіцерів ВВ МВС України до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. М. Павлушенко, Хмельницький — 2003. — 20 с.

244. Панок В. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

245. Панок В. Г. До побудови теоретичних засад української практичної психології / В. Г. Панок // Проблеми розвиваючого навчання : Матеріали I та II міжнар. конф. / За ред. акад. С. Д. Максименка. — К., 1997. — С. 344-351.

246. Парубок О. М. Дидактичні умови застосування ділових ігор у професійній підготовці фахівців пожежної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. М. Парубок. — Хмельницький, 2003. — 24 с.

247. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. — М. : МГУ, 1989. — 216 с.

248. Пикельная В. С. Теория и методика моделирования управленческой деятельности (школоведческий аспект) : дисс.. д-ра пед. Наук : 13.00.01 / Пикельная Валерия Семеновна ; [Криворожский пед. Ин-т]. – Кривой Рог, 1993. – 374 с.

249. Пилипчук В. Психологічна складова гуманного спрямування педагогіки / В. Пилипчук // Витоки педагогічної майстерності. — 2012. — Вип. 9. — С. 187—192.

250. Платонов І. В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. псих. наук : спец. 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / І. В. Платонов. — Хмельницьк, 2001. — 15 с.

251. Платонов К. К. Вопросы психологии труда. 2-е изд., доп. / К. К. Платонов. – М. : Медицина, 1970. – 264 с.

252. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : учеб. пособие для инж.-пед. работников профтехобразования / К. К. Платонов. — М. : Высшая школа, 1984. — 175 с.

253. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. — М. : УРАО, 2002. — 160 с.

254. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учебник для студ. пед. вузов : в 2-х кн. — Кн. 1. : Общие основы. Процесс обучения / И. П. Подласый. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. — 576 с.

255. Половнікова Ж. Ю. Формування психологічної готовності співробітників охорони до здійснення професійної діяльності: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. псих. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Ж. Ю. Половнікова. — Харків, 1998. — 16 с.

256. Попова О. П. Особливості професійної діяльності майбутніх судноводіїв і сутність їх професійної компетентності. / О. П. Попова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. праць / ред. кол. Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін. — Запоріжжя, 2011. — Вип. 17. — С. 353-359.

257. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 р. №368 «Порядок класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF>.

258. Професійна освіта. Словник : навч. посібник / уклад. С. У. Гончаренко та ін. // за ред. Н. Г. Ничкало. — К. : Вища школа, 2000. — 380 с.

259. Профессиографическое описание основных видов деятельности работников ДПС МВД России : учебник / ред. М. И. Марьин, И. М. Єфанова, М. М. Поляков. — М. : ВНДИПО, 1998. — 132 с.

260. Прутченков А. С. Социально-психологический тренинг в школе / А. С. Прутченков. — М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. — 640 с.

261. Психология. Учебник для гуманитарных вузов / под общ. ред. В. Н. Дружинина. — СПб. : Питер, 2001. — 656 с.

262. Психологічний словник / За редакцією члена-кореспондента АПН СРСР В. І. Войтка. — Київ : «Вища школа», 1982. — 216 с.
263. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник Текст / уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище // Вид. 2-ге, виправ. — Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. — 615 с.
264. Пуляк О. В. Дидактичні засади професійної підготовки вчителів природничих дисциплін з безпеки життєдіяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Пуляк Ольга Василівна. — Кіровоград, 2006. — 193 с.
265. Пуни А. Ц. Некоторые психологические вопросы готовности к соревнованиям в спорте / А. Ц. Пуни. — Ленинград : Изд-во ГДОИФК, 1973. — 32 с.
266. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. / Д. Я. Райгородский. — Самара, 2001. — 672 с.
267. Райзберг Б. А. Системный подход в перспективном планировании / Б. А. Райзберг, Е. Н. Голубков, Л. С. Пекарский. — М. : Просвещение, 1989. — 150 с.
268. Резанович А. Е. Развитие готовности студентов вузов к организаторской деятельности : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. Е. Резанович. — Магнитогорск, 2002. — 22 с.
269. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології / В. В. Рибалка. — К. : Ніка-Центр, 2003. — 204 с.
270. Рибніков С. Р. Формування готовності майбутніх екологів до професійно-орієнтованої управлінської діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. Р. Рибніков. — Луганськ, 2011. — 23 с.
271. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. — М. : Педагогика, 1989. — Т. 1. — 485 с.

272. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. — М. : Педагогика, 1989. — Т. 2. — 328 с.
273. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер Ком, 1999. — 720 с.
274. Руденко Л. А. Психолого-педагогічні засади діяльності педагога сучасної професійної школи: навчально-методичний посібник / Г. С. Дегтярьова, М. М. Козяр, Л. А. Руденко, А. В. Шиделко // за ред. Л. А. Руденко. — К. : Педагогічна думка, 2013. — 144 с.
275. Руденко Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : [монографія] / Лариса Анатоліївна Руденко. — Львів : Піраміда, 2015. — 342 с.
276. Рудик П. А. Психология: учебник для институтов физической культуры / П. А. Рудик, — М. : ФиС, 1976. — 214 с.
277. Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька : навч. посібник / О. П. Рудницька. — К. : ТОВ «Інтерпроф», 2002. — 207 с.
278. Русаев Э. С. Психология человека в чрезвычайных ситуациях : учебное пособие / Э. С. Русаев. — Уфа, 2003. — 183 с.
279. Самонов А. П. Психологическая подготовка пожарных / А. П. Самонов. — М. : «Стройиздат», 1982. — 264 с.
280. Сарафанюк Е. І. Педагогічні умови підвищення якості загальновійськової підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів з використанням віртуального моделювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Е. І. Сарафанюк. — Одеса, 2005. — 22 с.
281. Семиченко В. А. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов вуза : учебное пособие / В. А. Семиченко. — Полтава, 1989. — 86 с.

282. Семиченко В. А. Психологічна структура педагогічної діяльності : навч. посіб. : у 2-х ч / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк. — К. : Видавничо-полігр. центр «Київський університет», 2001. — Ч. II : 230 с.

283. Сериков В. В. Личностно ориентированное образование / В. В. Сериков // Педагогика. — 1994. — №5. — С. 18-24.

284. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования образовательных систем / В. В. Сериков. — М. : Логос, 1999. — 188 с.

285. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. — СПб. : Речь, 2002. — 350 с.

286. Сисоєва С. О. Інформаційна компетентність фахівця : теорія та практика формування : навч.-метод. посібник / С. О. Сисоєва, Н. В. Баловсяк. — Чернівці : Технодрук, 2006. — 208 с.

287. Сисоєва С. О. Педагогічні технології / С. О. Сисоєва // Енциклопедія освіти / АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред. : О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 660–661.

288. Ситников А. П. Акмеологический тренинг : теория, методика, психотехнологии / А. П. Ситников // Фирма «Имидж-контакт». — М. : Технол. шк. бизнеса, 1996. — 429 с.

289. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання : монографія / Петро Іванович Сікорський. — Львів : Каменяр, 1998. — 196 с.

290. Сікорський П. І. Теорія і методика диференційованого навчання в середніх загальноосвітніх і професійних навчальних закладах : дис. д-ра пед. наук : 13.00.04 / Сікорський Петро Іванович. — К., 2001. — 518 с.

291. Скляр П. П. Гуманізація освіти у життєвих перспективах майбутніх інженерів : [монографія] / Павло Петрович Скляр. — Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. — 288 с.

292. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. / Григорій Сковорода. — К. : Наукова думка, 1983. — 543 с.
293. Слостенин В. А. Педагогика : Инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. — М. : ИЧП «Издательство магистр», 1997. — 308 с.
294. Слостенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, Г. И. Чижакова. — М. : Издательский центр «Академия», 2003. — 192 с.
295. Слостенин В. А. Педагогика : учебник для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Слостенина. — 8-е изд., стер. — М. : Издательский центр «Академия», 2008. — 576 с.
296. Слостенин В. А. Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе / В. А. Слостенин // Советская педагогика. — 1981. — № 4. — С. 76-84.
297. Смирнов В. И. Общая педагогика : учебн. пособ. / Владимир Иванович Смирнов. — изд. 2-е, перераб., испр. и доп. — М. : Логос, 2003. — 304 с.
298. Сохань Л. В. Життєва компетентність особистості: Науково-методичний посібник / за ред. Л. В. Сохань, І. І. Єрмакова, Г. М. Несен. — К. : Богдана, 2003. — 520 с.
299. Старостіна О. В. Значущість психолого-педагогічних засад системи Е. Стоунса на сучасному етапі розвитку освіти / О. В. Старостіна // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. — 2014. — № 1 (35). — С. 96–102.
300. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : учебное пособие для вузов / А. М. Столяренко. — М. : ЮНИТИ — ДАНА, 2002. — 607 с.

301. Стоунс Э. Психо-педагогика. Психологическая теория и практика обучения : пер. с англ. / Э. Стоунс // под. ред. Н. Ф. Талызиной. — М. : Педагогика, 1984. — 472 с.

302. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретика-методологічний аспект) / Л. П. Сущенко. — Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2003. — 442 с.)

303. Тарас А. Е. Психология экстремальных ситуаций / А. Е. Тарас, К. В. Сельченко / Хрестоматия. — М. : АСТ, Харвест, 2001. — 480 с.

304. Тарновская А. С. Формирование психологической готовности студентов университета к педагогической деятельности в школе: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / А. С. Тарновская. — К., 1991. — 20 с.

305. Теплов Б. М. Способности и одоренности / Б. М. Теплов // Избранные труды : в 2 т. — Т. I. — М. : Педагогика, 1985. — С. 25-40.

306. Технології роботи організаційних психологів : навч. посіб. для студентів ВНЗ та слухачів ін.-тів післядиплом. освіти / за наук. ред. Л. М. Карамушки. — К. : Інкос, 2005. — 366 с.

307. Трапицын С. Ю. Мотивация персонала в современной организации : учебное пособие / С. Ю. Трапицын. — СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. — 240 с.

308. Трофімов Ю. Л. Психологія: Підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. // за ред. Ю. Л. Трофімова. — 3-є вид., стереотип. — К. : Либідь, 2001. — 560 с.

309. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии установки / Д. Н. Узнадзе. — Тбилиси : Изд-во Акад. Наук Груз ССР, 1961. — 210 с.

310. Український Радянський Енциклопедичний Словник : в 3 т. / [авт.-уклад. Бабичев Ф. С.]. — К. : Гол. ред. УРЕ, 1987. — Т. 3. — 736 с.

311. Українсько-російський психологічний тлумачний словник / авт. упор. В. М. Копоруліна. — Харків : Факт, 2006. — 400 с.
312. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. — СПб. : Ювента, 1999. — С. 15—52.
313. Философия : Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. — М. : Гардарики, 2004. — 770 с.
314. Философско-психологические проблемы развития образования / под ред. В. В. Давыдова. — М. : Педагогика, 1981. — 176 с.
315. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. — 2-е вид., перероб. і доп. — К., Голов. Ред. УРЕ, 1986. — 800 с.
316. Філь О. А. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до роботи в конкурентоздатній управлінській команді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.10 «Корекційна психологія» / О. А. Філь. — К., 2006. — 27 с.
317. Хакен Г. Синергетика : Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. — М. : Мир, 1985. — 423 с.
318. Хуторский А. В. Современная дидактика / А. В. Хуторский. — СПб. : 2001. — 536 с.
319. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. — СПб. : Питер, 2003. — 608 с.
320. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень: навч. посібник / Г. С. Цехмістрова. — Київ : Видавничий Дім «Слово», 2003. — 240 с.
321. Чайка В. М. Підготовка майбутнього вчителя до саморегуляції педагогічної діяльності: [монографія] / В. М. Чайка // за ред. Г. В. Терещука. — Тернопіль : ТНПУ, 2006. — 275 с.
322. Черепкова Е. В. Формирование психологической готовности к профессиональной деятельности у курсантов военных вузов : дисс. ... канд. псих. наук : 19.00.13 / Черепкова Елена Васильевна. — М., 2002. — 197 с.

323. Шадриков В. Д. Мотивация деятельности в процессе производственного обучения. Психология производственного обучения / В. Д. Шадриков. — Ярославль : ЯрГУ, 1974. — 144 с.

324. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков // отв. ред. К. А. Абульханова-Славская. — М. : Издательство «Наука», 1982. — 185 с.

325. Шалавина Т. И. Мир труда и профессий : учебно-методическое пособие / Т. И. Шалавина // Департамент образования и науки Администрации, ОблИУУ. — Кемерово, 1995. — 196 с.

326. Шандрук С. К. Специфіка підготовки практичних психологів до професійної діяльності / С. К. Шандрук // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. — К. : Ніка-Центр, 2002. — С. 32-34.

327. Шапар В. Б. В лабиринтах психологии личности / О. В. Тимченко, В. Б. Шапар. — Харьков : Прапор, 1997. — 414 с.

328. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. — Харків : «ПРАПОР», 2007. — 640 с.

329. Шемчук В. А. Організаційно-педагогічні умови розвитку управлінського мислення майбутніх магістрів військового управління / В. А. Шемчук // Матеріали III Всеармійської наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях» — К. : НУОУ, 2011. — С. 386-387.

330. Шипилова Е. В. Формирование психологической готовности студентов-психологов к профессиональной деятельности : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Шипилова Евгения Валерьевна. — М., 2007. — 221 с.

331. Шипилова Е. В. Формирование психологической готовности студентов-психологов к профессиональной деятельности: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Е. В. Шипилова. — М., 2007. — 16 с.

332. Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования / С. Е. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. — 1999. — № 2. — С. 30-34.

333. Школяр Є. В. Формування психологічної готовності у майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Є. В. Школяр. — Хмельницький, 2014. — 18 с.

334. Шрейдер Ю. А. К построению языка описания системы : Системные исследования / Ю. А. Шрейдер. — М. : Наука, 1983. — 97 с.

335. Щекатунова В. Г. Теоретико-методологічні основи моделювання освітніх систем / Щекатунова Г. Д. // Моделі розвитку сучасної української школи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 11-13 жовтня 2006 р., Черкаси – Сахнівка. – К. : СПД Богданова А. М., 2007. – С. 32-38.

336. Юрченко В. І. Формування «Я-концепції» майбутнього вчителя в умовах педагогічного училища : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Юрченко Віктор Іванович. – К., 1997. – 170 с.

337. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. — К. : Либідь, 2002. — 560 с.

338. Якиманская И. С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И. С. Якиманская. — М. : Сентябрь, 1996. — 96 с.

339. Ярошенко А. О. Ціннісний дискурс освіти : [монографія] / Алла Олександрівна Ярошенко. — К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. — 156 с.

340. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навчальний посібник / Т. С. Яценко. — К. : Либідь, 1996. — 264 с.

341. Cart-Tanneur Ph. Lenstang Gean Claude Sapeur Pompiers de France / Cart-Tanneur Phillippe. — Paris, 1986. — P. 288.

342. Henson K. T. Methods and strategies for teaching in secondary and middle schools / Henson K. T. — N. Y. : Longman, 1988. — 405 p.

343. Gjlebiewski J. Podrecnik menadzera programow kryzysowych / Jan Gjlebiewski. — Krakow, 2003. — 332 p.

344. Koval I. S. Specific principle of formation of future in the activities in extreme conditions / I. S. Koval // European Fssociatijn of pedagogues? Psychologists and medics “Science”, Geneva (Switzerland): International scientific and practical congress “Grow up”. — Geneva, 2016. — P. 28-34.

345. Koval I. S. Human reactions at major emergencies/ I. S. Koval, N. Ya. Vovccasta // Materials of the 15-th scientific conference of cadets and students. — L., 2009. — P. 24-25.

346. Maslow A. H. Motivation and personality / A. H. Maslow. — №7. — 1954. — 453 p.

347. Maslow A. H. Theory of human motivation / A. H. Maslow // Psychol. Rev. —1943. — vol. 50, №4. —P. 370-396.

348. Rogers C. Client – centered therapy : It’s cuturent practice, implications and thepy / C. Rogers. — Boston : Houghton Mifflin. 1951. — P. 26-39.

349. Rogers C.R. A theory of therapy, personality and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework // Koch S. Psychology : A study of a science. — 1959. — Vol 3. — P. 184-256.

350. Rogers C. R. The interpersonal relationship in the facilitation of learning / Rogers C. // Educational Forum. — 1976. — Vol. XI — №4. — P. 84-98.

351. Siberman M. Active training; a handbook of techniquedesign, case examples and tips. — 2-nd ed. San Francisco: Josley-Bass? Pfeiffer, 1998. — 320 p.

352. Weidlich W. Synergetic Modelling Concepts for Sociodynamics with Applicationto Collective Political Opinion Formation / W. Weidlich// Journal of Mathematical Sociology. — 1994. — Vol.18. — №4. — P.267-291.

353. <http://www.dfv.org>.

354. <http://osvita-dnepr.com>.

355. <http://usfiredept.com/how-become-firefighter-25960.html>.